

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

№ 2(24)/2023

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

2(24), 2023

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2023**

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ

АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2023/№ 2(24)

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
25 КВІТНЯ 2023 РОКУ.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО **КАТЕГОРІЇ «Б»** ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробачення»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперника в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний за випуск: кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Голубов А. Є.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit'i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

2(24), 2023

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2023**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2022/№ 2(24)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON APRIL 25, 2023

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andriiev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Vice-President for Research and Education of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chénstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Responsible for release: Candidate of legal sciences, Senior researcher **A. Golubov**.

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H. Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.01
УДК 343.9:[343.37+343.55](477)"1944"

Греченко В. А.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін факультету
№ 6, Харківський національний
університет внутрішніх справ,
заслужений працівник освіти України
ORCID: 0000-0002-6046-0178

Ярмиш О. Н.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
провідний науковий співробітник
Державного науково-дослідного
інституту МВС України,
заслужений юрист України
ORCID: 0000-0002-4811-4520

ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДИ ПРИ НАДАННІ ЖИТЛА У КИЄВІ У СІЧНІ 1944 РОКУ

Досліджується питання про зловживання компартійно-радянської влади при виділенні житла у тільки-що звільненому від німецько-нацистської окупації Києві у січні 1944 року. Грунтуючись на матеріалах з Галузевого архіву Служби безпеки України, автори показують, що найкращі квартири керівництво республіки надавало своїм співробітникам, перш за все, центрального комітету комуністичної партії, уряду, НКВС, який займав друге місце за кількістю виділеного житла, апарату Верховної ради республіки, верхівці комуністичної молодіжної організації, деяким наркоматам, вченим Академії наук та артистам театрів. Автори аналізують причини того, чому кожній з цих організацій і установ були надані пільги при отриманні житла, а також розкривають «схеми», що застосовувалися владою в обхід вимог чинного на той час законодавства або при вибіркового їх виконанні.

Ключові слова: Україна, історія держави та права, Друга світова війна, житлове питання, номенклатура.

Постановка проблеми. Питання про надання житла – одне з найважливіших у соціальній політиці

держави, особливо в добу панування тоталітарного режиму, коли всі аспекти життєдіяльності населення

знаходилися під повним контролем компартійно-радянської влади. Особливо гострим було житлове питання в період німецько-радянської війни на територіях, тільки що звільнених від окупації. Показовим у цьому плані є Київ у перші місяці після звільнення. Руйнація міста під час відступу, окупації та звільнення ще більше загострила житлову проблему, і дефіцит квартир після реевакуації киян був досить значним. Але представники влади не хотіли себе у чомусь обмежувати і вдавалися до зловживань, надаючи пільги при виділенні квартир своїм представникам, завдяки «гнучкому» використанню чинних правових норм, а то й прямому нехтуванню вимог законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти, пов'язані з розподілом житла у Києві у перші місяці після звільнення від німецько-нацистської окупації, висвітлюються в дисертації О. В. Цебро «Соціально-побутове забезпечення населення міста Києва (1943-1945 рр.)» [1]. У ній із загальноісторичних позицій розглядається житлова проблема в Києві у вказаний період, але правові аспекти цього питання не вивчаються, і документ, який ми аналізуємо в даній статті, авторкою дисертації не використовався.

Постановка завдання. Автори поставили своїм завданням розкрити питання про пільгове надання квартир у Києві у січні 1944 р. вищій компартійно-радянській номенклатурі (працівникам ЦК КП(б)У, уряду республіки, наркоматів), що в умовах зруйнованого Києва було виявом зловживання владою, соціальної нерівності та аморальності.

Виклад основного матеріалу. Київ, січень 1944 року... Минуло

всього лише два місяці з того часу, коли місто було звільнене від німецько-нацистської окупації. Воно було пошрамоване та достатньо сильно зруйноване. Кияни, які поверталися у свої рідні пенати, не могли впізнати та повірити, що це саме той Київ, який вони залишили у 1941 р. Суттєва руйнація міста почалася вже у вересні 1941 р. і здійснювалася вона, як тепер відомо, представниками радянських військ та спецслужб. Коли стало зрозуміло, що втримати Київ під контролем Червоної армії не вдасться, радянські мінери за вказівкою з Москви почали закладати вибухівку в найкращі будівлі на Хрещатику, Прорізній, Пушкінській, Інститутській, Лютеранській та багатьох інших вулицях. У результаті вибухів постраждала переважна більшість архітектурних пам'яток історичного центру. Після них виникали пожежі, які поширилися усім Хрещатиком та іншими вулицями центру міста. Не вцілів після одного з таких підривів і перший хмарочос Києва – будинок Гінзбурга, – величезну на той час будівлю в 12 поверхів на 90 квартир та 500 кімнат так і не відновили. Внаслідок масового мінування та подальших вибухів, історичний центр Києва перетворився на руїни, зруйнованими виявились 324 споруди, – частина з них втрачена назавжди. А разом з сотнями солдат і офіцерів вермахту, постраждало і безліч киян, які залишились в окупованому місті. Свідчить все-світньо відомий український кінорежисер, сучасник тих подій Олександр Довженко: «...Я розпитував багатьох людей і довідався, що не німці знищили центр нашої знівченої столиці, а ми самі. Наші

дурники перевиконали програму завдань і на сей раз, zostавшись вірними своєму стилю безбаченків дурноголових і геростратів» [2]. За весь час боїв за Київ та окупацію було знищено 800 промислових підприємств, 940 будинків, 140 шкіл, згоріли університет, міська публічна бібліотека, електростанції, водогін, об'єкти залізничного транспорту, мости через Дніпро. До цього слід додати, що в 1944 році відбудовувати місто майже не було кому, нестача робочих рук була критичною, тому до Києва масово завозили військово-полонених солдат вермахту, на яких лягла значна частина будівельних робіт. У якості резюме ситуації з руйнацією Києва, наводимо рядки з американської газети «The New York Times» від 30 листопада 1943 року: «Німці господарювали в Києві більше двох років. Місто виглядає знищеним. З 1 мільйона населення залишилося 75 000» [3].

За підрахунками 1945 р., внаслідок військових дій та окупації у Києві було втрачено від 742 до 873 тис. м² житла у будинках міської Ради. З цієї кількості житла 232 тис. м² було зруйновано повністю. Решта – 641 тис. м² житлової площі підлягали відбудові. У відомчих житлових будівлях було виведено з ладу 400 тис. м² житлової площі. Житловий фонд приватних власників втратив 500 тис. м². Отже, за цими даними у Києві руйнувань зазнало близько 30% довоєнного житлового фонду. У документах післявоєнної доби з'являються інші дані щодо зруйнованого в роки війни житла – 39,8 %. [1, с. 33-34]. Такі великі розбіжності у підрахунках втраченої житлової площі, як вважає дослідниця цього питання Оксана Це-

бро, дають підставу зробити припущення, що у повоєнний час влада таким чином намагалася приховати факти зловживань та нерівномірного розподілу житла [1, с. 34]. Ми приєднуємося до цієї думки і далі в статті будемо підтверджувати це документально.

Ця вступна довідка була необхідна для того, щоб краще зрозуміти всю ницість та цинізм дій комуністичного керівництва республіки щодо розподілу найкращих квартир у зруйнованому місті. Перед нами постанова уряду республіки (РНК УРСР) та вищого органу комуністичного керівництва (ЦК КП(б)У) від 20 січня 1944 р. «Про забезпечення квартирами робітників (так у тексті, – треба «працівників», бо які вони «робітники»!) ЦК КП(б)У, Верховної Ради УРСР, Раднаркому УРСР, наркоматів та центральних організацій УРСР», віднайдена авторами в архіві СБУ.

Суть цієї постанови – в наступних рядках: «Закріпити за управліннями справами цих організацій їхні відомчі будинки та зобов'язати виконком Київської міської ради депутатів трудящих додатково до цих будинків надати для розміщення співробітників цих організацій житлові будинки міськжилуправління. Зобов'язати виконком звільнити вказані будинки від побічних жильців (так у тексті, – треба «мешканців») до 1 лютого 1944 р., дотримуючись діючого законодавства. Усі ордери, видані цим жильцям, – анулювати. Заселення проводиться відповідними наркоматами або організаціями. Враховуючи, що відведені будинки лише частково забезпечують потребу в квартирах для вказаних працівників, надати для них квартири в різних будинках, в

кількості, що вказано в додатку. Зобов'язати наркомів поселяти тільки співробітників, що працюють в системі наркомату. При заселенні суворо дотримуватися санітарних норм. «При оприділенні» (так в документі, – треба «при визначенні») норми житлової площі враховувати лише основних членів сім'ї. Всі видані раніше розпорядження РНК щодо надання житлової площі вважати такими, що втратили силу» [4, с. 1-2]. Цей документ було підписано вищими посадовими особами республіки: Головою РНК Леонідом Корнійцем (1901-1969, обіймав цю посаду, з перервами, в 1939-1944 рр., згодом, після вказаної постанови – 5 лютого 1944 р. цю посаду обійняв М. Хрущов) і секретарем ЦК КП(б)У Микитою Хрущовим (1894-1971, обіймав цю посаду, з перервами, в 1938-1949 рр.).

Далі в документі йшов перелік організацій та адреси будинків, які повинні були заселятися співробітниками відповідних наркоматів. Наприклад, ЦК КП(б)У надавалися квартири в будинках по вулицях Кірова, І. Франка, Дарвіна, Золото-ворітській, Банківській, 25 жовтня. Окрім наркоматів, квартири також планувалося надати деяким викладачам університету імені Т. Г. Шевченка, співробітникам Академії наук, членам Спілки письменників, акторам театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка, українського драматичного театру ім. І. Я. Франка, драматичного театру ім. Лесі Українки, театру музичної комедії та деяким іншим організаціям та установам.

Управлінню справами ЦК КП(б)У надавалося для співробітників вищого компартійного органу республіки 200 квартир, з них 40

чотирикімнатних, 30 - трикімнатних, 80 – двокімнатних, 50 – однокімнатних. Раднаркому УРСР теж 200 квартир, з них 10 чотирикімнатних, 50 – трикімнатних, 110 – двокімнатних, 30 – однокімнатних. Президії Верховної Ради УРСР – 100 квартир, з них всього 2 – чотирикімнатних, 5 – трикімнатних, 50 – двокімнатних, 43 – однокімнатних. Головою Президії Верховної Ради УРСР тоді був М. С. Гречуха (1902-1976, обіймав цю посаду у 1939-1954 рр., вищих щаблів влади, як і багато його колег з тодішнього керівництва республіки, досяг після масових репресій 1937-1938 рр., коли була знищена попередні керівники УРСР). Як бачимо, Верховна Рада республіки, яка за чинною тоді Конституцією УРСР 1937 р. була найвищим і єдиним законодавчим органом державної влади, у таблиці про ранги тоталітарної держави стояла нижче, ніж вищі органи комуністичної та виконавчої влад, про що свідчить, зокрема, і даний розподіл квартир. Гасло «Вся влада радам!», теж закріплене у вказаній Конституції, лише декларувалося. Слід відзначити, що і керівництво комуністичної молодіжної організації (ЦК ЛКСМУ) теж отримало ласий шматок при розподілі квартир – 100 квартир, з них 7 чотирикімнатних, 10 - трикімнатних, 34 – двокімнатних, 49 – однокімнатних, причому квартир вищого гатунку (чотири – і трикімнатних вони отримали більше, ніж Президія Верховної Ради УРСР (17 проти 7 у ВР). Першим секретарем ЦК ЛКСМУ тоді був Василь Костенко (обіймав цю посаду в 1943-1947 рр.), який згодом став кандидатом історичних наук та науковим співробітником Інституту історії партії при ЦК Компартії

України [5, с. 177]. Прожив майже 90 років (1912 -2001) та залишив цікаві спогади [6, с. 642-653]. 9 травня 1944 р. на нараді з квартирних питань в м. Києві у заступника голови РНК УРСР Л. Корнійця наголошувалося, що багато відповідальних працівників, які до війни жили у 2-х кімнатах, тепер займають 5.

Генеральною прокуратурою було встановлено факти видання РНК УРСР і ЦК КП(б)У розпоряджень, які не ґрунтувалися на діючих законах, постановках та розпорядженнях РНК СРСР та ЦК ВКП(б) в галузі житлового господарства. Зокрема, секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко видавав директиви, які не були підкріплені законодавчою базою. Наприклад, існувала його вказівка у будинки, де мешкають працівники ЦК КП(б)У, нікого іншого не вселяти. В Києві нараховувалося 7 таких будинків, і всі вони входили до загального житлово-комунального фонду міськради. Жодних винятків для таких будинків у постановках РНК СРСР та ЦК ВКП(б) не існувало. Проте, ніяких заходів щодо виправлення такого становища прокуратурою вжито не було [1, с. 69-70].

На другому місці за загальною кількістю квартир був НКВС УРСР - 500 квартир, з них 11 чотирикімнатних, 70- трикімнатних, 258 – двокімнатних, 161 – однокімнатних. НКДБ УРСР надавалося 350 квартир, з них 10 чотирикімнатних, 60- трикімнатних, 200 – двокімнатних, 80 – однокімнатних. І це зрозуміло, і не потребує коментарів : силові структури та опори тоталітарного режиму. Як відзначає О. Цебро, особливо великі зловживання спостерігалися з боку працівників Наркомату внутрішніх справ. Цей наркомат використав свій

ліміт на отримання житла на 200 %. До того ж він продовжував володіти бронню на квартири. Крім того, працівники НКВС ще на загальних підставах мали багато квартир. При цьому нерідко вони вдавалися до відвертих квартирних махінацій. Одна з таких схем мала наступний вигляд. Поки заарештовувалася людина, прокуратура видавала рішення опечатати квартиру заарештованого, документи на оформлення ордеру вже йшли до відповідних інстанцій. Таким чином, квартира виявлялася вже занятою. У результаті таких чи подібних дій не лише відповідальні службовці з високим званням, а й нерідко рядові працівники НКВС володіли великою житловою площею [1, с. 68-69].

На третьому місці за загальною кількістю виділених квартир йшов наркомат земельних справ УРСР – 425 помешкань. Спілці художників надавалося 25 квартир, Спілці композиторів – 10, театру музичної комедії – 100. До речі, цей театр отримав найбільше квартир серед усіх театрів та творчих організацій, що, можливо, пояснюється смаками керівництва республіки, для яких оперета і водевіль та виконавиці в них головних ролей були ближчими, ніж актори (чи акторки) драматичних театрів. Всього планувалося надати 8155 квартир, з них 328 – чотирикімнатних. У резерві залишалося 1845 квартир, у тому числі 200 чотирикімнатних, тобто всього підпадало під розподіл 10 000 квартир, з них 528 чотирикімнатних. Найбільше квартир надавалося Академії наук УРСР – 1200, з них 100 чотирикімнатних, 300 - трикімнатних, 600 – двокімнатних, 200 – однокімнатних [4, с. 3-10]. І цей факт потре-

бує деяких пояснень та розмірковувань.

На початок 1941 р. у складі АН УРСР знаходилося 26 інститутів. У них працювало 3092 співробітники, серед яких 60 академіків, 66 членів-кореспондентів, 164 доктори і 325 кандидатів наук. Інститути розміщувалися в Києві, Харкові, Дніпропетровську та Львові [6]. Під час німецької окупації у Києві у 1941 р. зусиллями тодішнього ректора Київського університету та члена Київської міської управи К. Т. Штепи (1896-1968, воював у Білій армії, доктор історичних наук, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського університету, одночасно старший науковий співробітник АН УРСР, з 1927 року агент НКВС, з 1941 р. – агент СД (нацистської секретної служби безпеки), причетний до знищення націоналістичного підпілля в Києві. З 1950-х рр. – співпрацював з ЦРУ, помер у м. Нью-Йорк) [7, с. 659], було створено паралельну Українську академію наук, на чолі якої формально був поставлений В. О. Плотніков (1873-1947, видатний учений-хімік, у 1938 р. фактично осліп, евакуюватися з Києва відмовився, незважаючи на надісланий за ним літак, в стінах створеної німцями Академії наук жодного разу не з'явився. Репресований не був. Його ім'я зараз включено до переліку 100 імен найвидатніших вчених України) [9, с. 399]. Втім, вже у 1942 р. діяльність академії було практично паралізовано внаслідок того, що німці розподілили всіх вчених на 4 категорії — від «найважливіших» до «неповноцінних» та «шкідливих». Проте не це було головне.

Слід підкреслити, що українські вчені зробили величезний внесок

у збільшення оборонного потенціалу СРСР, у розв'язання проблем, що поставали перед радянською армією. У Фізико-технічному інституті було створено радіолокатор, який застосовувався в ППО Москви; Інститут електрозварювання розробив технологію автоматичного зварювання корпусів танків, авіабомб, артилерійських систем; в Інституті чорної металургії було розроблено способи вдосконалення конструкції мартенівських печей, плавку високоякісного чавуну нових марок, нову технологію виготовлення труб для артилерійських стволів (П. Ємельяненко), вдосконалено процес виготовлення броньової сталі (І. Францевич). Також в інших інститутах АН УРСР було розроблено нові види боєприпасів, створено акустичні прилади для ППО. Під керівництвом М. Лаврентьєва була виконана низка математичних досліджень прикладного характеру. Гідротрансформатори і гідромуфти конструкції Г. Проскури поліпшували маневреність і бойові якості танків і так далі. Війна продовжувалася і, очевидно, цей внесок вчених Академії наук у її успішний перебіг урахувався, і були сподівання влади на подальше сприяння воєнним потугам. Майно Академії зазнало істотних збитків за роки війни: їхня загальна сума становила, за офіційними даними, 126 млн руб. У березні 1944 р. почалась реевакуація інститутів АН УРСР до Києва.

І ще один важливий момент. 28 липня 1944 р. Президія Академії наук УРСР схвалила нову редакцію Статуту Академії, яка зберігала основні положення Статуту 1936 р., але було додано пункт *про надання Академією консультацій вищим урядо-*

вим органам УРСР. Це консультування було конче необхідним, оскільки більшість тодішніх керівників республіки були банально малоосвіченими людьми. Відомо, що Микита Хрущов не вмів грамотно писати, а диктував свої промови, вставляючи в них, при виступах, різні «відсеб'ятини». На той час секретар ЦК КП(б)У, а також колишній голова уряду УРСР і майбутній багаторічний голова Президії Верховної Ради республіки Дем'ян Коротченко не міг вимовити слово «самурай» – говорив «самуяр», за що йому Сталін і дав таке прізвисько і т.д. Такі наші розмірковування з цього приводу, з яких ясно, що надання найбільшої кількості квартир співробітникам Академії наук зовсім не пояснюється відданістю комуністичних керівників науці, а деякими практичними міркуваннями.

Проте, не тільки вища влада зловживала при наданні житла, а й районна, особливо, коли мова йшла про співробітників силових структур. Так, Молотовський райжитловідділ м. Києва видав старшому інспектору міліції Ляшку та дільничному уповноваженому 12 відділу міліції Кузнецову ордери на квартири з 5-ти кімнат. Ленінський райжитловідділ надав ордери двом співробітникам газети «Радянська Україна» на квартири по чотири кімнати кожна. Були випадки надання житла особам, які вже мали помешкання в Києві. Поширеною була практика, коли ордери надавалися за особистим прохан-

ням впливових чиновників. Так, завідувачий Сталінським райжитловідділом видав ордер громадянину Кузнецову, керуючись приватною запискою завідуючого Ленінського райжитловідділу: «Тов. Радіонову. Прошу для мене це зробити. С. Левицький». Аналогічні факти мали місце і в роботі інших районних житлових відділів [1, с. 52-53].

Висновки. У цілому, аналіз документів щодо надання житла в Києві на початку 1944 р., а, особливо, постанови ЦК КП(б)У та РНК УРСР від 20 січня 1944 р., віднайдені нами в архіві СБУ, свідчить, що, незважаючи на розруху, загибель та трагедії мільйонів людей, розпал війни (вся територія України буде звільнена лише через 9 місяців, у жовтні 1944 р., а Друга світова війна закінчиться через рік та сім місяців), комуністичні «верхи» не бажали жити, так, як усі, а влаштовували собі «банкет серед чуми»: хороші квартири, продукти та одяг з спецмагазинів, а ще розваги. Звідси й певна увага до акторів та театрів. Давньоримське гасло «Хліба та видовищ!» зовсім не було для них чужим, а навіть дуже близьким. Облизуючи жирні губи від калорійної «спецпайкової» ковбаси на сніданок, в очікуванні службових автомобілів, вони ліниво спостерігали з вікон своїх теплих багатокімнатних квартир, як пересічні кияни у благеньких пальтечках поспішають відбудовувати рідний Київ. Йшов січень 1944 року.

Список використаних джерел

1. Цебро О. В. Соціально-побутове забезпечення населення міста Києва (1943-1945 рр.) : дис. канд. іст. наук. спец. 07.00.01. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ. 2013. 209 с.

2. Загородній Михайло Як руйнували та відбудовували Київ під час Другої світової війни. *Вечірній Київ*. 2021. 20 вересня.
3. Карташева Антоніна Ціна свободи: згадуємо, як звільняли Київ від нацистів у листопаді 1943 року. *Новини. LIVE*. 2022. 9 травня.
4. Галузевий державний архів СБУ. Ф. 16. Оп.1. Спр. 0552, Арк. 1-10.
5. Вергунов В. А. В.С. Костенко та його творча спадщина з «полтавським наповненням» на благо України. *Історична пам'ять*. 2012. №28. С. 174-187.
6. Костенко В. С. Двадцять зустрічей з М. С. Хрущовим. Маршрутами історії. К.: Видавництво політичної літератури, 1990. С. 642-653.
7. Національна академія наук України : матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL.: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
8. Верба І. Штепа Кость // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т-Я. С. 659.
9. Ігор Шаров Вчені України : 100 видатних імен. К. : АртЕк, 2006. 488 с.

References

1. Tsebro O. V. Social welfare provision of the population of the city of Kyiv (1943-1945): Candidate dissertation, special. 07.00.01. Kyiv Taras Shevchenko National University, 2013. 209 p.
2. Mykhailo Zagorodnii. How Kyiv was destroyed and rebuilt during the Second World War. *Evening Kyiv*. 2021. September 20.
3. Kartasheva Antonina. The price of freedom: we remember how Kyiv was liberated from the Nazis in November 1943. *News. LIVE*. 2022. May 9th.
4. Branch State Archive of the Security Service of Ukraine (GDA SBU). С. 16. F. 531. L. 43-54.
5. Vergunov V. A. V.S. Kostenko and his creative heritage with "Poltava content" for the benefit of Ukraine. *Historical memory*. 2012. No. 28. P. 174-187.
6. Kostenko V. S. Twenty meetings with M. S. Khrushchev. *Routes of history*. K.: Publishing house of political literature, 1990. P. 642-653.
7. National Academy of Sciences of Ukraine. URL.: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
8. Verba I. Shtepa Kost // Encyclopedia of the history of Ukraine: in 10 volumes / edited by: V. A. Smoliiy (head) and others. ; Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. K.: Naukova dumka, 2013. Vol. 10: T-Ya. P. 659.
9. Igor Sharov. *Scientists of Ukraine: 100 outstanding names*. K. : ArtEk, 2006. 488 p.

V. Grechenko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Department of social and humanitarian disciplines of the Faculty No. 6 of the Kharkiv National University of Internal Affairs.

ORCID: 0000-0002-6046-0178

O. Yarmysh, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine. Leading researcher of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

ORCID: 0000-0002-4811-4520

ABUSE IN PROVIDING HOUSING IN KYIV IN JANUARY 1944.

The question of the abuse of Communist Party-Soviet power in the allocation of housing in Kyiv, which had just been liberated from German-Nazi occupation, is being investigated. Based on materials from the Archive of the Security Service of Ukraine, the authors show that the best apartments were provided by the leadership of the republic to its employees, first of all, to the Central Committee of the Communist Party, the government, the NKVD, which ranked second in terms of the number of allocated housing, the apparatus of the Supreme Council of the Republic, the top of the communist youth organization, some people's commissars and scientists of the Academy of Sciences and theater artists. The author analyzes the reasons why each of these organizations and institutions was granted benefits when obtaining housing. Providing the largest number of apartments to employees of the Academy of Sciences is not at all explained by the devotion of the communist leaders to science, but by some practical considerations. It should be emphasized that Ukrainian scientists made a huge contribution to increasing the defense potential of the USSR and solving the problems faced by the Soviet army. In second place in terms of the total number of apartments was the NKVD of the Ukrainian SSR, which received 500 apartments, the NKGB of the Ukrainian SSR was provided with 350 apartments. This second place was quite understandable, because it was about power structures and the resistance of the Soviet totalitarian regime. The apparatus of the government of the republic received much less - 200 apartments. In general, the analysis of this small but very revealing document from the SBU archive shows that, despite the devastation, deaths and tragedies of millions of people, the height of the war (the entire territory of Ukraine will be liberated only after 9 months, in October 1944, and the Second World War the war will end in a year and seven months), the communist "tops" did not want to live like everyone else, but arranged a "banquet in the midst of the plague": good apartments, food and clothes from special stores, and entertainment.

Keywords: *Ukraine, History of the State and Law, World War II, housing issue, nomenclature.*

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.02

УДК 349.3

Барсук М. А.,
кандидатка юридичних наук,
суддя Північного апеляційного
господарського суду
ORCID: 0000-0001-6560-1024

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДДІВ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті на основі теоретико-правового вивчення законодавства України та наукових підходів з'ясовано місце і значення соціального забезпечення суддів в системі гарантій їх незалежності як необхідної умови для побудови соціальної правової держави. Здійснено ретроспективний аналіз нормативного закріплення права суддів на соціальне забезпечення у контексті реформування національної судової системи.

Ключові слова: соціальне забезпечення, судді, соціальні гарантії, статус суддів, спеціальні гарантії, соціальні права.

Постановка проблеми. Триваючі реформи в Україні у всіх сферах державного управління і, зокрема, у судовій сфері, обумовлюють необхідність дослідження стану відповідних змін та визначення як позитивних, так і негативних наслідків таких реформ. При цьому, враховуючи складну економічну ситуацію в країні, а також існуючий дефіцит державного бюджету та Пенсійного фонду, питання належного соціального забезпечення окремих категорій працівників задекларовані в процесі цих реформ, вимагають окремої уваги з метою підвищення ефективності діяльності, спрямованої на створення того фундаменту, який би забезпечував мож-

ливості для здійснення та реалізації соціально-економічних прав таких працівників. При цьому, як зазначає Р.С. Веприцький, «реалізація та захист соціально-економічних прав повинні бути забезпечені державою незалежно від рівня її економічного розвитку» [1, с. 36]. У той же час слід відзначити, що реалізація соціально-економічних прав людини та громадянина знаходиться в безпосередній залежності від рівня економічного розвитку держави. Від стабільного економічного розвитку залежить стан реалізації закріплених на законодавчому рівні «... економічних, правових, соціальних гарантій, що забезпечують кожному члену суспільства дотримання найваж-

ливіших соціальних прав» [2, с. 1]. Ступінь дотримання соціальних прав людини є одним з показників розвиненості будь-якого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціального забезпечення посадових осіб держави, у тому числі і суддів, як чинник та гарантія їх незалежності були предметом досліджень у наукових працях таких вчених як: Ю. В. Борова, Р. С. Веприцький, Т. В. Галайденко, В. В. Городовенко, І. О. Гуменюк, Р. О. Куйбіда, Д. М. Притика, М. Д. Савенко, Л. В. Скомороха, І. С. Ярошенко. У цих дослідженнях віднайшли своє вирішення питання сутності та видів соціального забезпечення, зокрема суддів, правових та організаційних форм його реалізації.

Постановка завдання. Метою наукової статті є формулювання концептуальної моделі, а також уточнення місця і значення соціального забезпечення суддів в системі гарантій їх незалежності як необхідної умови для побудови соціальної правової держави.

Виклад основного матеріалу. Право на соціальне забезпечення є одним із найважливіших серед соціально-економічних прав людини, гарантування та стан дотримання якого відбивається на характеристиці держави як правової та соціальної, оскільки «соціальна незабезпеченість населення деформує всю структуру прав і свобод людини та громадянина» [3, с. 10]. При цьому, в складних умовах економічної та політичної кризи особливу увагу привертає проблема соціального забезпечення суддів, що має одне з найважливіших значень для побудови правової соціальної держави.

Останніми роками Україна продовжує тримати стратегічний курс на європейську інтеграцію, що вимагає від держави створення умов й реального забезпечення, гарантованих на конституційному рівні, основних прав та свобод людини та громадянина. Відтак, реформування судової влади в Україні повинно відбуватися з урахуванням загальновизнаних європейських стандартів та демократичних принципів правової держави. Одним із найважливіших показників правової державності є демократичний принцип розподілу державної влади, який полягає у забезпеченні самостійності й незалежності законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, неможливості зосередження в одному органі функцій і повноважень інших державних органів. При цьому, особливого значення набуває незалежність судової гілки влади, відсутність підпорядкованості судових органів законодавчим та виконавчим органам, оскільки, найголовнішим призначенням суду є захист прав і свобод людини та громадянина, національної безпеки, утвердження принципу верховенства права, дотримання законності й справедливості в суспільстві.

Сьогодні все більша увага міжнародних організацій привертається до правового статусу суддів з огляду на тенденцію інтернаціоналізації вимог, що висуваються до суддівського статусу. Тому, питання приведення конституційно-правового статусу суддів у відповідність з конституційними нормами та міжнародними стандартами є першочерговим завданням України в процесі становлення та розвитку правової державності [4, с. 25]. Вихо-

дячи з особливого соціально-професійного статусу, який обумовлюється, насамперед, можливістю реалізації судової влади, носії судової влади наділені відповідними службовими правами та обов'язками, які визначаються законодавством про судоустрій, процесуальним законодавством. Одночасно професійним суддям належать усі права й свободи людини та громадянина, гарантовані Конституцією України, зокрема, право на працю, відпочинок, житло, охорону здоров'я, безпечне навколишнє середовище, соціальний захист, ефективність та доступність медичного обслуговування.

Не применшуючи значущості інших гарантій незалежності й самостійності суддів, слід указати на особливе місце гарантій щодо соціального забезпечення, які включають стабільно високу матеріальну винагороду за суддівську роботу, належне медичне, побутове, житлове забезпечення. Так, Т. Б. Любонікова відзначає, що для багатьох вітчизняних дослідників характерне виокремлення в окрему групу конституційно-правових гарантій незалежності правосуддя фінансові гарантії [5, с. 161], до кола яких належить і соціальне забезпечення суддів. Зокрема, М. М. Куцин відзначає, що загально визнаним є те, що незалежність суддів забезпечується особливим порядком фінансування за рахунок Державного бюджету України та належним матеріальним та соціальним забезпеченням носіїв судової влади [6, с. 96]. На особливе місце гарантій щодо соціального забезпечення суддів звертає увагу Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р., № 5-рп/2002 у справі № 1-15/2002 [7].

Водночас, гарантування належного рівня соціального забезпечення суддів завжди було й залишається гострою проблемою та предметом для обговорень у наукових колах, у суспільстві та суперечок в органах державної влади, оскільки не всі усвідомлюють, що соціальне забезпечення носіїв судової влади є підґрунтям незалежності суддів. Слід ще раз наголосити на тому, що додаткові соціальні гарантії суддів не є особистим привілеєм, а встановлюються у зв'язку з покладенням на суддів державою реалізації специфічної функції – здійснення правосуддя. Додаткові гарантії й компенсації є лише правовими засобами забезпечення досягнення суддею тих цілей, які ставить перед ним суспільство, ввіряючи цю відповідальну посаду.

Вітчизняні науковці також визнають, що зловживання з боку суддів, корупційні прояви в їх діяльності є породженням неналежного рівня фінансової й матеріальної забезпеченості суддів. Саме в цій сфері перетинаються становлення незалежної судової влади та її залежність від виконавчої влади. Досвід демократичних країн свідчить, що незалежність судової влади забезпечується там, де платня суддів та строк їх перебування на займаній посаді охороняється від втручання законодавчої та виконавчої гілок влади [8, с. 126].

Розуміючи реальне становище в державі, судова влада відстоює своє право на реалізацію конституційних гарантій щодо соціального захисту носіїв судової влади, посилаючись на вимоги Монреальської універсальної декларації про незалежність правосуддя, яка проголо-

шує фінансове та матеріальне забезпечення суддів завданням найбільшої ваги для держави щодо підтримки принципу судової незалежності, гідності та ефективності [9, с. 5]. Необхідно також додати, що підвищення рівня соціального забезпечення суддів також є важливою умовою подолання корупційних явищ у судових органах, що призведе до зростання авторитету судової влади та відновлення довіри суспільства.

Необхідно відзначити, що ухвалення Верховною Радою України у 2010 р. Закону «Про судоустрій і статус суддів» повинно було стати одним із найважливіших етапів реформування судової системи України. Зокрема, очікувалось, що з ухваленням Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року рівень матеріального та соціального забезпечення значно покращиться. Однак, необхідно констатувати, що з прийняттям вищенаведеного Закону були суттєво зменшені як розмір, так і обсяг соціальних гарантій суддів, а саме: зменшено розмір вихідної допомоги судді у зв'язку з відставкою; передбачено положення щодо забезпечення суддів лише службовим житлом, змінено порядок соціального страхування суддів та скасовано ряд інших матеріальних та соціальних гарантій.

Вважаємо, що така ситуація є неприпустимою, навіть за умови економічної кризи в державі. Слід зазначити, що міжнародні стандарти у сфері судочинства вказують на те, що в національні закони не можуть вноситися зміни, спрямовані на зниження рівня гарантій, уже досягнутих у відповідних країнах (п. 1.1.) [10]. Аналогічна за значенням норма знайшла відображення в Конституції

України, яка визначає, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних, не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22). Крім того, зі змісту Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р. можна зробити висновок про те, що правові норми, які містять положення про соціальний захист суддів, не можуть бути скасовані чи змінені в бік зменшення гарантій, що містяться в них, без відповідної компенсації.

М. Савенко зазначає, що видатки з Державного бюджету України на утримання судової влади безпосередньо захищені Конституцією України й не можуть бути скорочені органами законодавчої влади нижче того рівня, що забезпечує можливість повного й незалежного здійснення правосуддя. Обмеження видатків на фінансування судової влади не гарантує належних умов для повного і незалежного здійснення правосуддя та підриває довіру громадян до державної влади, ставить під загрозу утвердження й забезпечення прав і свобод людини [11, с. 44]. Отже, у разі зменшення розміру чи обсягу соціального забезпечення суддів держава повинна їх замінити на адекватні або компенсувати такі зміни.

Окрім того, 28 березня 2015 року набрав чинності Закон України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд», яким викладено в новій редакції всі положення Закону України від 7 липня 2010 року № 2453-УІ «Про судоустрій і статус суддів», і частково переглянуто систему соціального захисту суддів у сторону більш повного гарантування їх соціально-трудова прав.

Проте, безпрецедентна подія відбулась 2 червня 2016 року, коли Верховна Рада України ухвалила за основу і в цілому новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, що спрямований на імплементацію оновлених конституційних засад здійснення правосуддя і відкрив шлях для створення якісно нової моделі функціонування судової влади відповідно до суспільних очікувань і європейських стандартів та задоволення суспільного запиту на справедливий суд, що був однією з основних вимог Революції гідності [12]. Зокрема, до основних нововведень передбачених даним Законом у контексті соціального забезпечення суддів слід віднести: суттєве збільшення розміру суддівської винагороди, яка окрім посадового окладу передбачає цілу низку доплат; зміна порядку призначення на посаду судді та скасування п'ятирічного терміну призначення суддів, що суттєво зменшить можливості для політичного тиску на суддів і підвищить гарантії їх незалежності; скасування абсолютного імунітету судді, і його заміну на функціональний [13].

Таким чином, на даний час, в умовах економічної й політичної кризи, питання соціального захисту суддів залишається гострим, що продовжує негативним чином відбиватися на додержанні найважливішого принципу – принципу незалежності судової влади. Завдяки новітнім законодавчим змінам, можна сподіватися на забезпечення єдності судової влади, підвищення статусу суддів в Україні, подальше зміцнення їх незалежності, зростання правового імунітету суддів від неправомірного впливу, а також на розвиток демо-

кратичного суспільства, розбудову правової держави, що є обов'язковою умовою належного захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Необхідність гарантування високого рівня соціального забезпечення суддів полягає також у почесності суддівської посади, значущості для держави тих функцій, які виконує суддя. Ця посадова особа щодня вирішує десятки суперечок про право, відновлює баланс порушених правовідносин, забезпечує досягнення справедливості, законності й верховенства права [14, с. 19]. Як вказує Л. Скомороха, саме судовій владі держава доручає прийняття рішень ім'ям України на засадах верховенства права, які, у першу чергу, спрямовані на захист прав і свобод людини [15, с. 69]. Відтак, держава зацікавлена в стимулюванні та заохоченні суддів до виконання на високому рівні своїх обов'язків, покладених нею на носіїв судової влади, шляхом створення соціально-забезпечувальних умов, з метою забезпечення та захисту прав і інтересів людини та громадянина, що відповідає пріоритетним аспектам правової соціальної держави.

Отже, держава зобов'язана створювати умови для належного соціального забезпечення суддів в Україні на належному рівні, які б «гарантували високий статус судді у професійній ієрархії фахівців у галузі права» [16], «... дбати про те, щоб статус і платня суддів відповідали статусу їх професії та відповідальності» [17, с. 65], а також гарантувати соціальний захист суддям у відставці як особам, які віддали свої знання, досвід, здоров'я, присвятили своє життя виконанню

повноважень щодо здійснення правосуддя.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що завдання держави, яка проголосила себе соціальною, а існування якої ґрунтується на демократичних і правових засадах, полягає у забезпеченні блага кожного шляхом запровадження та реального забезпечення основних прав і законних інтересів людини та громадянина, що неможливо без незалежної, самостійної судової влади, оскільки судові органи безпосередньо стоять на захисті прав та інтересів людини, законності й справедливості, а також правопорядку в суспільстві.

Під час установлення гарантій з соціального забезпечення носіїв судової влади повинні враховуватись їх особливий соціально-професійний статус, міра відповідальності, яка покладається на суддів під час відправлення правосуддя, гідність та поважність професії, а також обмеження трудових прав, що не дозволяє суддям отримувати доходи з будь-яких джерел, окрім наукової, викладацької та творчої праці. Тим

самим, соціальне забезпечення суддів посідає найважливіше місце в системі гарантій незалежності носіїв судової влади та є особливим (спеціальним) соціальним забезпеченням. Його значення складно переоцінити, оскільки воно є запорукою ефективного, високопрофесійного правосуддя в Україні, яке неможливе без сумлінної, самовідданої праці суддів та відповідального ставлення до виконання покладених державою на суддів обов'язків.

Гарантування соціального забезпечення суддів на високому рівні, поряд з матеріальним, не дозволить здійснювати тиск та вплив на суддів, втручатися в їх діяльність з боку державних органів, окремих посадових осіб, політичних партій та інших утворень. Підтримання соціального забезпечення носіїв судової влади на рівні відповідно до встановлених міжнародних стандартів, сприятиме вирішенню проблеми корупції в судових органах, що поступово призведе до підвищення авторитету судової влади, відновлення довіри суспільства до суду.

Список використаних джерел

1. Веприцький Р. С. Соціально-економічні права: до визначення правової природи. *Форум права: електронний юридичний журнал*. 2008. № 2. С. 32-36. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08vrsvpp.pdf>
2. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К., 2006. 18 с.
3. Гуменюк І. Концепція соціальної держави: теоретико-методологічні засади формування змісту. *Право України*. 2008. № 7. С. 9-12.
4. Борова Ю. В. Особливості конституційно-правового статусу суддів: проблеми теорії та практики. *Підприємство, господарство і право*. 2006. № 8. С. 25-28.
5. Любовнікова Т. Б. Правозабезпечувальні гарантії незалежного правосуддя в Україні. *Держава і право: зб. наук. праць*. 2006. Вип. 34. С. 159-166.
6. Куцин М. М. Судова влада в системі поділу влади у контексті її самостійності. *Держава і право*. 2003. Вип. 34. С. 153-159.

7. Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р., № 5-рп/2002 у справі № 1-15/2002 // Офіц. вісник України. 2002. № 13. Ст. 669.
8. Городовенко В. В. Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише законам як один з основних принципів судочинства. *Право України*. 2002. № 4. С. 124-127.
9. Притика Д. М. Судова незалежність: етика і проблеми корупції. *Право України*. 2000. № 6. С. 3-9.
10. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998 р. Суд. практика. 2011. № 3.
11. Савенко М. Д. Спеціальні гарантії незалежності та недоторканості суддів Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2004. № 4. С. 36-47.
12. Президент підписав Закон «Про судоустрій і статус суддів» / Офіційне інтернет-представництво Президента України URL : <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-sudoustrij-i-status-suddiv-37639>.
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
14. Галайденко Т. В. Фінансово-правові гарантії принципу незалежності суддів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 4. С. 19-31.
15. Скомороха Л. Шлях до суддівського крісла. *Право України*. 2006. № 8. С. 69-75.
16. Куйбіда Р. О. Організація і розвиток сучасної судової системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Акад. адвокатури України. К., 2006. 21 с.
17. Притика Д. М. Правові засади становлення судової влади в Україні. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 3. С. 57-72.

M. Barsuk, candidate of legal sciences, judge of the Northern Court of Appeal
ORCID: 0000-0001-6560-1024

The place and significance of social security of judges in Ukraine in the context of building a legal welfare state

The article is devoted to clarifying the place and significance of the social security of judges in Ukraine in the context of building a legal welfare state. It is noted that the implementation of the task of building Ukraine as a democratic, social and legal state is impossible without an independent, independent judiciary, since judicial bodies directly protect human rights and interests, legality and justice, as well as law and order in society.

Based on the analysis of scientific approaches to understanding the essence and functions of social protection, the author comes to the conclusion that the social protection of judges has the meaning of an independent guarantee of their independence as a necessary condition for building a social legal state. Social security of judges is proposed to be considered as a special (special) type of social security. When establishing social security guarantees for judicial authorities, their special social and professional status should be taken into account, as well as the limitation of labor rights, which does not allow judges to receive income from any sources other than scientific, teaching and creative work.

It is emphasized that the general and basic functions of social protection should be the main reference point in the process of optimizing the system of social protection of judges. At the same time, the author cautions that within the framework of the current judicial reform, it is not advisable to ignore the optional functions of social protection, which, going beyond the basic functions, enrich the overall efficiency and adaptability of the system of social protection of judges. It has been proven that maintaining the social welfare of judicial authorities at a level in accordance with established international standards will contribute to solving the problem of corruption in judicial bodies, which will gradually lead to an increase in the authority of the judiciary and the restoration of public trust in the court.

Keywords: *social security, judges, social guarantees, status of judges, special guarantees, social rights.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.03
УДК 349.3

Бєлоусов В. Д.,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0000-5652-4880

МІСЦЕ ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена з'ясуванню ролі та місця правореалізації в системі соціальної безпеки сучасної України. Відмічається, що систему в Україні складають три рівні: інституційний; правореалізацій; безпосередньої взаємодії з приводу соціального захисту. Аналіз цих рівнів дозволяє сформулювати змістовне бачення того, чи обґрунтовано держава і суспільство розставляють пріоритети в накопиченні та розподілі ресурсів (особливо це актуально в умовах війни, що триває до сьогодні), що дозволяє проаналізувати достатність балансу задоволення невідкладних потреб людини у сфері безпеки з довгостроковими зобов'язаннями по забезпеченню соціальної безпеки держави, як основи сталого розвитку людства. Встановлено, що правореалізаційний рівень системи соціальної безпеки сучасної України є підсистемою, яку складають три елементи: комплекс соціальної допомоги (наприклад, державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю та ін.); комплекс пільг, передбачених для соціально вразливих верств населення (зокрема, для ветеранів війни, дітей війни, осіб з інвалідністю, багатодітним сім'ям, особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та ін.); комплекс соціальних послуг, передбачених діючими соціальними стандартами. Вказується, що саме на рівні правореалізації відбувається об'єктивація системи соціальної безпеки (захисту), що підлягає комплексному аналізу на предмет достатності соціальної політики в державі загалом та політики забезпечення соціальної безпеки держави, зокрема.

Ключові слова: правореалізація, система соціального захисту, соціальна безпека, соціальне право, соціальний захист, сучасна держава.

Постановка проблеми. Забезпечення соціальної безпеки держави в Україні ґрунтується на нормативно-правовому базисі, що визначають права та обов'язки держави та її громадян, а також на інституційній основі, яка об'єктивується у людській праці, окреслений формами соціального захисту та вираженою у способах, методах та засобах соціального

захисту. Отже, закономірним буде припустити, що соціальна безпека держави досягається комплексним чином, у рамках відповідної системи – системи соціального захисту. Ця система за своєю суттю свідчить про те, що держава є соціальною, правовою та демократичною, а також втілює в об'єктивній дійсності ідеї, що впливають із принципів

соціальної відповідальності, соціальної солідарності та соціальної справедливості. Таким чином, система соціальної безпеки держави – це цивілізаційне досягнення та об'єкт гуманістичного правового світогляду, а саме – юридичний конструкт, котрий складається з елементів, що відображають статус соціальної, правової та демократичної держави, виражають колективну (солідарну) відданість соціальному благополуччю всіх членів суспільства (насамперед – тих, хто перебуває у складних життєвих ситуаціях), а також дозволяють сформувати та підтримувати в державі умови соціально безпечного буття всіх членів суспільства. Між тим, ґрунтуючись на парадигмі демократизації соціально-правового режиму соціальної безпеки, система соціальної безпеки, що діє в Україні, часто є результатом конструктивних дискусій про соціальні права та інтереси людини, про колективне благо, про сутність соціальної функції держави, про складові елементи стану соціальної безпеки, про правове регулювання соціальної безпеки (у тому числі й за участю суб'єктів громадянського суспільства), про політику держави у соціальній сфері, що відображає волю та інтереси населення. Поряд із тим, слід констатувати, що в рамках цих дискусій ще не порушувалось питання про сутність і місце в системі соціальної безпеки сучасної України правореалізаційного рівня забезпечення соціальної безпеки, як особливого рівня відповідної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правореалізація, як елемент системи соціальної безпеки сучасної України, є складним

соціально-правовим явищем, що втілює колективну волю до захисту та поваги людської гідності всіх членів суспільства. Саме зміст системи соціальної безпеки вже тривалий час є теоретичним і практичним питанням, якому приділяється увага юристів-адміністративістів, фахівців у галузі державного управління, політологів, економістів та ін. (зокрема, С. І. Бичкова [1], Б. М. Вишиваної [2], І. М. Михайловської [3], Р. П. Підлипної [4] та ін.). Також зміст цієї системи досліджувався ученими й в соціально-правовому контексті (серед яких: Е. Аалтонен [5], В. В. Безусий [6], М. І. Боднарук [7], А. О. Гудзь [8], П. В. Древаль [9], Я. В. Митько [10] та ін.), хоча й у цих наукових розробках учених, як правило: або не відображена сучасна концепція соціального захисту держави, а тому в таких дослідженнях і розвідках переважно розкривається система соціального забезпечення України та ін. держав; або ж фрагментарно розкривається зміст системи соціального захисту. Уперше ж було комплексно окреслено соціально-правовий зміст системи соціальної безпеки (захисту) українською ученою О. В. Епель [11, с. 31-41]. Поряд із тим, слід наголосити, що по сьогодні учені не приділяли комплексну увагу саме з'ясуванню: поперше, сутнісного змісту такого рівня системи соціальної безпеки, як рівень правореалізації; місця правореалізаційного рівня в системі соціальної безпеки сучасної держави.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування правореалізації в системі соціальної безпеки сучасної України та місця правореалізації в цій системі. Для досягнення поставленої мети виконуються такі *завдан-*

ня: 1) з'ясувати важливість розуміння системи соціальної безпеки та її рівнів; 2) окреслити ключові рівні системи соціальної безпеки сучасної України; 3) проаналізувати сутність правореалізаційного рівня системи соціальної безпеки сучасної України; 4) уточнити місце правореалізаційного рівня системи соціального захисту в системі соціального захисту України.

Виклад основного матеріалу.

Спершу слід зазначити, що Україна, як соціальна держава, повинна мати сприятливу систему соціального захисту, яка забезпечує існування умов буття, за яких «все, що потребує соціальної безпеки може отримати належний рівень безпеки» [12, с. 62]. Утім, як вбачається, сутність та структура системи соціальної безпеки, будучи ключовим елементом соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки держави, по сьогодні залишається питанням, котре ще є недостатньо дослідженим у контексті сучасної доктрини соціального права України. Вказане складає собою важливу теоретичну та практичну проблему, адже комплексне розуміння сутнісного змісту системи соціального захисту держави:

1) дозволяє сформувати адекватне бачення того, чи правильно держава і суспільство розставляють пріоритети в накопиченні та розподілі ресурсів (особливо це актуально в умовах війни, що триває до сьогодні), на основі чого можна проаналізувати достатність балансу задоволення невідкладних потреб людини у сфері безпеки з довгостроковими зобов'язаннями з забезпечення соціальної безпеки держави, як основи сталого розвитку людства;

2) комплексне розуміння сутнісного змісту системи соціального захисту (безпеки) держави, яке сприятиме адекватному баченню сутності цієї системи, дозволяє забезпечити надійність системи соціальної безпеки держави (це дуже важливо під час війни), що є ключовим показником стійкості держави;

3) розуміння сутності системи соціальної безпеки держави дозволяє сформувати категоріальну основу для оцінювання того, наскільки справедливо держава поводить себе із соціально вразливим населенням, що дозволяє не лише оцінити морально-етичні орієнтири держави у конкретний період (існування в парадигмі людиноцентризму, а відповідно – реальна відповідність держави декларованому статусу правової, соціальної та демократичної держави), але й визначити ризики виникнення ситуацій критичної соціальної небезпеки держави, які є руйнівними для суспільства та держави не лише під час війни, а й у мирний час. Зазначене обґрунтовано тим фактом, що особливо під час війни належним чином соціально захищене населення з більшою ймовірністю збереже соціальну згуртованість та національну єдність, що закономірним чином позначиться на збройній відсічі державі-агресорці.

Осмислюючи комплексність соціально-правового режиму соціальної безпеки сучасної України зазначимо, що в умовах сьогодення структура системи соціальної безпеки фактично відповідає структурі системи соціального захисту України, а відтак складається з таких трьох рівнів: інституційний рівень; рівень правореалізації; рівень безпо-

середньої взаємодії з приводу соціального захисту [11, с. 31-41]. Стосовно правореалізаційного рівня слід зазначити, що його існування обумовлено насамперед тим фактом, що хоча встановлення правових норм, що закріплюють соціальні права, правовий статус органів державної влади, що реалізують функцію соціального захисту, а також порядок (процедури) реалізації зазначеного правового статусу (відповідно, також правовідносини щодо соціального захисту) є важливими кроками у забезпеченні правопорядку у соціальній сфері, важливо розуміти, що їх самих по собі недостатньо для забезпечення системи соціального захисту, яка буде дійсно відповідати міжнародним стандартам та нормам, а також (у результаті функціонування) забезпечувати досягнення мети соціального права України. Тому в сучасній Україні ці норми законодавства та соціальні стандарти втілені, передусім, у різноманітних соціальних програмах, завдяки яким ці норми і стандарти будуть впроваджені в реальну дійсність (тобто, соціальний захист держави, як об'єкт гуманістичного правового мислення, викладений у змісті нормативного акту, знаходить вираження у правовій дійсності). Ці програми є комплексною системою скоординованих заходів, спрямованих на вирішення множини соціальних завдань щодо досягнення соціальної безпеки держави на організаційному, локальному (місцевому) та загальнодержавному рівнях.

Серед таких програм слід відзначити, зокрема, Державну соціальну програму протидії торгівлі людьми, державні програми з питань ген-

дерної рівності, галузеві та регіональні програми сприяння волонтерській діяльності, програми «пакунок малюка», «муніципальна няня» та ін. Також особливу роль у забезпеченні соціальної безпеки держави відіграють й місцеві соціальні програми, адаптовані до конкретних соціальних ризиків, викликів і проблем, що переважають (або ж такі, що є найбільш гострими) у певних регіонах (місцевостях) держави. У цьому контексті можемо звернути увагу на те, що в м. Чернівцях, наприклад, наразі діє:

- по-перше, Програма «Захист» Чернівецької міської територіальної громади на 2022-2024 роки (серед заходів програми можемо виокремити: надання грошової допомоги сім'ям при необхідності високо вартісного обстеження та лікування важкохворих дітей; надання допомоги на поховання окремим категоріям громадян; пільгове прагання білизни громадянам похилого віку та особам з інвалідністю; щомісячна виплата адресної матеріальної допомоги батькам воїнів, загиблих в Афганістані; одноразова адресна матеріальна допомога особам, які виховують дітей з інвалідністю та ін.);

- по-друге, Програма підтримки громадян, які брали участь у військових діях в східних регіонах України, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) учасників бойових дій і волонтерів, померлих осіб, смерть яких пов'язана з участю в масових акціях громадського протесту, що відбулися у період з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року, на 2022-2024 роки (серед заходів цієї програми виокремимо, наприклад: надання одноразової

грошової допомоги родинам загиблих (померлих) при виконанні обов'язків під час проходження військової служби в східних регіонах України або під час організації надання допомоги учасникам військових дій в східних регіонах України; надання щомісячної адресної матеріальної допомоги дітям (до 18-річного віку), батьки яких загинули (померли) при виконанні обов'язків під час проходження військової служби в східних регіонах України або під час організації надання допомоги учасникам військових дій в східних регіонах України; надання одноразової адресної допомоги для вирішення соціально-побутових питань членам сімей загиблих (померлих) учасників антитерористичної операції, операції об'єднаних сил і волонтерів, померлих осіб, смерть яких пов'язана з участю у відповідних масових акціях громадського протесту).

При розгляді особливостей системи соціального захисту держави особливу увагу в контексті дослідження сутності правореалізаційного рівня цієї системи заслуговують певні складові елементи цього рівня, насамперед такі з них:

1) *комплекс соціальної допомоги*, якими передусім охоплено:

- державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям, що призначається згідно Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», враховуючи також норми відповідного порядку її призначення та виплати;

- державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, що призначається згідно норм Закону України «Про державну соціальну допомогу

особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»;

- державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд, яка призначається згідно підстав та умов, окреслених Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», приймаючи до уваги також норми відповідного порядку її призначення та виплати;

- допомогу на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», що призначається згідно до відповідного Порядку, затвердженого постановою КМУ 2019 року № 552;

- тимчасову допомогу дітям, батьки котрих ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або ж місце їх проживання невідоме, що призначається згідно Порядку, затвердженого постановою КМУ від 22.02.2006 № 189;

- щомісячну грошову допомогу особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії закладу охорони здоров'я потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею, що призначається згідно до Порядку, затвердженого постановою КМУ 2000 року № 1192;

- компенсацію фізичним особам, які надають соціальні послуги з догляду на непрофесійній основі, яка

призначається відповідно до Порядку, затвердженого постановою КМУ 2020 року № 859;

- тимчасову державну соціальну допомогу непрацюючій особі, котра досягла загального пенсійного віку, утім не набула права на пенсійну виплату, призначається згідно до Порядку, затвердженого постановою КМУ 2017 року № 1098;

2) *комплекс пільг*, котрим охоплюються законні переваги відносно наступних категорій соціально вразливих осіб:

- особи зі статусом ветерана війни та суміжними правовими статусами, а саме: особи з інвалідністю внаслідок війни I, II, III групи; учасники бойових дій; члени сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни; учасники війни (у відповідності до норм Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»);

- особи зі встановленим статусом «дитина війни» (згідно Закону України «Про соціальний захист дітей війни»);

- особи зі статусом ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деякі інші пільгові категорії осіб (відповідно норм Закону України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист»);

- особи зі статусом військовослужбовців, котрі стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби, та члени сімей загиблих (померлих) військовослужбовців (у відповідності до Закону України «Про соціальний і правовий

захист військовослужбовців та членів їх сімей»);

- особи, котрі постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, віднесені до категорії 1 або до категорії 2; дружини (чоловіки) померлого громадянина, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою; діти, яким встановлено інвалідність, пов'язану з Чорнобильською катастрофою (згідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»);

- багатодітні сім'ї (відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»);

3) *комплекс соціальних послуг*, приймаючи до уваги те, що базовими соціальними послугами наразі в Україні вважаються ті послуги, що регламентовані на рівні нормативних стандартів.

Висновки. В умовах сьогодення, а особливо в контексті триваючої широкомасштабної війни в Україні, потребується існування та ефективне функціонування системи соціальної безпеки (захисту). Слід мати на увазі, що ця система в Україні наразі є багаторівневою структурою, покликаною забезпечити соціальний добробут, а також підтримку населення держави (особливо тих, хто перебуває в соціально уразливому становищі), що потенційно формує сприятливі умови соціальної безпеки держави. У зв'язку із тим, що соціальна безпека є складним соціально-правовим явищем, її забезпечення передбачає існування складної, багаторівневої системи забезпечення соціальної безпеки (захисту), а саме відповідної тривірвневої конструкції, кожен з

яких виконує особливу частину місії забезпечення соціальної безпеки держави. Особливе місце в цій системі займає рівень правореалізації, що формально виражається у правореалізації, яка об'єктивується у наступних напрямках: надання соціальної допомоги (передбачає виконання програм та здійснення соціально захисних заходів, спрямовані на надання адресної підтримки окремим особам і сім'ям, які її потребують, наприклад тим, хто є особами похилого віку чи особами з інвалідністю); надання пілг (передбачає надання державою та органом місцевого самоврядування певних

переваг відносно інших осіб з метою вирівнювання їх рівня соціальної безпеки); надання соціальних послуг (тобто, надання низки послуг з метою покращення якості життя соціально вразливих верств населення, включаючи консультування, реабілітаційні послуги, догляд на дому та ін.). Тобто, саме на рівні правореалізації відбувається об'єктивація системи соціальної безпеки (захисту), що підлягає комплексному аналізу на предмет достатності соціальної політики в державі загалом та політики забезпечення соціальної безпеки держави, зокрема.

Список використаних джерел

1. Бичков С. І. Сучасна система соціального захисту в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 12. С. 1-2.
2. Приймак І. І., Вишивана Б. М. Недержавне пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення України. *Світ фінансів*. 2019. № 3. С. 121-138.
3. Михайловська І. М., Неліпович О. В. Система соціального захисту населення в Україні: сутність, основні складові та напрямки вдосконалення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. Т. 4, № 6. С. 255-260.
4. Підлипна Р. П. Система соціального захисту населення в Україні в сучасних умовах: сутність і основні складові. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2015. № 1, Ч. 1. С. 16-22.
5. Аалтонен Е. Система соціального захисту і соціальної освіти у Фінляндії. *Соціальна політика і соціальна робота*. 1998. № 3. С. 31-38.
6. Безусий В. В. Рівні (види) соціального захисту державних службовців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 57, Т. 1. С. 124-128.
7. Боднарук М. І. Поняття правовідносин у сфері соціального страхування в Україні. *Митна справа*. 2013. № Спец. вип. С. 203-207.
8. Гудзь А. О. Система соціального захисту України та місце в ній недержавного соціального забезпечення. *Науковий Вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 40. С. 106-109. doi:10.32841/2307-1745.2019.40.24.
9. Древаль П. В. Функції системи соціального захисту працівників органів прокуратури. *Митна справа*. 2013. № Спец. вип. С. 207-211.
10. Митько Я. В. Поняття та особливості соціального захисту учасників бойових дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40, Т. 3. С. 39-43.

11. Епель О. В. Система соціального захисту в Україні як чинник формування соціальної держави: стан, проблеми та стратегія розвитку: монографія. Київ: Людмила, 2023. 196 с.

12. Hladky V. V. The impact of welfare state policies on social security. *Creative Space*. 2023. Vol. 11. P. 62-64. doi:10.5281/zenodo.7495112.

V. Belousov, *Candidate of Juridical Sciences*

ORCID: 0009-0000-5652-4880

The place of legal implementation in the social security system of modern Ukraine

This article aims to elucidate the implementation of law within the social security system of contemporary Ukraine and to examine the role of the implementation of law in this system. Presently, Ukraine has established a social security system comprising three tiers: the institutional level; the level of legal implementation; and the level of direct interaction regarding social protection. An accurate comprehension of this system's structure and the essence of these levels, particularly legal implementation, is vital. This understanding enables the formation of an informed perspective on whether the state and society are appropriately prioritizing the allocation and distribution of resources. This is particularly pertinent in the context of ongoing war conditions. Such analysis is crucial for evaluating the balance between addressing immediate human security needs and fulfilling long-term commitments to state social security, which forms the foundation for sustainable human development. Additionally, this understanding aids in developing a framework for assessing the state's equitable treatment of socially vulnerable populations. The author identifies that the legal implementation level within the social security system of contemporary Ukraine functions as a subsystem composed of three elements. The first element encompasses a range of social assistance measures, such as state social aid for low-income families, individuals with disabilities from childhood, and children with disabilities. The second element involves a variety of benefits designated for socially vulnerable groups, including war veterans, children affected by war, people with disabilities, large families, and those impacted by the Chornobyl disaster, among others. The third element consists of a suite of social services that adhere to current social standards. The article's conclusions synthesize the study's findings, highlighting that it is at the level of legal implementation where the social security (protection) system is concretized. This level warrants a thorough analysis to assess the adequacy of the state's overall social policy and, more specifically, its policy regarding the provision of social security.

Keywords: *legal implementation, modern state, social law, social protection system, social protection, social security.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.04
УДК 349.2

Волинець В. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового права та
права соціального забезпечення
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0506-1227

УЧАСТЬ РОБОТОДАВЦІВ У ПИТАННІ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

У статті здійснено розгляд участі роботодавців у питанні захисту трудових та інших соціальних прав внутрішньо переміщених осіб. Акцентовано увагу на тому, що з однієї сторони наразі створено чимало важливих соціальних пільг для роботодавців з метою зацікавити їх у можливості працевлаштування внутрішньо переміщених осіб на своїх підприємствах, установах та організаціях, проте з іншої - реального та чіткого механізму участі роботодавців у системі соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб наразі не має. У статті здійснено дослідження участі роботодавців у системі захисту трудових та інших соціальних прав внутрішньо переміщених осіб, в тому числі й шляхом застосування до роботодавців певних законодавчих заборон та розроблення ними соціальних пакетів для працівників. Наголошено на тому, що держава окремі функції соціального захисту в питаннях соціального забезпечення ВПО перекладає й на інших суб'єктів соціальної політики, в тому числі й роботодавців. Втім, зроблено висновок, що на практиці участь роботодавців не розглядають як важливий напрямок соціальної підтримки таких осіб, а роль та значення роботодавців у вказаному процесі просто недооцінюють. Вчений наголошує на важливості створення умов зацікавленості роботодавців у здійсненні соціальної підтримки ВПО, подальших пошуків розв'язання проблеми у вказаному напрямку. Основні напрями у сфері захисту трудових прав та інших соціальних прав внутрішньо переміщених осіб, що можуть бути реалізовані саме роботодавцями, які прийняли до себе на роботу таких осіб, науковець розглядає за такими суспільними відносинами: 1) у сфері трудових правовідносин; 2) у сфері здійснення соціальної підтримки як працівника, що є ВПО так і членів сім'ї такого працівника; 3) у сфері сприяння працевлаштування осіб з-поміж своїх співробітників в інших населених пунктах.

Ключові слова: роботодавець, внутрішньо переміщена особа, працівник, трудові правовідносини, соціальний захист, соціальне забезпечення.

Постановка проблеми. Посилення та активна фаза військової агресії російської федерації проти України спричинила новий та досить

суттєвий сплеск внутрішньо переміщених осіб у нашій державі, які, рятуючись від обстрілів, лишали свої домівки та переміщались на підконтрольну Україні територію. Таке переміщення людей створило неабиякий тиск на економіку країни, на державний бюджет, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, до компетенції яких було віднесено вирішення ряду важливих питань внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Проблеми внутрішньо переміщених осіб набули досить глобального характеру, а їх вирішення є неможливим без участі держави в цілому, як гаранта дотримання конституційних прав, свобод та законних інтересів людини. Держава, дотримуючись вимог Конституції України, мала забезпечити реальний механізм адаптації таких осіб до нормальних умов життя, надати їм таку важливу та необхідну допомогу: матеріальну, соціальну, юридичну, забезпечити житлом та створити оптимальні умови для працевлаштування таких осіб. І саме останній напрямок – щодо працевлаштування внутрішньо переміщених осіб – на практиці реалізувався чи не найкращим чином, оскільки було створено чимало важливих соціальних пілг саме для роботодавців, які стали зацікавленими у можливості працевлаштування на своїх підприємствах, установах та організаціях осіб саме з числа внутрішньо переміщених. Проте, перекладати відповідальність за працевлаштування ВПО виключно на державу не є доцільним та правильним, а у таких складних умовах до проблем внутрішньо переміщених осіб мають долучатися всі інститути державної влади, органи місцевого самоврядування, приватний бізнес,

роботодавці та просто фізичні особи. На сьогодні особливо хочеться розглянути участь роботодавців у процесі здійснення захисту трудових прав ВПО та здійсненні соціального захисту таких осіб як у рамках конкретного підприємства, так і поза його межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, проблема захисту трудових та соціальних прав як працівників загалом, так і працівників із числа внутрішньо переміщених осіб досліджувалось значною кількістю вчених, серед яких: В. М. Андріїв, В. Я. Бурак, Н. Д. Гетьманцева, А. О. Григорова, М. І. Іншин, Л. В. Єрофеєнко, В. Л. Костюк, О. А. Ситницька, С. М. Синчук, Я. В. Сімутіна, Р. М. Тимофієв, Г. І. Чанишева та інші. Проте, окремі питання все ще залишаються не достатньо дослідженими. Однією із таких проблем є саме детальне окреслення участі роботодавців у такій складній системі захисту трудових та інших соціальних прав внутрішньо переміщених осіб, сприяння з боку роботодавців щодо працівників з числа внутрішньо переміщених осіб, пошук можливостей участі роботодавців у підвищенні рівня соціальної захищеності та більш швидкої адаптації таких осіб до нових умов життя та роботи.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення ролі та значення участі роботодавців у питаннях захисту трудових та інших соціальних прав внутрішньо переміщених осіб. Для досягнення поставленої мети у статті здійснюється вирішення наступних завдань: проводиться аналіз участі роботодавців у можливості соціального захисту та соціальної адаптації осіб-переселенців, здійснюється пошук та аналізуються мо-

жливості впровадження конкретних напрямків соціального захисту, які можуть бути реалізовані саме роботодавцями, які прийняли до себе на роботу внутрішньо переміщену особу.

Виклад основного матеріалу. Здійснення державного захисту внутрішньо переміщених осіб, хоча детально й не закріплено в Конституції України, проте чітко регламентовано нормами статті 46 Конституції України, якою закріплено право кожної особи на соціальний захист. Це ж стосується й гарантування права на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Важливою нормою статті 43 Конституції України є те, що держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб, а також норм про належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом [1].

Відзначимо, що на сьогодні на практичному рівні активно застосовується надання допомоги роботодавцям за сприяння та працевлаштування до себе на роботу внутрішньо переміщених осіб. Це здійснюється шляхом впровадження активної державної політики, спрямованої на надання компенсацій, підтримання бізнесу шляхом здійснення відшкодування витрат роботодавця на оплату праці за працевлаштування ВПО протягом певного періоду часу. Звичайно така допомога є досить

значною, але все ж вона більш спрямована на роботодавця та полягає у зменшенні фінансового навантаження на роботодавця за працевлаштування. З іншої сторони на рівні окремих нормативно-правових актів закріплено ряд важливих трудових прав, якими можуть володіти та користуватися внутрішньо переміщені особи. Зокрема, має місце спрощений механізм реалізації такими особами права на зайнятість: застосування особливого порядку припинення трудових правовідносин із роботодавцем, який залишився на тимчасово окупованій території; прийняття на роботу за відсутності в особи трудової книжки; вчинення різноманітних заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб тощо.

Держава, реалізуючи свою соціальну функцію щодо ВПО, окремі функції соціального захисту перекладає й на інших суб'єктів соціальної політики, в тому числі й роботодавців. Так, досліджуючи участь роботодавців у питанні соціального захисту фізичних осіб, Р. М. Тимофіїв говорить про те, що створення умов для участі осіб у належно оплачуваній продуктивній праці та соціальному страхуванні забезпечується шляхом встановлення для роботодавця заборон та обов'язків: 1) забезпечити працевлаштування визначених законом категорій осіб (громадян передпенсійного віку, інвалідів тощо) відповідно до встановленої квоти; 2) не відмовляти необґрунтовано у прийнятті на роботу за направленням Державної служби зайнятості; 3) не допускати до роботи працівників без укладення трудового договору; 4) виплачувати заробітну плату, не нижче мінімальної; 5) сплачувати на користь працівника єдиний вне-

сок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 6) створити належні та безпечні умови праці; 7) забезпечити встановлення юридичних фактів, які є підставою надання соціального забезпечення, у законодавчо передбачених випадках; 8) призначати та надавати працівникові види соціального забезпечення, передбачені законодавством України [2, с. 28-29]. Проте, не лише заборонами, що встановлені для роботодавців можна досягнути оптимального результату від їх участі у соціальній політиці стосовно їх працівників. Так, наприклад, Н. Д. Гетьманцева говорить, що роль та значення роботодавця є багатоаспектною: він наділений економічною свободою, виступає як організатор виробництва, організатор праці, суб'єкт, що здійснює управління працею (персоналом), сторони трудового договору. З метою ефективної економічної діяльності роботодавець самостійно приймає необхідні кадрові рішення (підбір, розстановка, звільнення персоналу). З іншого боку роботодавець не тільки повинен використовувати здатність людини до праці, а й створювати умови для її всебічного розвитку як особистості [3, с. 89-90]. Саме можливість з боку роботодавця створювати своїм працівникам додаткові умови для їх належної праці, виконання трудової функції є важливим кроком до створення ефективних умов соціального захисту своїх працівників, особливо тих, які за певних життєвих обставин потребують особливого піклування, захисту та допомоги.

Підкреслюючи наведене вище можемо погодитися із думкою О. Д. Стешенко та С. І. Пупені, які наголошують на тому, що роботодавці,

надаючи своїм співробітникам пільги понад пільг, передбачених законодавчими нормами, вирішують низку завдань, серед яких – залучення на підприємство нових працівників, зниження плинності та закріплення кваліфікованих кадрів. Вчені окремо називають й різні підходи до змісту соціального пакета і класифікації соціальних пільг на підприємствах. З погляду їх матеріального змісту виділяють: – соціальні пільги в грошовому вираженні (у т.ч. матеріальна допомога, компенсація понесених збитків); – надання співробітникам права користування об'єктами соціальної сфери галузі; – соціальну допомогу сім'ї та організацію дозвілля працівників і членів їхніх сімей; – компенсацію на транспорт та спецодяг, що може бути пов'язано з галузевими особливостями; – оплату санаторно-курортного лікування тощо [4, с. 232-233].

Досить часто роботодавці розробляють відповідні соціальні пакети, які впроваджуються на конкретному підприємстві, установі, організації та застосовуються стосовно своїх працівників. Погодимося із думкою О. М. Ткаченка, який говорить про те, що за допомогою соціального пакета керівництво підприємства може вирішити ряд завдань, а саме: контроль плинності кадрів, підвищення мотивації співробітників, збільшення показника продуктивності праці, залучення в компанію потрібних співробітників, забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, формування у співробітників лояльності до компанії, створення позитивного іміджу фірми на ринку і багато іншого [5, с. 32]. Отже, можемо говорити про те, що одним із напрямків участі

роботодавців у питаннях соціального захисту своїх працівників є розроблення та прийняття соціальних пакетів. Такі соціальні пакети стали особливо популярними саме в період активного працевлаштування ВПО, оскільки такі особи потребували особливого захисту та піклування. Деякі роботодавці при встановленні такого соціального пакета для ВПО керувались власними переконаннями, інші - вимогами держави для отримання певних пільг та компенсацій за працевлаштування ВПО.

Загалом, якщо окреслювати можливі шляхи гарантування трудових прав внутрішньо переміщених осіб з боку роботодавців та можливої участі роботодавців у процесі здійснення такого захисту та сприяння соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, то відзначимо, що на практиці участь роботодавців не розглядають як важливий напрямок соціальної підтримки таких осіб, роль та значення роботодавців у вказаному процесі просто недооцінюють. Часто така участь зводиться виключно до процесу оформлення трудових правовідносин із ВПО та отриманням передбачених державою пільг та гарантій для роботодавця. І це є досить великою та суттєвою помилкою, на яку варто вже зараз звернути суттєву увагу, оскільки питання внутрішнього переміщення осіб у нашій державі все ще залишається відкритим. Варто наголосити на тому, що роботодавці ще на початкових етапах прийняття внутрішньо переміщених осіб на роботу мають бути зацікавленими в тому, щоб особи якнайшвидше адаптувалися не тільки на новому робочому місці та вплилися у трудову діяльність та робочий процес, а й отримали певну

стабільність в інших питаннях: житло, влаштування дітей у дошкільні та шкільні навчальні заклади, отримання базових соціальних потреб та засобів гігієни, забезпечення продуктами харчування тощо. Ефективне вирішення цих та інших проблем є одним із суттєвих кроків до швидкого влиття особи у трудовий процес та спрямування свого трудового потенціалу у відповідні напрямки роботи.

Зацікавленість роботодавця може позитивно вплинути на його участь у розв'язанні певних проблем працівника з-поміж ВПО, оскільки, вважаємо, що роботодавець для цього часто має не тільки відповідний фінансовий ресурс, а інформаційний та комунікаційний ресурс, завдяки якому можна вирішити ряд проблем та назрілих питань. Наприклад, часто роботодавці є місцевими жителями, а отже мають достатню кількість друзів та знайомих, мають можливість комунікувати з органами державної влади та місцевим самоврядуванням з тих чи інших питань, а отже можуть посприяти в отриманні певної інформації щодо наявності на території міста чи громади житла, вільних місць у закладах дошкільної чи шкільної освіти, вакантних посад в органах державної влади чи на інших підприємствах для членів сім'ї свого працівника тощо. Часто об'єднавшись можна спільно вирішити конкретні проблеми ВПО. Тобто, наразі ми говоримо про необхідність налагодження активної співпраці роботодавців, які працевлаштували ВПО з центрами зайнятості та місцевими органами влади у напрямку посилення соціального захисту ВПО та членів їх сімей.

Втім, основний масив соціальної підтримки та соціальної роботи з боку роботодавця здійснюється саме у рамках свого підприємства, установи, організації, а отже може реалізуватися у досить різноманітних напрямках соціальної підтримки ВПО за вибором самого роботодавця. Варто наголосити й на тому, що часто така соціальна підтримка спрямована не тільки безпосередньо на працівника, що є внутрішньо переміщеною особою, а й на членів сім'ї такої особи. Тому, пропонуємо виділити та коротко охарактеризувати основні напрямки у сфері захисту трудових прав та інших соціальних прав внутрішньо переміщених осіб, що можуть бути реалізовані саме роботодавцями, які прийняли до себе на роботу таких осіб. Такі напрямки варто дещо згуртувати за конкретними суспільними відносинами:

1) у сфері трудових правовідносин: а) надання роботи на підприємстві, установі, організації згідно освітнього рівня особи та інших вимог, які застосовуються до категорії посади, на яку здійснюється працевлаштування внутрішньо переміщеної особи; б) забезпечення здійснення відповідного навчання чи перенавчання (у випадку можливості) внутрішньо переміщеної особи відповідно до вимог компанії коштом роботодавця; в) здійснення щодо внутрішньо переміщеної особи підвищення рівня її кваліфікації коштом підприємства, вчинення необхідних дій та заходів щодо вдосконалення раніше набутих знань, умінь та навичок, компетентності та кваліфікації у межах певної трудової діяльності або в рамках конкретної галузі знань; г) створення всіх можливих умов для того, щоб особи з-поміж ВПО зали-

шилися працювати в компанії, на підприємстві, установі, організації якомога довше. З цього приводу варто звернути увагу на те, що, на жаль, внутрішньо переміщені особи як швидко приїжджають, так і досить швидко від'їжджають із конкретних населених пунктів, що не пов'язано із поверненням до місць їх постійного проживання. Створення комфортних умов для їх роботи, поширення на них соціальних пакетів, в тому числі із додатковим наповненням внаслідок ініціативи роботодавця – один із кроків залишення ВПО на роботах на постійній основі; д) проведення активної співпраці роботодавців, які планують здійснити працевлаштування ВПО або вже працевлаштували таких осіб із центрами зайнятості та місцевими органами влади у напрямку посилення соціального захисту таких осіб та членів їх сімей; е) за можливості вчинення дій щодо організації надання безкоштовних обідів працівникам з числа внутрішньо переміщених осіб за кошти роботодавця;

2) у сфері здійснення соціальної підтримки як працівника, що є ВПО так і членів сім'ї такого працівника: а) надання посильної допомоги з боку роботодавців у питанні влаштування дітей співробітників з числа внутрішньо переміщених осіб до дитячих садочків та навчальних закладів на території населеного пункту чи району в якому знаходиться потенційна робота внутрішньо переміщеної особи; б) сприяння у здійсненні пошуку житла, а також, у випадку фінансової можливості роботодавця, здійснювати оплату житла ВПО протягом певного терміну, так званого адаптивного періоду; в) здійснення конкретної адресної

допомоги з боку роботодавця щодо своїх працівників, які є ВПО. Це може виражатися, наприклад, у здійсненні допомоги продуктами харчування, засобами гігієни, одягом, посудом, наданням іншої допомоги коштом роботодавця, в тому числі й певних послуг, які можуть надаватися підприємством, власником якого є роботодавець; г) участь роботодавців у створенні програм та допомог на працевлаштування ВПО, в тому числі й по відношенню до членів сім'ї працівника ВПО. Відзначимо, що на сьогодні така програма прийнята на рівні держави, проте, доцільним було б створити і місцеві програми, до яких залучити роботодавців на рівні окремих міст та громад; д) залучення роботодавців до проведення різноманітних соціальних заходів для дітей-переселенців, що організовуються місцевими органами влади. Наприклад, роботодавці можуть залучитися до купівлі подарунків для дітей внутрішньо переміщених осіб і не тільки відносно тих дітей, батьки яких перебувають із роботодавцем у трудових правовідносинах, а й щодо інших осіб, долучитися до фінансування місцевих програм соціального розвитку дітей та підлітків з-поміж ВПО тощо; е) створення умов для надання психологічної підтримки на підприємствах та в компаніях, де працюють ВПО, в тому числі й шляхом залучення та оплати послуг психолога, реабілітолога тощо. Роботодавці повинні розуміти те, що значна кількість внутрішньо переміщених осіб втратила: житло, майно, роботу, друзів, стабільність, майбутнє, впевненість у завтрашньому дні, і, найстрашніше те, що деякі особи пережили смерть своїх рідних та близьких, а для ефективної роботи підпри-

ємства, установи, організації має бути залучений психологічно врівноважений та психологічно здоровий працівник; є) створення умов щодо підтримки з боку роботодавців для внутрішньо переміщених осіб шляхом можливого залучення юристів компанії для надання працівникам з-поміж ВПО безоплатних консультацій, роз'яснень норм чинного законодавства, роботи з документами тощо. Значна кількість юридичних проблем виникає у ВПО щодо відновлення ключових документів особи: паспорту, трудової книжки, отримання певних довідок, що є підтвердженням пільгового стажу роботи тощо; ж) надання допомоги у вивченні мови, у тому випадку, коли особа, що вимушено переїхала з окупованих територій України свідомо та цілеспрямовано бажає вивчити українську мову не тільки для, наприклад, введення документообігу, а й для подальшого спілкування у повсякденному житті;

З) у сфері сприяння працевлаштування осіб з-поміж своїх співробітників в інших населених пунктах: а) здійснення активної співпраці роботодавців із сектором бізнесу загалом у конкретному населеному пункті з метою обміну кадрами відповідно до кваліфікаційних вимог працівника та роботи підприємств; б) вчинення дій щодо надання допомоги при переведенні працівників з-поміж ВПО до тих філій та відділів підприємств, установ організацій, де є вакантні посади (в тому ж населеному пункті чи в інших містах України). Це може виражатися як в здійсненні інформаційної допомоги, так і в наданні безпосередньої допомоги в організації переїзду працівників з-поміж ВПО до інших населених пунк-

тів на роботу: наданні автобусів, допомоги у перевезенні речей, дітей, майна, допомоги у розселенні працівників та членів їх сімей, надання оплачуваної відпустки на період здійснення такого переїзду тощо.

Висновки. Як висновок зазначимо, що на сьогодні допомога з боку роботодавців не обмежується виключно рамками конкретних трудових правовідносин, а може бути більш ширшою та більш адресною, поширюватися не тільки на внутрішньо переміщену особу працівника, а й на членів її сім'ї. Звичайно ж надання іншої соціальної допомоги, встановлення соціальних пакетів для такої категорії осіб вчиняється за

добровільною згодою та власною ініціативою роботодавця, із врахуванням фінансового становища роботодавця та не може здійснюватися у примусовому порядку. Проте, така ініціатива має досить суттєве значення для підтримки працівника, який за певних обставин залишився без нічого і в окремих випадках, навіть, може стати джерелом сил та впевненості працівника – переселенця у майбутньому, а отже ініціативу участі роботодавців у питаннях захисту трудових та соціальних прав працівників з числа внутрішньо переміщених осіб варто розширювати та всіляко підтримувати.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1 Спеціальний випуск. Стор. 15. Стаття 2598
2. Тимофіїв Р. М. Роботодавець як суб'єкт соціального захисту працівників. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук спец. : 12.00.05. Львів. 2019. 226 с.
3. Гетьманцева Н. Д. Особливості правового регулювання трудових відносин : монографія. Чернівці : Технодрук, 2015. 592с.
4. Стешенко О. Д., Пупені С. І. Соціальний захист працівників в умовах соціально-економічного розвитку. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 5 (16). С. 229-233
5. Ткаченко О. М. Значення соціального пакета для український підприємств у сучасних умовах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 8. С. 31-34

V. Volynets, Doctor of Law, Assistant Professor, Professor of the Department of Labour Law and Social Security Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0003-0506-1227

Participation of employers in the protection of labor and other social rights of an internally displaced person

The article examines the participation of employers in the protection of labor and other social rights of internally displaced persons. Attention is focused on the fact that, on the one hand, many important social benefits have been created for employers in order to interest them in the possibility of employment of internally

displaced persons at their enterprises, institutions and organizations, but on the other - a real and clear mechanism for the participation of employers in the system of social support internally there are currently no displaced persons. The article examines the participation of employers in the system of protection of labor and other social rights of internally displaced persons, including through the application of certain legal prohibitions to employers and their development of social packages for employees. It is emphasized that the state transfers certain functions of social protection in matters of social security of IDPs to other subjects of social policy, including employers. However, it was concluded that in practice the participation of employers is not considered as an important direction of social support of such persons, and the role and importance of employers in this process is simply underestimated. The scientist emphasizes the importance of creating conditions for the interest of employers in the implementation of social support for IDPs, and further search for a solution to the problem in the indicated direction. The scientist examines the main directions in the field of protection of labor rights and other social rights of internally displaced persons, which can be implemented by employers who have hired such persons, according to the following social relations: 1) in the field of labor relations; 2) in the field of providing social support to both an employee who is an IDP and family members of such an employee; 3) in the field of promoting the employment of persons from among its employees in other settlements.

Key words: *employer, internally displaced person, employee, labor relations, social protection, social security.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.05

УДК 349.22

Гаєвий В. В.,

аспірант кафедри трудового права

та права соціального забезпечення

Київського національного

університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0009-0003-1146-4943

ОСНОВНІ ФОРМИ УЧАСТІ СУБ'ЄКТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена з'ясуванню ключових форм участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки. Встановлено, що чинним законодавством у цілому передбачено чотири основні форми участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки. Перша форма – ініціювання суб'єктами громадянського суспільства правотворчої діяльності щодо забезпечення соціальної безпеки. Друга форма – громадське (публічне) обговорення проектів нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти соціальної безпеки. Третя форма – консультування суб'єктів правотворчої діяльності, що регулюють різні аспекти соціальної безпеки. Четверта форма – локально-правове регулювання соціальної безпеки осіб відповідного організаційного рівня. Стверджується, що аналіз ключових форм участі зазначених суб'єктів у правовому регулюванні соціальної безпеки дозволяє дійти трьох важливих висновків. По-перше, без участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки зменшується потенціал України, як соціальної держави, трансформуватись в державу загального добробуту. По-друге, існує необхідність подальшого дослідження перспектив забезпечення правової визначеності форм участі суб'єктів громадянського суспільства у правовому регулюванні загалом та у правовому регулюванні соціальної безпеки, зокрема. По-третє, наразі є потреба у формуванні актуальних пропозицій щодо прийняття спеціального законодавчого акта про діяльність суб'єктів громадянського суспільства, в якому також буде окремо врегульовано питання участі відповідних суб'єктів у правовому регулюванні загалом та у правовому регулюванні соціальної безпеки, зокрема.

Ключові слова: держава загального добробуту, правове регулювання, соціальна безпека, соціальне право, соціальний захист, суб'єкти громадянського суспільства, форма участі в правовому регулюванні.

Постановка проблеми. Можливість суб'єктів громадянського суспільства впливати на норматив-

но-правове забезпечення дії соціально-правового режиму соціальної безпеки дозволяє їм повноцінно ви-

конувати свою місію в побудові сучасної соціальної держави, виконувати свою соціальну функцію. Так, участь у правовому регулюванні суб'єктів громадянського суспільства дозволяє їм, з одного боку, забезпечувати соціальну безпеку населення та окремих категорій населення, стежити за тим, наскільки сумлінно суб'єкти нормотворчої діяльності виконують свою соціально-правові зобов'язання перед громадянами, а з іншого боку – зайняти гідне місце в системі публічного адміністрування, що є найважливішою гарантією того, щоб мета і завдання соціального права України були втілені в реальній дійсності, не були проігноровані тенденцією десоціалізації соціальної сфери. Таким чином, наявність прав і обов'язків суб'єктів громадянського суспільства, що дозволяють їм ефективно і сумлінно брати участь в процесі правового регулювання соціальної безпеки, збільшує гарантії соціальної безпеки та зміцнює їх правовий статус. Важливість цього обумовлена тим фактом, що збалансована взаємодія держави та суб'єктів громадянського суспільства є наріжним каменем демократичного управління, яке має надзвичайно важливе соціально-правове значення, так як це дозволяє донести (через участь учасників громадянського суспільства) голоси соціально вразливих категорій населення і всіх тих, хто може стикатися з соціальними ризиками, які навмисно або ж ненавмисно не помічають суб'єкти нормотворчої діяльності. Отже, відсутність ефективних форм участі громадянського суспільства у правовому регулюванні соціальної безпеки унеможливує розвиток справедливого,

людиноцентричного та ефективного соціально-правового режиму соціальної безпеки. Як вбачається, наразі наявна потреба у всебічному вивченні основних форм, за допомогою яких суб'єкти громадянського суспільства беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча структура та зміст ключових форм участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки ще не отримала всебічної уваги з боку українських науковців (особливо, враховуючи останні зміни в законодавчі, які позначились на розширенні статусу суб'єктів громадянського суспільства, як суб'єктів правотворчості) це питання вже частково розглядалось багатьма вітчизняними науковцями. Так, окремі аспекти участі суб'єктів громадянського суспільства в правому регулюванні вже досліджувались багатьма українськими ученими, серед яких: І. О. Зайцева [1], Г. В. Мороз [2], Т. В. Наливайко [3], В. Ф. Нестерович [4], Д. І. Сіроха [5], С. П. Соляр [6], Н. М. Шаталова [7], та ін. Також багатьма науковцями [8–10] розглядались різні аспекти участі профспілок в правовому регулюванні тих чи інших питань нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки. Отже, враховуючи ці наукові напрацювання та чинне законодавство доходимо висновку про наявність достатньої теоретичної та практичної основи для формування актуальної наукової думки про ключові форми участі суб'єктів громадянського суспільства у процесі правового регулювання соціальної безпеки в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування ключових форм участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки. Ця мета досягається шляхом виконання таких завдань: встановити основні форми участі суб'єктів громадянського суспільства в нормотворенні; проаналізувати основні форми участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки; узагальнити результати дослідження та окреслити перспективи подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Комплексний аналіз наявної літератури дає підстави стверджувати, що ученими вже досліджувались суміжні форми участі громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки категорії, серед яких: види, типи правотворчості громадянського суспільства. Наприклад, Т. В. Наливайко розглядає види правотворчості громадян, виокремлюючи, зокрема: безпосередню правотворчість громадянського суспільства (народу); правотворчість органів місцевого самоврядування; нормотворчість суспільних об'єднань (організацій); нормотворчість комерційних корпорацій; нормотворчість трудових колективів (державних і комерційних підприємств, установ, організацій); колективний договір [3, с. 86-87]. При цьому науковцем безпосередньо не розглядається правотворча діяльність громадянського суспільства в контексті їх участі у нормотворенні, який дозволив би більш широко розкрити вплив громадськості на нормативно-правове забезпечення панування права (відтак – розширив би простір науково-практичного осмислення впливу громадян на процес

організації та забезпечення дії соціально-правового режиму соціальної безпеки).

Поряд із тим, враховуючи сутнісний зміст форм участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, можемо дійти висновку, що основними такими формами є наступні: 1) форма ініціювання суб'єктами громадянського суспільства правотворчої діяльності щодо забезпечення соціальної безпеки; 2) форма громадського (публічного) обговорення проєктів нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти соціальної безпеки; 3) форма консультування суб'єктів правотворчої діяльності, що регулюють різні аспекти соціальної безпеки; 4) форма локально-правового регулювання соціальної безпеки осіб відповідного організаційного рівня, коли правове регулювання соціальної безпеки здійснюється суб'єктом громадянського суспільства.

Аналізуючи систему відповідних форм участі громадськості в нормативно-правовому забезпеченні соціально-правового режиму соціальної безпеки зазначимо, що особливе місце серед цих форм займає саме форма громадського обговорення проєктів нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти соціальної безпеки. Саме тому в рамках цієї наукової статті нами буде приділено увагу встановленню сутнісного змісту саме громадського обговорення відповідних проєктів нормативно-правових актів, в тому числі пов'язаних із системою забезпечення соціальної безпеки, як унікальної форми участі громадянського суспільства в правовому управлінні.

Хоча відповідна практика участі в нормотворчому процесі в схожому форматі існувала вже у радянську епоху існування України, відповідна можливість участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки суттєво відрізнялася. Вказане пояснюється тим фактом, що громадянське суспільство в радянський період не існувало, а мала місце імітація демократизму правового регулювання, що об'єктивувалось через контрольованих державою суб'єктів. Крім того, в радянській Україні концепція забезпечення соціальної безпеки була юридичною конструкцією та процесом, що визначились та ідеологічно підкріплювались державою з метою забезпечення безпеки самої держави (комуністичного режиму). Утім, вже зі здобуттям Україною незалежності підхід до публічних дискусій та консультацій в рамках правотворчості почав еволюціонувати в контексті становлення сучасної моделі громадянського суспільства. Специфічним для цієї епохи стало те, що відповідна нова модель громадянського суспільства не дозволяла державі експлуатувати суб'єктів громадянського суспільства заради створення видимості демократичного нормативно-правового регулювання соціальної безпеки. Так, у сучасному суспільстві переосмислена концепція громадянського суспільства, а також європеїзована концепція соціальної безпеки по суті диктують потребу застосування нових методологій громадянського обговорення актів і рішень у межах правотворчості, пов'язаної із дією соціально-правового режиму соціальної безпеки (включаючи, зокрема, викори-

стання інформаційно-телекомунікаційних технологій для оптимізації демократичної участі суспільства в становленні зазначеного соціально-правового режиму.

Важливо підкреслити, що громадське обговорення проєктів нормативно-правових актів та ін. (як і консультування в процесі правового регулювання) носить рекомендаційний характер для суб'єктів, які приймають остаточне рішення щодо прийняття актів і рішень в процесі правового регулювання соціальної безпеки. Утім, попри свій рекомендаційний характер, громадські слухання мають важливе соціально-правове значення. Навіть якщо суб'єкт, що регулює конкретні аспекти соціальної безпеки, вирішить ігнорувати результати цих обговорень, загальне значення участі громадянського суспільства у правових питаннях не повинно зменшуватися, а навпаки – має посилюватись. Так, у цьому контексті слід погодитись з українською ученою Г.В.Мороз в тому, що громадські слухання є формою участі громадськості в правотворчості, що слід вважати об'єктивно «найбільш конструктивною та результативною формою діалогу влади та громадськості» [11, с. 157]. Тобто, можемо дійти висновку, що громадські слухання – це форма участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, соціально-правове значення яких посилюється використанням громадськістю інших форм участі в правовому регулюванні (зокрема, шляхом консультування, громадського контролю).

При цьому громадські слухання в цілому можуть бути ефективною формою участі громадськості в пра-

вовому регулюванні соціальної безпеки лише тоді, коли така форма демократизації нормативно-правового забезпечення формування та дії соціально-правового режиму соціальної безпеки населення буде належним чином врегульованою на рівні чинного законодавства. Вказане питання наразі, на жаль, залишається вкрай проблематичним, адже по сьогодні не створено і не прийнято спеціального законодавчого акту про діяльність суб'єктів громадянського суспільства, а правове регулювання громадських слухань є невиправдано фрагментарним, що сукупно становить суттєвий соціальний ризик в житті та бутті громадянина та населення у цілому.

Слід звернути увагу на те, що сьогодні громадські обговорення, як форма участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки регламентується актами законодавчого та підзаконного рівня. Серед законів України слід щонайперше виокремити Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 року, у частинах 1, 2 і 4 ст. 13 якого зазначається, що територіальна громада має право проводити громадські слухання. Вказана процедура законодавцем розкривається в якості зустрічі членів територіальної громади з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, що проводяться не рідше 1 разу на рік й організовується відповідно до статуту територіальної громади. У рамках такої зустрічі «члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого са-

моврядування». При цьому слід звернути увагу на те, що в ч. 3 ст. 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» «пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування». Як вбачається відповідний стан правового регулювання участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки є недостатнім. *По-перше*, громадські слухання не можуть проводитись частіше одного разу на рік, а отже не можуть бути ефективним інструментом участі громадян в правовому регулюванні соціальної безпеки на місцевому рівні. *По-друге*, як справедливо зазначає український учений Е. Р. Ібрагімзаде, відповідні слухання не узгодженні із вимогами юридичної визначеності [12, с. 187]. При цьому слід наголосити на тому, що на місцевому рівні громадські слухання мають важливе соціально-правове значення, адже вони проводяться щодо питань місцевого значення. Так, аналізуючи ч. 1 ст. 27 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» можемо помітити, що зокрема, до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать «підготовка програм соціально-економічного та культурного розвитку сіл, селищ, міст, цільових програм з інших питань самоврядування, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання; подання раді звітів про хід і результати виконання цих програм»; «забезпечення складання балансів фінансових, трудових ресурсів, грошових доходів і видатків, необхідних для управління соціально-економічним і культурним розвитком

відповідної території, а також визначення потреби у місцевих будівельних матеріалах, паливі»; «утворення цільових фондів соціальної допомоги особам з інвалідністю, визначення порядку та умов витрачання коштів цих фондів» та ін. Ці та інші власні (самоврядні) повноваження вказаних суб'єктів владних повноважень вказують не лише на соціально-правову важливість громадських слухань, але й також те, що ці повноваження можуть реалізовуватись у різні періоди часу, а тому вказівка законодавця на те, що така форма участі громадськості може відбуватись не рідше одного разу на рік є невинуватеною.

Безпосереднім чином нормативно-правове забезпечення відповідної форми участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки відображається в актах, які прямо чи опосередковано стосуються правотворчої діяльності суб'єктів нормотворчості. У цьому контексті слід назвати насамперед ч. 1 ст. 235 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» 2010 року, статті 9, 29 і 52 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» 1995 року, абз. 7 ч. 1 ст. 4, абз. 5 ч. 1 ст. 5, ч. 8 ст. 9, ст. 15 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» 2003 року. Більш детально важливі аспекти громадського обговорення проектів нормативно-правових актів регулюється на підзаконному рівні, а саме Порядком проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 року № 996, а та-

кож – в порядках, що регламентують громадські слухання в контексті нормативно-правового забезпечення окремих сфер буття суспільства та держави, правове регулювання яких має значення для забезпечення соціальної безпеки населення, зокрема це: Порядок проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, затверджений постановою КМУ від 18 липня 1998 року № 1122, Порядок проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля, затверджений урядовою постановою від 13 грудня 2017 року № 989 та ін. Так само відповідні порядки (положення) проведення громадських слухань встановлювались міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. Зокрема, на виконання вимог Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 року Міністерством охорони навколишнього середовища України було затверджено Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля.

Висновки. У сучасній правовій державі модель правотворення прямо або опосередковано ґрунтується на тому, що норми права в цілому формуються суспільством, а владні суб'єкти правотворчої діяльності лише надають таким нормам загальнообов'язкового характеру, гарантуючи, що відповідні процеси та відносини, на яких поширюється дія таких норм, будуть охоплені відповідним правовим режимом і тому охоронятимуться державою. У цьому контексті особливо важливим є те, щоб держава дійсно враховувала

норми, що формуються суспільством, а не встановлювала правові режими, які спотворюватимуть прагнення суспільства. У світлі цього актуалізується питання участі суб'єктів громадянського суспільства у правовому регулюванні. Особливо важливим це питання виявляється для України як правової та демократичної держави, котра є також соціальною державою, що прагне трансформуватися у державу загального добробуту. Хоча для України, як держави романо-германської правової сім'ї, характерним є процес правотворчості, заснований на тому, що саме держава (а не суспільство) визначає норми права, слід також визнати й той факт, що саме модель правоутворення соціально-правового режиму соціальної безпеки має ґрунтуватися на нормах, що формуються громадянським суспільством (власне, таким чином і було сформовано сучасний механізм забезпечення соціальної безпеки). Відтак, попри те, що в сучасних умовах (на відміну від часів промислової революції) вплив суб'єктів громадянського суспільства на модель правоутворення соціально-правового режиму соці-

альної безпеки є мінімальним, подальший розвиток України, як і будь-якої іншої правової, демократичної та соціальної держави прямо обумовлений тим, наскільки ефективними формами та способами участі у правовому регулюванні соціальної безпеки характеризуються суб'єкти громадянського суспільства.

Зважаючи на це, критичний аналіз ключових форм участі зазначених суб'єктів у правовому регулюванні соціальної безпеки дозволяє дійти наступних висновків: по-перше, існує необхідність подальшого дослідження перспектив забезпечення правової визначеності форм участі суб'єктів громадянського суспільства у правовому регулюванні загалом та у правовому регулюванні соціальної безпеки, зокрема; по-друге, наразі є потреба у формуванні актуальних пропозицій щодо прийняття спеціального законодавчого акта про діяльність суб'єктів громадянського суспільства, в якому також буде окремо врегульовано питання участі відповідних суб'єктів у правовому регулюванні загалом та у правовому регулюванні соціальної безпеки, зокрема.

Список використаних джерел

1. Зайцева І. О. Напрями вдосконалення статутної нормотворчості: процедура розробки та прийняття статуту територіальної громади. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2013. № 5. С. 201-206.
2. Мороз Г. В. Правове регулювання участі громадськості в прийнятті рішень у галузі охорони довкілля: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 205 с.
3. Наливайко Т. В. Види правотворчості громадянського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 21, Т. 1, Ч. 2. С. 85-88.
4. Нестерович В. Ф. Конституційно-правове утвердження громадських обговорень в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1. С. 32-44.
5. Сіроха Д. І. Значення актів локальної нормотворчості в регулюванні праці. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Т. 1, Вип. 3 (28). С. 186-190. doi:10.32837/ruuv.v1i3(28). 344.

6. Соляр С. П. Корпоративна нормотворчість інститутів громадянського суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4. С. 80-87.
7. Шаталова Л. М. Участь громадськості у нормотворчій діяльності Міністерства освіти і науки України. *Право і суспільство*. 2017. № 1, Ч. 2. С. 180-183.
8. Вишновецька С. В., Самборська А. Г. Правова природа функцій профспілок як суб'єктів трудового права. *Юридичний вісник*. 2014. № 4 (33). С. 76-80.
9. Сіроха Д. І. Суб'єкти нормотворчості у сфері праці. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Т. 3, Вип. 3 (9). С. 50-54.
10. Щербина В. І. Правовий статус профспілок: історія і перспективи. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 32-43.
11. Мороз Г. В. Громадське обговорення як форма участі громадськості у прийнятті екологічно значимих рішень. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2008. № 20. С. 156-161.
12. Ібрагімзаде Е. Р. Адміністративно-правові засоби забезпечення законності в діяльності органів місцевого самоврядування: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2023. 280 с.

V. Haievyi, graduate student of Taras Shevchenko Kyiv National University
ORCID: 0009-0003-1146-4943

The Main Forms of Participation of Civil Society Actors in the Legal Regulation of Social Security

This article focuses on elucidating the principal forms of civil society actors' participation in the legal regulation of social security. Through an analysis of the strengths and weaknesses in scholarly approaches to understanding how the public can engage in the regulatory and legal aspects of social security in the state, it has been determined that current legislation broadly encompasses four main forms of such participation. The first is the initiation of law-making activities related to social security by civil society entities. The second involves public discussions on draft legal acts governing various facets of social security. The third is the provision of consultancy to entities involved in law-making activities that regulate different aspects of social security. Lastly, the fourth form pertains to local legal regulation of social security at the relevant organizational level, wherein a civil society subject conducts the legal regulation of social security. In summary, the author posits that an analysis of the key forms of civil society actors' participation in the legal regulation of social security leads to three significant conclusions. First, the absence of civil society participation in this realm diminishes Ukraine's potential (as a social state) to evolve into a welfare state. Second, there is an imperative for further research on ensuring legal certainty in the participation forms of civil society actors within legal regulation, specifically in the context of social security. Third, it is crucial to develop and propose a specialized legislative act concerning the activities of civil society entities. This act should distinctly address the participation of these entities in legal regulation, particularly in the domain of social security.

Keywords: *civil society actors, form of participation in legal regulation, legal regulation, social law, social protection, social security, welfare state.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.06

УДК 349.2

Дашутін І. В.,

доктор юридичних наук, суддя

Касаційного адміністративного суду

в складі Верховного Суду

ORCID: 0000-0003-1611-5868

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОННОСТІ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ

Стаття присвячена окресленню концептуальної сутності та переліку основних принципів забезпечення законності в трудових відносинах за участю судді в Україні. Встановлюється, що під досліджуваними принципами слід розуміти відносно стабільні, взаємоузгоджені та окреслені в нормативній формі засадничі ідеї, які в процесі своєї об'єктивації дозволяють ефективним чином забезпечувати законність у вказаних відносинах без шкоди для належного функціонування системи правосуддя, а також утвердження гідної праці судді. Принципи забезпечення законності в трудових відносинах за участю судді складають собою систему засадничих ідей, які поділяються на загальноправові, галузеві та спеціальні принципи. Основними загальноправовими принципами забезпечення законності в трудових відносинах за участю судді є принципи верховенства права, справедливості та рівності, законності, гуманізму. До галузевих принципів автор відносить: неприпустимість звуження свободи праці судді; гармонійна стабільність трудових відносин; забезпечення поваги до людської гідності судді, як працівника зі спеціальним трудовим статусом; гарантований захист трудових та суміжних прав судді державою. Групу спеціальних принципів складають: гармонійне поєднання положень трудового та адміністративного права у процесі забезпечення законності в трудових відносинах за участю судді; адекватна співмірність належного рівня соціального забезпечення судді з ризиками трудової діяльності судді, а також з обмеженнями та заборонами, які стосуються роботи судді; недопущення звуження гарантій незалежності та самостійності трудової діяльності суддів.

Ключові слова: забезпечення законності, законність, принципи права, суддя, судово-правова реформа, трудові права, трудові правовідносини.

Постановка проблеми. Реалізація законності у трудових відносинах за участю судді є механізмом і процесом, який функціонує у межах трудо-правового режиму забезпечення законності у сфері праці та правового режиму забезпечення діяльності суду, полягаючи у:

1) введенні в дію приписів, які спрямовані на встановлення правопорядку, за якого порушення положень трудового законодавства (також норм адміністративного законодавства, що регулюють питання службово-трудова відносин за участю судді) зводиться до мінімуму;

2) застосуванні відповідних прав та обов'язків у цій сфері. При цьому слід мати на увазі, що реалізація законності у вказаних правових відносинах за участю судді є явищем, що має очевидне соціально-правове значення, однак лише в тому разі, коли законність буде: 1) належним чином забезпечуватись; 2) гармонійним чином відповідатиме засадничим ідеям права, а саме – будучи органічного частиною правової системи України. У зв'язку із цим актуалізується питання комплексного аналізу відповідності поточного стану забезпечення реалізації законності у трудових відносинах за участю судді принципам такого забезпечення, а також приведення (в межах запланованої судово-правової реформи) у відповідність зазначеної забезпечувальної діяльності до вимог принципів забезпечення законності (далі – 33). Утім, слід констатувати, що досягнення такої мети ускладняється відсутністю наукових праць, присвячених з'ясуванню сутності та структури системи принципів 33 у трудових відносинах за участю судді, що є науково-практичним питанням, котре потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча принципи 33 у трудових відносинах за участю судді ще не були предметом окремого дослідження, необхідно зазначити, що у наукових розробках багатьох українських юристів-трудоваків розглядалися особливості принципів трудового права (А. В. Андрушка, В. А. Багрія, Н. Б. Болотіної, В. С. Венедиктова, С. В. Вишновецької, В. В. Жернакова, М. І. Іншина, О. В. Карпушової, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, Е. Л. Ковалюмнус, І. В. Ла-

гутіної, П. С. Луцюка, Ю. О. Остапенко, П. Д. Пилипенка, Є. Ю. Подорожнього, Д. І. Сірохи, О. А. Яковлева, В. А. Яреми, О. М. Ярошенка та ін.), а також багатьма вітчизняними вченими-юристами досліджувалась сутність принципів 33 (серед яких, Л. М. Белкін, О. О. Єрмак, Л. В. Мелех, І. Л. Невзоров, Н. П. Христинченко, Н. О. Цюприк та ін.). Наукові напрацювання цих та інших вчених є достатнім теоретичним підґрунтям для формування актуальної наукової думки з приводу сутності принципів 33 у трудових відносинах за участю судді.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування концептуальної сутності та переліку основних засадничих ідей (принципів) 33 у трудових відносинах за участю судді в Україні. Для досягнення цієї мети слід виконати наступні *завдання*: 1) визначити особливі риси 33 у трудових відносинах за участю судді; 2) сформулювати визначення поняття «принципи 33 у трудових відносинах за участю судді»; 3) окреслити структуру системи принципів 33 у трудових відносинах за участю судді; 4) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, «трудова відносина є ключовим елементом економіки будь-якої країни та основною складовою усього комплексу суспільних відносин, оскільки саме від їхнього характеру й досконалості безпосередньо залежить якість життя громадян, продуктивність праці, соціальна злагода у суспільстві, а також інші фактори зростання життєвого рівня суспільства та рівня розвитку держави» [1, с. 181]. Не є виключенням також й трудова відносина за участю

судді, результатом яких також є культивування справедливості в суспільстві, уможливлення розвитку правової держави в парадигмі людиноцентризму та ін. Утім вказане досягається лише в результаті, коли в трудових відносинах за участю судді забезпечується законність, що вимагає здійснення відповідної діяльності, яка характеризується низкою специфічних ознак, властивих лише їй. Зазначимо, для правового ЗЗ цих правовідносин за участю судді характерним є те, що: 1) ця забезпечувальна діяльність об'єктивується в діях судді, суб'єктів дисциплінарної влади (щодо судді), а також інших зобов'язаних суб'єктів, для яких це питання охоплюється їх предметом відання (при цьому найважливішим серед таких суб'єктів є адміністративний суд загалом та ВАКС, зокрема); 2) найбільш зацікавленим суб'єктом в реалізації законності у трудових відносинах за участю судді є сам суддя (утім, не меншою мірою в цьому зацікавлена також людина, суспільство та держава, котра розвивається крізь призму людиноцентризму та належного врядування); 3) судді забезпечують законність в трудових відносинах самостійно (однак, не маючи можливість застосовувати заходи самозахисту трудових прав; тобто, їх самостійне ЗЗ полягає в самоконтролі, недопущенні порушень правопорядку та ін.), а також через органи суддівського самоврядування та органи суддівського врядування (в цьому сенсі досить проблематичним є те, що по сьогодні заблокована діяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України); 4) правове забезпечення реалізації законності концептуально узгоджується із законодав-

ством про працю, утім, безпосередньо міститься в нормах адміністративного законодавства, що регулює питання роботи суддів, виникнення, перебіг та припинення трудових відносин за участю судді.

Беручи до уваги підходи юристів-трудоваків до розуміння сутності принципів тих чи інших інститутів трудового права [2, с. 90; 3, с. 210], доходимо думки, що принципи ЗЗ у трудових відносинах за участю судді – це відносно стабільні, взаємоузгоджені та окреслені в нормативній формі засадничі ідеї, які в процесі своєї об'єктивації дозволяють ефективним чином забезпечувати законність у вказаних відносинах без шкоди для належного функціонування системи правосуддя, а також утвердження гідної праці судді.

Грунтуючись на позиціях українських вчених щодо інтерпретації структури принципів трудового права [4, с. 218; 5, с. 195-201], доходимо думки, що систему принципів ЗЗ у трудових відносинах за участю судді складають:

1. Загальноправові принципи ЗЗ у трудових відносинах за участю судді:

1) принцип верховенства права, що впливає з ч. 1 ст. 8 Конституції України та вимагає, що процес ЗЗ в таких правовідносинах був діяльністю, цілісно пронизаною ідеєю панування права в суспільстві та державі. Отже, цей принцип: а) унеможливорює спотворення мети ЗЗ, що може бути мотивованим бажанням суб'єкта владних повноважень використовувати заходи ЗЗ для опосередкованого примусу суддів до неправомірних процесуальних і позапроцесуальних рішень,

дій чи бездіяльності; б) дозволяє чітко тлумачити сутність завдань ЗЗ у трудових відносинах за участю судді, а так само – способи, методи, засоби їх об'єктивації (це має значення тоді, коли відповідна забезпечувальна діяльність неналежним чином врегульована законодавством, дозволяє широко (чи неоднозначно) тлумачити правовий статус суб'єктів ЗЗ в трудових відносинах за участю судді, що підвищує ризики порушення гарантій самостійності та незалежності трудової діяльності судді);

2) принцип справедливості та рівності, що вимагає наступного: а) вимоги ЗЗ у трудових відносинах за участю судді повинні відрізнятися від вимог ЗЗ у трудових відносинах загалом лише тою мірою, в якій відповідні спеціальні відносини відрізняються від загальних трудових відносин (тобто, відповідний принцип не допускає нівелювання людської гідності працівника, не змиває меж між особистим та службовим життям працівника та ін. лише з тих підстав, що відповідний працівник має спеціальний трудово-правовий статус, а відносини за його участі потребують особливих гарантій ЗЗ); б) ЗЗ не повинно мати дискримінаційний характер (ґрунтуватись на гендерних, вікових, расових та ін. упередженнях);

3) принцип законності, який впливає з ч. 2 ст. 19 Основного Закону України та вимагає, щоби ЗЗ у трудових відносинах за участю судді відповідали вимогам законності. Іншими словами, не допускається ЗЗ у формі, способами, методами, засобами, що не узгоджені із вимогами законності в правовій державі (не допускається так звана «революційна

законність», аргументи «політичної доцільності» тощо);

4) принцип гуманізму, що вимагає від суб'єктів ЗЗ в трудових відносинах врахування того факту, що форми, способи, методи та засоби ЗЗ не повинні принижувати в їх практичній об'єктивації людську гідність судді, а також його близьких осіб. Тим часом, слід мати на увазі, що «постійна гуманізація законодавства повинна обмежуватись межами раціональності, конструктивізму та соціальної відповідальності, не обумовлюючи стан інфантилізації суспільства» [6, с. 88]. Вказане також безпосереднім чином стосується логіки реалізації принципів, норм права, а також норм чинного законодавства, що стосуються питань ЗЗ.

2. Галузеві принципи ЗЗ у трудових відносинах за участю судді:

1) принцип неприпустимості звуження свободи праці судді. Враховуючи сутність свободи праці [7], доходимо думки, що відповідний принцип вимагає, щоби судді: а) не примушувались до виконання трудової діяльності поза робочим часом (попри це, насправді вказану вимогу сьогодні неможливо виконати, беручи до уваги умови триваючої кадрової кризи в системі правосуддя, а також неналежне співвідношення робочих годин судді та кількості справ, які суддя повинен розглянути; особливо гостро це питання постає в адміністративних судах); б) протягом робочого часу виконували повноваження, які впливають з їх спеціального трудово-правового статусу, а не обтяжувались додатковими повноваженнями (це не лише призводитиме до перевиснаження судді, що є надзвичайно актуальною проблемою сучасного

трудового права [8, с. 95–96], але й шкодитиме гарантіям незалежності і самостійності трудової діяльності судді, які важко забезпечити у разі зниженню якості роботи судді, що є перевиснаженням);

2) принцип гармонійної стабільності трудових відносин. Українськими вченими справедливо зазначається, що «стабільність трудових правовідносин у загальному сенсі є гарантією, яка становить собою бар'єр для фактичної об'єктивації некерованої соціальної динаміки у сфері праці, результатом чого може стати створення умов, за яких не буде досягатись мета правового регулювання у сфері праці» [6, с. 86], а отже – ймовірно порушення вимог законності. Саме тому, в стабільних трудових відносинах зацікавлений як працівник, так і «роботодавець, трудовий колектив, суспільство та держава; як правило, цей інтерес присутній і у близьких осіб працівника та роботодавця» [6, с. 86]. Утім, вказане не означає, що 33 в трудових відносинах не може припускати призупинення та припинення таких відносин, коли для цього є всі підстави та наявні для цього належні умови (у такому контексті стабільність трудових відносин набуває рис гармонійної стабільності, адже узгоджується також із вимогами законності);

3) принцип забезпечення поваги до людської гідності судді, як працівника зі спеціальним трудово-правовим статусом. Такий принцип вимагає того, щоби 33 не виявлялись в: а) утиску особистих моральних та інших цінностей судді (коли вони узгоджені із засадами моралі, етики й не шкодять авторитету судової влади та держави загалом);

б) втручання в особисте життя судді, його близьких осіб (якщо таке втручання прямо не передбачено законодавством й не узгоджено з іншими принципами права. Цей принцип важко недооцінити, беручи до уваги той факт, що: а) особи, котрі бажають набути відповідний спеціальний трудо-правовий статус, охоче погоджуються на численні заборони та обмеження, пов'язані із виконанням роботи судді; б) обмеження приватних інтересів судді інтересами належного здійснення правосуддя, культивування справедливості в суспільстві не є достатнім аргументом для того, щоби реальний (чи удаваний) публічний інтерес виправдовував негуманне ставлення до судді, заперечував людську гідність судді в процесі реалізації вимог законності в трудових відносинах за участю судді;

4) принцип гарантованого захисту трудових (також суміжних) прав судді державою від порушень з боку суб'єктів владних повноважень та інших суб'єктів. Цей принцип вимагає щонайменше того, щоби держава: а) не допускала створення умов, за яких права суддів можуть бути порушені; б) створювала нормативно-правові, інституційні та інші гарантії забезпечення прав суддів; в) підтримувала умови, за яких унеможлиблюється корупційна практика в системі правосуддя; г) швидко притягувала усіх суб'єктів які порушили права судді, до юридичної відповідальності.

3. Спеціальні принципи 33 у трудових відносинах за участю судді:

1) принцип гармонійного поєднання положень трудового та адміністративного права у процесі 33 у трудових відносинах за участю

судді. Цей принцип, як зазначають вчені, вимагає того, щоби в процесі нормативного упорядкування (та реалізації таких норм) відносин з приводу праці публічного службовця не лише не мала місце практична суперечність норм законодавства про працю та адміністративного законодавства України, але й мало місце поєднання відповідних норм законодавства «таким чином, щоб результат цього поєднання не загрожував об'єктивації мети функціонування» правового механізму гідної праці службовців і мети трудового права в цілому [3, с. 187]. Отже, вказаний принцип в контексті трудових відносин за участю судді унеможливорює поступову законодавчу тенденцію до зниження стандартів гідної праці професійних публічних службовців задля ЗЗ діяльності таких працівників;

2) принцип адекватної (враховуючи реальний фінансово-економічний потенціал держави щодо забезпечення виконання функцій в соціальній сфері, у сфері правосуддя та ін.) співмірності належного рівня соціального забезпечення з ризиками трудової діяльності судді, а також з обмеженнями та заборонами, які стосуються роботи судді. Той факт, що судді охоче беруть на себе обов'язки не порушувати обмеження та заборони, дотримуватись суворих вимог службової дисципліни (також поза межами робочого часу), а також погоджуються виконувати соціально значущу функцію в суспільстві та державі (об'єктивувати судову владу в процесуальній діяльності) не означає, що держава не повинна компенсувати відповідні позбавлення судді, як працівника зі спеціальним трудо-

правовим статусом. Навпаки, ігнорування такого обов'язку держави створює ризики порушення законності в трудових відносинах за участю судді з боку судді (зокрема, через виснаження судді), а також вже є порушенням вимог законності в цих правовідносинах, що неприпустимо в правовій та соціальній державі, яка прагне долучитись до Європейського Союзу;

3) принцип недопущення звуження гарантій незалежності та самостійності трудової діяльності (роботи) суддів. Відповідна засаднича ідея вимагає, щоби процедури ЗЗ в трудових відносинах за участю судді не створювали жодних умов, за яких: а) знижуватимуться гарантії незалежності суду та незалежності і самостійності роботи суддів; б) створюватимуться ризики для забезпечення належного рівня соціальної безпеки суддів, їх родин; в) робота суддів стане політично залежною чи залежною від виконавчої, законодавчої гілки влади поза вимогами встановленого в Конституції України балансу розподілу влади в державі; г) становище судді (зокрема, судова кар'єра, реалізація інших трудових, соціальних та суміжних прав судді), їх трудова діяльність буде залежати від оцінки їх діяльності та рекомендацій (які можуть тлумачитись як вимоги) суб'єктів громадянського суспільства, а також міжнародних урядових чи неурядових організацій (коли такий вплив не узгоджений із принципами законності – не передбачений законодавством).

Висновки. Підводячи підсумок викладеному зазначимо, що на сьогодні ЗЗ в трудових відносинах за участю суддів залишається надзви-

чайно актуальним питанням, адже:

- 1) «сфера трудових правовідносин у цілому характеризується низкою проблемних моментів» [9, с. 90];
- 2) «рівень соціальної безпеки суддів залежить від дійсної якості забезпечення їх трудових прав» [10, с. 427], що є можливим щонайперше тоді, коли судді перебувають у трудових відносинах, що повною мірою узгоджуються із вимогами законності;
- 3) наразі триває підготовка здійснення чергової судово-правової реформи (її звершення заплановане до 2025 року) й в межах цієї реформи доцільно виправити недоліки режиму 33, що існує в трудовій діяльності суддів. При цьому слід мати на увазі проблеми відповідності трудових відносин за участю судді критеріям законності так чи інакше вирішуватимуться в тому разі, коли трудові відносини за участю вказаного працівника будуть ґрунтуватись на комплексі загальних, галузевих і спеціальних принципів 33. У зв'язку із цим необхідно наголосити, що вказані принципи узгоджуються із принципами законності (як особливого соціально-правового феномену, що має місце в правовій та демократичній державі), а також з принципами права загалом, що закономірно, адже:

- 1) розглядувані правові принципи є

органічною частиною правової системи, яка заснована на принципах права та (у своєму ідеальному стані) відповідає вимогам законності;

- 2) принципи 33 не можуть суперечити вимогам законності (законність не може бути забезпечена незаконними діями, бездіяльністю та рішеннями). Крім того, критично аналізуючи перелік окреслених принципів 33 в трудових відносинах за участю судді можемо помітити, що більшість з них взагалі не згадується в законодавстві про працю чи в адміністративному законодавстві. Утім, це не означає, що такі принципи є «надуманими» й не можуть застосовуватись на практиці, адже самі по собі принципи, маючи нормативну форму (як абстрактна норма поведінки), не обов'язково потребують нормативно-правового закріплення, що також не можливо (і не доцільно) здійснювати. Це пояснимо тим фактом, що відповідні принципи впливають із загальних принципів і частини галузевих принципів права (вони закріплені на конституційному рівні та/або на рівні інших законодавчих актів), а також окремих норм чинного законодавства й в остаточному вигляді окреслюються у свідомості того, хто осмислює відповідні принципи.

Список використаних джерел

1. Дашутін І. В. Європейська інтеграція щодо забезпечення законності у трудових відносинах. *Соціальне право*. 2018. № 1. С. 181-191.
2. Губська О. А. Проблеми правового регулювання працевлаштування та професійного розвитку державних службовців в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2018. 415 с.
3. Панченко М. В. Правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2019. 455 с.

4. Бірюкова А. Г. Проблеми розвитку та співвідношення галузей трудового права та трудового законодавства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2016. 406 с.
5. Вакарюк Л. В. Система правових режимів у трудовому праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 492 с.
6. Гладкий В. В. Конструктивізм нормативних стандартів виникнення трудових правовідносин. *Соціальне право*. 2020. № 4. С. 84-89. doi:10.37440/soclaw.2020.04.16.
7. Джуря Х. Ю. Межі свободи праці. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 5. С. 111-115.
8. Пузанова В. В. Забезпечення психічного здоров'я суддів з метою поліпшення якості здійснення правосуддя. *Правові засади організації публічної влади: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 23-30 квітня 2018 р.)*. Хмельницький : ХУУП, 2018. С. 94-97.
9. Іншин М. І., Багрій В. А. Проблеми реалізації принципу законності у трудових правовідносинах. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 144. С. 81-92. doi:10.21564/2414-990x.144.154289.
10. Іншин М. І. Забезпечення трудових прав суддів як передумова їх соціальної безпеки. *Юридична наука*. 2020. № 1(103). С. 422-429. doi:10.32844/2222-5374-2020-103-1.51.

I. Dashutin, Judge of the Supreme Court in the Administrative Cassation Court,
LL.D., Associate Professor
ORCID: 0000-0003-1611-5868

The principles of ensuring legality in labor relations with a judge

The article is devoted to a comprehensive analysis of the conceptual essence and clarification of the scope of the system of basic ideas (principles) ensuring legality in labor relations with a judge in Ukraine. The author concludes that these principles should be understood as relatively stable, mutually agreed and objectified in a normative form, fundamental ideas that, in the process of implementation, make it possible to effectively ensure legality in these relations (without prejudice to the proper functioning of the justice system, as well as the approval of the decent work of the judge). Assuring legality in labor relations with a judge involves an integrated system of fundamental ideas, which includes the general legal principles, the branch principles (actually, principles of labor law), and the special principles. The main general legal principles of ensuring legality in labor relations with a judge are the principles of the rule of law, justice and equality, legality, as well as the principle of humanism. The author refers to the branch principles: the principle of the inadmissibility of narrowing the freedom of work of a judge within the framework of ensuring legality; the principle of the inadmissibility of distortion of the harmonic stability of labor relations in the process of ensuring legality; the principle of unconditional respect for the human dignity of a judge as an employee with a unique labor law status in the process of ensuring legality; and the principle of guaranteed protection of the labor (and related)

rights of a judge by the state from violations by subjects of authority and other subjects in the process of ensuring legality. A group of special principles consists of: the principle of a harmonious combination (correlation) of labor and administrative law norms in the process of ensuring legality in labor relations with a judge; the principle of adequate proportionality of the appropriate level of social security of a judge with the risks of a judge's work, as well as with restrictions and prohibitions that relate to the work of a judge; the principle of preventing the narrowing of guarantees of independence of judges' labor activity (work). The article concludes with a summary of the results of the study.

Keywords: *ensuring legality, judge, judicial and legal reform, labor relations, labor rights, legality, principles of law.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.07
УДК 349.2

Прокоп'єв Р. Є.,
кандидат юридичних наук, головний
інженер регіональної філії «Південна
залізниця» акціонерного товариства
«Українська залізниця»
ORCID: 0000-0001-8059-1186

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРАЦІВНИКА ТРАНСПОРТУ

У статті здійснено розгляд правового статусу працівників транспорту та зроблено висновок про те, що цей статус на сьогодні не є досконалим, а його формування здійснюється й наразі. Наголошено, що правовий статус працівників транспорту різниться в залежності від: безпосереднього правового становища особи на транспорті, виконуваних функцій, рівня кваліфікації особи тощо. Зроблено висновок про те, що до працівників транспорту висуваються додаткові вимоги щодо віку, стану здоров'я, психологічного та психоемоційного стану, стажу, певної кваліфікації тощо. Основними особливостями правового статусу працівників транспорту названо: 1) регулюється Конституцією України, законами та підзаконними нормативно-правовими актами, які визначають особливості прав, обов'язків та відповідальності працівника певного виду транспорту; 2) працівники транспорту є суб'єктами з спеціальним трудовим статусом; 3) набуття правового статусу особи як працівника пов'язано з трудовою правоздатністю особи; 4) основу правового статусу працівників складають їх права та обов'язки, функції працівника; 5) правовий статус працівника транспорту містить й гарантії праці таких працівників; 6) особливі аспекти матеріальної відповідальності працівників транспорту. Основними рисами матеріальної відповідальності працівників транспорту названо: особливий вид юридичної відповідальності; має чітку мету – збереження матеріальних цінностей; специфічний об'єкт посягання – різноманітне майно та матеріальні цінності; відповідальність настає як наслідок порушення працівником Закону чи інших підзаконних нормативно-правових актів; можливість настання повної чи обмеженої матеріальної відповідальності.

Ключові слова: працівник, правовий статус, транспортна сфера, статус працівника транспорту.

Постановка проблеми. Працівник є центральною фігурою у трудових правовідносинах, а це означає необхідність з боку держави

гарантувати дотримання трудових прав працівника, які визначені на законодавчому рівні та у випадку необхідності забезпечити необхід-

ний захист порушених прав працівників, а з боку роботодавця – створити сприятливі умови для реалізації працівником своїх трудових прав в повному обсязі. Водночас на працівника покладається ряд обов'язків, які є необхідними для дотримання трудової дисципліни та належного виконання працівником визначених трудових обов'язків. Це є основою для формування відповідного правового статусу працівника, в тому числі працівника транспортного підприємства. Відзначимо, що правовий статус працівників транспорту на сьогодні не є досконалим, а його формування здійснюється й наразі. Розуміємо й те, що трансформаційні процеси у трудовому праві не можуть оминати й такі правові категорії як суб'єкт трудового права, правовий статус, працівник, роботодавець тощо. Тому необхідним, на нашу думку, саме у процесі змін законодавчого регулювання трудових правовідносин та переформатування правовідносин у сфері трудового права в цілому, забезпечити удосконалення правового статусу працівника транспорту як суб'єкта трудового права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі елементи правового статусу працівників транспорту у своїх наукових працях досліджували наступні вчені: М. Й. Бару, М. І. Іншин, Р. І. Прокопенко, В. В. Сичова, О. М. Ярошенко тощо. Проте, наукові погляди на розуміння власне правового статусу працівників транспорту та його елементів є дещо фрагментарним та на нашу думку неповними, оскільки не розкривають в повному обсязі всю сутність трудових правовідносин із працівниками транспорту. Крім того,

відсутній і єдиний підхід до визначення та розуміння основних особливостей правового статусу працівників транспорту.

Постановка завдання. Метою статті є чітке окреслення основних особливостей правового статусу працівника транспорту. Для досягнення поставленої мети у статті здійснюється розгляд поняття «правовий статус працівників транспорту», проводиться аналіз нормативно-правового регулювання трудових відносин працівників транспорту та закріплення правового статусу працівників транспорту, досліджено аспекти спеціального трудово-правового статусу, досліджено взаємозв'язок правового статусу особи як працівника з трудовою правоздатністю особи.

Виклад основного матеріалу. Поняття «правовий статус працівника транспорту» є досить складним з точки зору свого розуміння, оскільки визначає правове становище того чи іншого працівника із врахуванням його індивідуальних особливостей. Правовий статус працівників транспорту різниться в залежності від безпосереднього становища особи на транспорті, в залежності від виконуваних функцій, рівня кваліфікації тощо. Фактично, це означає те, що правовий статус працівників на транспортних підприємствах не може бути ідентичним для кожного працівника, він є різним.

Основними складовими правового статусу працівника у юридичній літературі прийнято називати наступні елементи: трудової правоздатності, як передбаченої нормами права здатності мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, та дієздатності, як передбаченої нормами

права здатності і юридичної можливості своїми діями набувати прав та обов'язків, здійснювати та виконувати їх [1, с. 117]. А. М. Соцький говорить про те, що елементами правового статусу роботодавця як суб'єкта індивідуальних трудових правовідносин є: 1) трудова правосуб'єктність; 2) основні права та обов'язки; 3) юридичні гарантії трудових прав й обов'язків; 4) відповідальність за порушення трудових обов'язків [2, с. 102–103]. Проте ми не будемо детально аналізувати права та обов'язки працівників транспорту, а зараз же лише розглянемо основні особливості їх правового статусу, якими, як ми вважаємо, є:

1) правовий статус працівників транспорту регулюється Конституцією України та значною кількістю законів та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають особливості прав, обов'язків та відповідальності працівника щодо певного виду транспорту. Це говорить про те, що не має єдиного систематизованого акту, який би здійснював визначення прав, обов'язків та відповідальності працівників транспорту. Основну ланку у системі нормативно-правового регулювання трудових відносин працівників транспорту, становлять Закони України. У трудових правовідносинах із працівниками транспортної сфери можемо спостерігати наступну систему нормативно-правового регулювання суспільних відносин, в тому числі й трудових: 1) Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII [3]; 2) Закон України «Про транспорт» від 10.11.1994 року № 232/94-ВР [4]; 3) профільні закони щодо конкретного виду транспорту: Закон України «Про автомобільний

транспорт» від 05.04.2001 № 2344-III [5], Закон України «Про залізничний транспорт» від 04.07.1996 № 273/96-ВР [6], Закон України «Про трубопровідний транспорт» від 15.05.1996 № 192/96-ВР [7], Повітряний кодекс України від 19.05.2011 № 3393-VI [8] тощо.

Значну роль у системі нормативно-правового регулювання трудових правовідносин працівників транспорту відведено саме підзаконним нормативно-правовим актам, які деталізують норми профільних законів та визначають особливості трудових правовідносин у певному виді транспорту. Їх значення полягає в тому, що виконавча влада за відсутності нормотворчих повноважень просто не зможе функціонувати. Законодавець не має можливості передбачити та регламентувати всю сукупність безлічі різних у залежності від умов міста і часу суспільних відносин, які мають у цьому потребу, тому саме підзаконні акти здатні значно оперативніше, ніж закони відкликатися на зміни в об'єкті правового регулювання і через це дозволяють зі значно меншими втратами подолати прогалини у законі до його доповнення законодавцем. Крім того, наявність у правовому регулюванні підзаконних актів значно знижує навантаження на законодавчі органи в цілому, оскільки велика кількість питань, які стосуються правового статусу працівників транспорту регулюються саме підзаконними нормативно-правовими актами, які приймаються на виконання законів України.

2) працівники транспорту є суб'єктами зі спеціальним трудовим статусом. Вказуючи на таку ознаку трудового статусу на

прикладі працівників залізничного транспорту Л. В. Єрофєєнко наголошує на такому елементі як «відповідальність за невиконання умов трудового договору, порушення трудової дисципліни». Науковець зазначає, що «повне й усебічне законодавче визначення специфіки цього статусного елемента працівника залізничної набуває особливого значення з огляду на те, що залізничний транспорт становить основу транспортної системи України й покликаний здійснювати своєчасне, повне та якісне задоволення потреб населення, економіки й оборони країни в перевезеннях, при цьому забезпечуючи безпеку руху поїзді і маневрової роботи, схоронність вантажів, багажу та іншого довіреного майна. Недопущення ситуацій, які загрожують життю і здоров'ю пасажирів, схоронності вантажів, вимагають від працівників залізничного транспорту високої організованості в роботі й бездоганного виконання трудових обов'язків. І, навпаки, порушення дисципліни на залізничному транспорті створює загрозу життю і здоров'ю людей, безпеці руху поїздів і маневровій роботі, схоронності перевезених вантажів, багажу та іншого довіреного майна, а також призводить до невиконання договірних зобов'язань [9, с. 103]. Фактично здійснюється порівняння спеціального трудовправового статусу працівника залізничного транспорту із підвищеним рівнем відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своєї трудової функції. Крім того, вважаємо, що до аспектів спеціального трудовправового статусу працівників транспортних підприємств варто віднести й наявність додаткових обов'язків щодо роботи

із джерелом підвищеної небезпеки, необхідності збереження життя та здоров'я пасажирів, схоронності майна тощо.

3) набуття правового статусу особи як працівника пов'язано з трудовою правоздатністю особи. Трудова правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність) працівників виникає за загальним правилом з 16 років. За згодою одного з батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Проте, характерною рисою трудової правоздатності саме працівників транспорту є те, що значна кількість робочих професій та посад передбачена виключно для повнолітніх осіб, або ж осіб, які досягли певного конкретного віку (більшого, ніж повноліття особи), що є необхідним для роботи на тій чи іншій роботі. Крім того, для транспортної сфери характерним є законодавча та нормативно-правова заборона на певні види робіт для неповнолітніх та жінок. Особливою рисою правоздатності працівників транспорту, яка часто є ключовою для можливості працевлаштування на підприємствах транспорту є й стан здоров'я особи. Фактично мова йде про те, що робота у транспортній сфері пов'язана не тільки з певними віковими обмеженнями, а й зі станом здоров'я особи, а тому до працівників транспорту висуваються додаткові вимоги щодо стану здоров'я, а отже й можливості виконувати певну роботу. Особлива увага прикута й до психологічного та психоемоційного стану працівника, що впливає на здатність особи об'єктивно мислити, тверезо оцінювати ситуацію, яка обумовлена виконанням його професійних обов'язків.

До спеціальної правосуб'єктності працівників транспорту варто віднести й ряд інших вимог: щодо наявності стажу, певної кваліфікації, відповідної освіти, наявності спеціальних дозволів на здійснення тієї чи іншої діяльності (для пілотів цивільної авіації), наявності відповідних ліцензій (наприклад, для пілотів характерним є 6 етапів пілотної підготовки); наявність відповідної кількості льотних годин (для пілотів цивільної авіації); наявність певних додаткових знань (наприклад, знань з психології, знання іноземної мови) тощо.

4) основу правового статусу працівників складають їх права та обов'язки, функції, як покладені на працівника транспорту. Суб'єктивне право розглядається як міра юридично можливої поведінки, яка дозволяє суб'єкту задовольнити його власні інтереси. Кожний працівник у комплексі суб'єктивних прав і обов'язків володіє наступними правами: право на працю, відпочинок, на здорові і безпечні умови праці, що визначають статус особи та характеризують її як працівника і реалізуються в ході трудової діяльності та кореспондуються з обов'язками власника. Тобто, це право працівника на реалізацію своєї трудової функції на тому чи іншому підприємстві. Основою для визначення трудових прав та обов'язків працівників на транспортних підприємствах є трудовий договір. Проте, варто наголосити й на тому, що трудові обов'язки працівника обумовлюються та регулюються не тільки трудовим договором, а й правилами внутрішнього трудового розпорядку, посадовими інструкціями тощо. Часто саме ці акти є ключовими у питанні регулю-

вання трудових правовідносин на підприємствах транспортної сфери та стосовно працівників транспортної сфери.

Іншою складовою трудової правосуб'єктності працівників транспорту є трудові обов'язки. Трудові обов'язки працівника транспорту є важливою складовою його трудової дисципліни, без якої неможливим є досягнення чесної та сумлінної праці, своєчасного та точного виконання працівником розпоряджень роботодавців. Загальним Законом України «Про транспорт» від 10.11.1994 року № 232/94-ВР не закріплено загального переліку тих обов'язків, які покладаються на працівників транспорту, а тому з цього приводу варто звертатися до норм, які закріплені Кодексом законів про працю України, до законів України та нормативно-правових актів на працівників транспорту покладається ряд важливих професійних обов'язків.

Загалом, права та обов'язки працівників транспорту визначаються чинним законодавством відповідно до норм Кодексу законів про працю України, а також спеціальними актами, якими регулюються трудові правовідносини на окремих видах транспорту. Наразі ми не будемо окреслювати конкретні права та обов'язки, які притаманні працівникам транспорту в цілому, а лише наголосимо на тісному взаємозв'язку прав працівників із відповідними кореспондуючими обов'язками роботодавця. Тому доцільним є твердження, відповідно до якого норми трудового права покликані доповнити та поглибити захист особистих немайнових прав та інших нематеріальних благ, який здійснюється цивільним правом, стосовно особливо-

стей трудових відносин, забезпечити права і свободи людини в період трудової діяльності. Отже, права та обов'язки працівників транспорту є важливою складовою їх правового статусу. Проте враховуючи різноманітність працівників транспортної сфери, говорити про правовий статус таких працівників варто виключно у тісному взаємозв'язку із правами та обов'язками роботодавців – транспортних підприємств, транспортних компаній.

5) правовий статус працівника транспорту містить й відповідні гарантії праці таких працівників. Відзначимо, що у трудовому законодавстві немає єдиного розуміння поняття «гарантії», а тому й немає єдиного підходу до їх розуміння та визначення. Погодимося й із думкою Я. А. Малихіної, яка вказує на те, що реальне здійснення трудових прав і виконання обов'язків працівників, як основних суб'єктів правовідносин у сфері праці, залежить від усієї сукупності юридичних гарантії, передбачених у нормах трудового права. До них відносяться гарантії: трудових прав і обов'язків на стадії виникнення трудових і похідних від них правовідносин; забезпечення втілення прав та обов'язків у процесі реалізації трудових правовідносин та правовідносин-супутників; припинення трудових правовідносин з працівниками; і, нарешті, забезпечення відновлення порушених прав [10, с. 137].

Основні гарантії працівників транспорту, на нашу думку, мають стосуватися наступних правовідносин та положень: умови трудового договору не можуть містити положень, що суперечать законам та іншим нормативно-правовим актам

з охорони праці; надання працівнику правдивої інформації про умови праці на підприємстві і, зокрема, на робочому місці; створення безпечних умов праці для працівників; створення умов для попередження виробничого травматизму та забезпечення безпечних умов праці; забезпечення гарантування права на відпочинок, на соціальний захист, права на навчання, права на підвищення кваліфікації тощо. Важливість гарантій для працівників транспорту обумовлено й тим, що значна кількість працівників транспорту працюють у надзвичайно складних умовах праці, у незвичних для більшості працівників умовах праці (пілоти – на висоті; машиністи – під землею у метрополітені; моряки та працівники річкового транспорту – на воді); умови більшості працівників транспорту характеризуються важкими та шкідливими умовами праці тощо.

6) особливий порядок притягнення до матеріальної відповідальності. Робота працівників транспорту тісно пов'язана із використанням певних матеріальних ресурсів, які надаються транспортним підприємством для належного виконання працівниками своїх посадових та службових обов'язків. Надання працівникам транспорту необхідних ресурсів та матеріалів для виконання покладених на них обов'язків супроводжується кореспондуючим обов'язком працівника на належне та цільове використання такого майна, збереження його цілісності, функціонального призначення, дбайливого ставлення до майна, вжиття заходів щодо запобігання його пошкодження та знищення тощо. Це досягається шляхом покла-

дення на працівника матеріальної відповідальності у певному обсязі та у випадку настання чітко визначених на законодавчому рівні умов.

Актуальність окреслення сутності матеріальної відповідальності працівників саме в аспекті дослідження їх правового статусу обумовлено тим, що значна кількість матеріальних ресурсів та матеріальних цінностей просто безслідно зникають, а особи винні у знищенні та розтраті майна досить часто не притягуються до відповідальності за це. За загальним правилом, при прийнятті на роботу кожний працівник під особистий підпис ознайомлюється з своїми функціональними обов'язками та посадовою інструкцією, а тому говорити про те, що до матеріальної відповідальності притягуються виключно особи, в яких у посадовій інструкції прописано, що це є матеріально-відповідальна особа, не можна. Матеріальну відповідальність несуть всі працівники, але її розмір може різнитися, зазвичай, в залежності від посади працівника. Матеріальна відповідальність є обов'язком особи-працівника здійснити відшкодування шкоди іншій особі – роботодавцю, яку працівник завдав, порушуючи свою посадову інструкцію чи умови трудового договору. Водночас вказаний обов'язок має ґрунтуватися на певних законодавчих та нормативно-правових нормах, закріплюватися у посадових інструкціях, окремих положеннях, інших актах, які визначають аспекти такого виду відповідальності.

Загальним актом у питанні матеріальної відповідальності працівників є норми Кодексу законів про працю України, а саме глави IX – «Гарантії при покладенні на працівників

матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації». Так, стаття 130 Кодексу Законів про працю України закріплює положення про те, що працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків [3]. Нормами Закону України «Про транспорт» від 10.11.1994 року № 232/94-ВР передбачено виключно відповідальність підприємств транспорту. Так, ч. 2 статті 13 закріплено, що підприємство транспорту, діяльність якого пов'язана з підвищеною небезпекою, несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок загибелі або ушкодження здоров'я пасажира під час користування транспортом, у порядку, встановленому чинним законодавством України [4]. Норми щодо відповідальності працівників транспорту вказаним законом не закріплені. Це ж саме можна й сказати про профільні закони щодо окремих видів транспорту. Як приклад, у Законі України «Про залізничний транспорт» від 04.07.1996 № 273/96-ВР, міститься виключно норма статті 24, якою закріплено положення, відповідно до якого відправники, одержувачі вантажів та власники під'їзних колій несуть матеріальну відповідальність згідно з чинним законодавством України за пошкодження контейнерів і рухомого складу перевізників, а перевізники – за втрату і пошкодження транспортних засобів, що їм не належать, у розмірі фактично заподіяної шкоди [6].

Основними рисами матеріальної відповідальності працівників транспорту варто назвати наступні: є

особливим видом юридичної відповідальності; має чітку мету – збереження матеріальних цінностей; специфічний об'єкт посягання – різноманітне майно та матеріальні цінності; відповідальність настає як наслідок порушення працівником Закону чи нормативно-правових актів; можливість настання повної чи обмеженої матеріальної відповідальності.

Висновки. Як висновок зазначимо, що саме через розуміння правового статусу особи здійснюється індивідуалізація особи, яка перебуває у трудових відносинах із транс-

портним підприємством, установою та організацією, а отже й визначаються особливості правового регулювання трудової функції такого працівника. Деталізація правового статусу працівника конкретного транспорту закріплюється у відповідних актах щодо кожного окремого виду транспорту, а отже можемо зробити висновок, що правовий статус працівників транспорту та правове регулювання їх трудових відносин здійснюється не тільки законодавством про працю, а і законодавством про транспорт.

Список використаної літератури:

1. Трудове право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко, І. П. Жигалкін, В. А. Прудников. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2014. 760 с.
2. Соцький А. М. Загальна характеристика суб'єктів індивідуальних трудових правовідносин. Юридичний вісник. 2020. № 1. С. 109-116.
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР 1971. Додаток до № 50.
4. Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 року № 232/94-ВР. Відомості Верховної Ради України 1994. № 51. Стаття 446
5. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 № 2344-III. Офіційний вісник України. 2001. № 17. Стор. 50. Стаття 719
6. Про залізничний транспорт : Закон України від 04.07.1996 № 273/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 40. Стаття 183
7. Про трубопровідний транспорт : Закон України від 15.05.1996 № 192/96-ВР. Відомості Верховної Ради України 1996. № 29. Стаття 139
8. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 № 3393-VI. Офіційний вісник України. 2011. № 46. Стор. 27. Стаття 1881
9. Єрофеев Л. В. Щодо дисциплінарної відповідальності на залізничному транспорті в Україні. Право і суспільство. 2015. Частина 3. № 3. С. 101-106.
10. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник. Х. : Фірма «Консум», 1998. 480 с.
11. Малихіна Я. А. Юридичні гарантії за трудовим законодавством України. Форум права. 2007. № 2. С. 133-138.

R. Prokopiev, candidate of legal sciences, chief engineer of the regional branch «Southern Railway» joint stock company «Ukrainian railways»
ORCID: 0000-0001-8059-1186

Peculiarities of the legal status of a transport worker

The article examines the legal status of transport workers and concludes that the legal status of transport workers is currently not perfect, and its formation is still ongoing. It is emphasized that the legal status of transport workers varies depending on the direct legal position of the person on the transport, depending on the functions performed, the level of qualification of the person, etc. It is pointed out that the legal status of transport workers is regulated by the Constitution of Ukraine and a significant number of laws and by-laws, and it is the latter that are key in determining the legal status of transport workers and its regulation. The article places special emphasis on the close relationship between the legal status of an employee and his legal capacity for work. It was concluded that transport workers are subject to additional requirements regarding the age, state of health, psychological and psycho-emotional state of the worker, seniority, certain qualifications, appropriate education, the presence of special permits to carry out one or another activity, the presence of licenses, appropriate number of flight hours, additional knowledge, etc. The main features of the legal status of transport workers are: 1) regulated by the Constitution of Ukraine, laws and subordinate legal acts, which determine the specific rights, duties and responsibilities of an employee in relation to a certain type of transport; 2) transport workers are subjects with a special labor law status; 3) acquiring the legal status of a person as an employee is related to the person's legal capacity for work; 4) the basis of the legal status of employees is their rights and duties, functions, as assigned to a transport employee; 5) the legal status of a transport worker includes the labor guarantees of such workers; 6) special aspects of the financial responsibility of transport workers. The author paid significant attention to the issue of material responsibility of transport workers and named its main features: a special type of legal responsibility; has a clear goal - preservation of material values; specific object of encroachment - various property and material values; liability arises as a result of the employee's violation of the Law or regulatory legal acts; the possibility of full or limited financial liability.

Keywords: *employee, legal status, transport sphere, the status of a transport employee.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.08

УДК: 342.9

Міненко С. І.,
доктор філософії з менеджменту,
доцент кафедри права та європейської
інтеграції завідувачка відділу
аспірантури та докторантури
Державний біотехнологічний
університет
ORCID ID: 0000-0003-3033-1911

РОЛЬ І МІСЦЕ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

У статті проведено аналіз ролі та місця органів місцевого самоврядування в системі правового регулювання територіальної оборони України з адміністративно-правового погляду. Авторка ставить за мету дослідити законодавчі та адміністративні аспекти взаємодії органів місцевого самоврядування з центральними органами державної влади з метою забезпечення ефективності та координації заходів у сфері територіальної оборони. В статті робиться акцент на сучасних викликах, які стоять перед органами місцевого самоврядування в контексті національної безпеки та територіальної стабільності. Зокрема, аналізуються проблеми, пов'язані із забезпеченням ефективного реагування на загрози та виклики сьогодення в частині розв'язання завдань збереження територіальної цілісності та стійкості держави. Стаття висвітлює потребу у подальших дослідженнях та розвитку адміністративно-правового регулювання, яке б враховувало сучасні виклики та забезпечувало високий рівень співпраці між місцевими та центральними органами влади в контексті регулювання територіальної оборони.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, територіальна оборона, правове регулювання, національна безпека, адміністративно-правова діяльність, територіальна стабільність, законодавство.

Визначення проблеми. Забезпечення ефективної територіальної оборони України органами місцевого самоврядування визначається різними чинниками, серед яких правові, організаційні, економічні та політичні аспекти. Однак основним з них, безумовно, є правове регулювання

відповідної діяльності. Включення органів місцевого самоврядування в процес правового регулювання територіальної оборони України полягає насамперед у виконання та опрацюванні цими органами системи правових норм, які визначають і регулюють вплив органів місцевого

самоврядування на відносини у сфері створення умов, засобів і гарантій для ефективного та дієвого здійснення заходів з територіальної оборони України. Саме тому ці аспекти мають бути не тільки відповідним чином досліджені, а і отримати своє належне правове регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники стверджують, що правове регулювання охоплює різні аспекти суспільного життя, адже воно забезпечує не лише формальну законодавчу структуру, а й змістовне юридичне наповнення ключових і визначальних видів суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності людини. Увагу досліджуваній тематиці в працях присвятили зокрема Л. Калгушкін, Ю. М. Кириченко, О. В. Левченко, М. В. Лошицький, В. О. Мороз, О. В. Нестеренко, О. В. Пабат, В. А. Пастушенко, А. М. Подоляка, А. А. Романюк, С. Г. Стеценко, О. П. Угровецький, В. В. Хомутянський, Н. Якимчук, Х. П. Ярмачі та інші.

Мета і завдання дослідження. Метою цього дослідження є розгляд та детальний аналіз ролі та місця органів місцевого самоврядування в системі правового регулювання територіальної оборони України з позицій адміністративно-правового підходу.

Виклад основного матеріалу. Сучасний науковий простір характеризується різноманітністю трактувань та підходів до поняття «правове регулювання». Проте багато з позицій науковців мають спільні аспекти, які дозволяють сформулювати загальне розуміння цієї категорії. Науковці переконують, що правове регулювання охоплює різні аспекти суспільного життя, надаючи основним

та найважливішим видам суспільних відносин у різних сферах людської діяльності не лише формальну законодавчу структуру, але й суттєвий правовий зміст [1].

Так, Р. Я. Демків визначає правове регулювання таким чином: «Це (правове регулювання) представляє собою всі форми впливу правових норм на громадське життя, включаючи видання правових норм, загальноновиховний вплив права, реалізацію правових положень у конкретних діях суб'єктів права, забезпечення виконання цих положень, тобто саме додержання закону, а також все те, що створює базу і передумови для такої поведінки» [2]. Тобто цей автор характеризує вказане явище як засіб впорядкування громадського життя або іншими словами засіб упорядкування соціальних відносин, які є його змістом.

Своєю чергою, Л. О. Макаренко стверджує: "Правове регулювання – це аспект дії права, який визначає спеціально-юридичний вплив правових норм на поведінку їх адресатів, де шляхом правового регулювання формується юридична основа та встановлюються орієнтири для організації діяльності суб'єктів" [3]. Наведена характеристика правового регулювання також визначає його як засіб впливу, але з певним акцентом на те, що об'єктом такого впливу є поведінка суб'єктів соціальних відносин завдяки дії норм права.

Нарешті, як приклад досліджуваного поняття наведемо позицію О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко, які вважають, що правове регулювання являє собою конкретний процес, обумовлений об'єктивними та суб'єктивними чинниками, такими як рівень зрілості та стійкості суспіль-

них відносин, структура суспільства, економічний розвиток, загальний рівень правової культури населення та інші [4]. У цьому визначенні розкривається система чинників, на яких будується і які визначають зміст та характер правового регулювання. За своєю сутністю, як вказують автори, правове регулювання є певним процесом, а саме процесом впливу на виникнення, розвиток та існування суспільних відносин та поведінку їх суб'єктів.

Отже, в сучасній науковій області існує різноманітність підходів до розуміння змісту та особливостей категорії «правове регулювання» (форма впливу, аспект дії права, конкретний процес). Проте практично в усіх цих підходах виявляються спільні аспекти (засіб впливу та впорядкування суспільних відносин та поведінки їх суб'єктів), які дозволяють сформулювати єдине тлумачення даної проблеми у класичному вигляді. Це також має важливе значення у контексті забезпечення територіальної оборони України за участю органів місцевого самоврядування. У контексті забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування правове регулювання можна розуміти як систему правових норм, спрямованих на впорядкування та упорядкування суспільних відносин, пов'язаних зі створенням умов і гарантій для ефективного здійснення соціально та національно важливих заходів з територіальної оборони.

У цьому контексті у наведеній характеристиці основний акцент зроблено на нормативно-правовій складовій. Важливо звернути увагу на те, що ця система охоплює не лише внутрішньодержавні, а й міжна-

родно-правові акти (ст. 9 Конституції України), що також становлять основу функціонування органів місцевого самоврядування при виконанні ними ролі у забезпеченні територіальної оборони України. Але, поза усіляких сумнівів, основою правового регулювання територіальної оборони України органами місцевого самоврядування є Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР.

Згідно зі статтею 7 цього документа, в державі визнається і гарантується місцеве самоврядування. Розділ XI Основного Закону детально описує зміст і суть цієї статті. Згідно з Конституцією, місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста. Вони мають можливість самостійно приймати рішення з питань місцевого значення в межах Конституції та законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи (ст. 140 Конституції України) [5]. Таким чином, Конституція визначає основні засади правового статусу, структуру органів місцевого самоврядування, а також їх компетенцію та повноваження, встановлює гарантії (правові, організаційні, економічні) його незалежного та незалежного функціонування.

Навколо цієї правової основи Основного Закону формується система нормативно-правових актів, які конкретизують функції та завдання органів місцевого самоврядування. Закони та нормативно-правові акти, що регулюють діяльність органів

місцевого самоврядування: Конституція України; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»; Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування»; Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»; Закон України «Про державну службу». Варто також зазначити, що регулювання питань, пов'язаних з територіальною обороною України органами місцевого самоврядування, визначається низкою підзаконних нормативно-правових актів.

З аналізу Конституції України, а також Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» можна зробити висновок, що місцеве самоврядування в Україні ґрунтується на принципах: народовладдя; законності; гласності; колегіальності; забезпечення балансу місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної, матеріальної та фінансової самостійності в межах повноважень, визначених законом; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами, їх органами та посадовими особами; державної підтримки та гарантій місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування [5; 6].

Важливо в контексті нашого дослідження також звернутися до положень Закону України «Про засади національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX. Цей нормативний акт визначає правові та організаційні засади національного спротиву, основи його підготовки та проведення, а також завдання і повноваження сил безпеки і оборони, інших визначених законом суб'єктів у підготовці та проведенні національного спротиву [7]. Вказаний закон

зокрема передбачає, що цивільна складова територіальної оборони включає державні органи, органи місцевого самоврядування, які залучаються до територіальної оборони (ст. 4 Закону України «Про засади національного спротиву»). Крім того, цей закон визначає статус добровольчих формувань територіальної громади (військове формування, створене на добровільних засадах громадянами України, які проживають на території відповідної територіальної громади, і призначене для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони ст. 1 Закону України «Про засади національного спротиву») [7], адже відповідно до його ч. 2 ст. 8 у створенні та організації роботи яких активну участь беруть органи місцевого самоврядування, ця норма визначає, що добровольчі формування територіальних громад утворюються з урахуванням ресурсних та людських можливостей відповідних територіальних громад [7]. Ці норми характеризують органи місцевого самоврядування як важливу складову територіальної оборони.

Відповідно до наведеного, а також беручи до уваги аналіз наукових публікацій та положень наведених вище нормативно-правових актів, до ключових принципів правового регулювання територіальної оборони України, у тому числі за участі органів місцевого самоврядування, можна віднести наступні засади:

1. Принцип територіальності: Здійснення територіальної оборони суворо обмежується межами її зон і районів, які відповідають областям і районам нашої держави. Цей принцип забезпечує обмеження діяльності суб'єктів територіальної оборони в

межах їхньої територіальної юрисдикції з урахуванням їхнього розташування та викликів, які існують на їхній території.

2. Принцип компетенції: Цей принцип обмежує і спрямовує забезпечення територіальної оборони, виходячи з інших чинників. Він передбачає, що завдання забезпечення територіальної оборони виконуються суб'єктами в межах їх компетенції, визначеної законодавством у сфері національного спротиву.

3. Принцип законності: Територіальна оборона забезпечується відповідно до правових процедур, методів, заходів і засобів, які є допустимими для застосування в межах правовідносин у сфері захисту української державності, територіальної цілісності та національного спротиву.

4. Принцип співробітництва та взаємодії: Цей принцип підкреслює важливість взаємодії та співробітництва між усіма суб'єктами, залученими до забезпечення територіальної оборони. Взаємодія між ними сприяє ефективному реагуванню на виклики та загрози в рамках цього стратегічного напрямку.

5. Принцип доцільності. Принцип доцільності у забезпеченні територіальної оборони України визначається як концепція оптимального створення умов і гарантій для реалізації ключових соціальних і національно важливих заходів у цій сфері. Відповідно до цього принципу, мета і завдання інституту територіальної оборони України повинні виконуватися швидко та ефективно, з використанням мінімального (за можливості) обсягу ресурсів.

Важливо зазначити, що система нормативно-правового регулювання

територіальної оборони України органами місцевого самоврядування, яка заснована на вказаних принципах, базується на нормах адміністративного права. Ці норми послідовно визначають правовий статус цих органів, їх повноваження та компетенцію, у тому числі і в контексті забезпечення територіальної оборони. Важливо також вказати на те, що властивості та характерні особливості реалізації норм адміністративного права забезпечують формування відповідних адміністративних процедур, зокрема в частині забезпечення органами місцевого самоврядування територіальної оборони України. Ці норми в межах визначення вказаних процедур закріплюють підстави, адміністративні форми, методи та способи діяльності органів місцевого самоврядування по забезпеченню територіальної оборони України. Але що є найбільш важливим, при побудові територіальної оборони як певної цілісної системи ці норми встановлюють місце та роль органів місцевого самоврядування у цій сфері та визначають напрями та обсяг їх діяльності з досліджуваного забезпечення. Саме тому норми адміністративного права, характеризуючи адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування в системі правового регулювання територіальної оборони України, тим самим визначають їх роль і місце в цій системі.

Висновки. Дослідження ролі та місця органів місцевого самоврядування в системі правового регулювання територіальної оборони, а також нормативно-правової основи його здійснення, вказало на необхідність удосконалення адміністративно-правового виміру цієї сфери

діяльності. Результати аналізу підкреслили, що ефективне забезпечення територіальної оборони України на місцевому рівні значною мірою залежить від розуміння та належного використання органами місцевого самоврядування наданих відповідно до чинного законодавства повноважень, а також їх активності у цьому процесі. Належне правове регулювання є важливим фактором та забезпечення координації та ефективним засобом здійснення заходів територіальної оборони, а також засобом упорядкування відповідних

правовідносин за участі органів місцевого самоврядування. Ця тема раніше не отримувала належної уваги в дослідженнях, і стаття має на меті заповнити цю наукову прогалину. Викладені рекомендації можуть слугувати основою для визначення напрямів подальших науково-практичних досліджень у цій сфері з метою підвищення ефективності діяльності місцевого самоврядування як важливого елементу цивільної складової територіальної оборони в Україні.

Список використаних джерел

1. Ярмачі Х. П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2006. 434 с.
2. Демків Р. Я. Закон в системі нормативно-правового регулювання діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2007. 218 с.
3. Макаренко Л. О. Теоретичні закономірності дії правових приписів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2004. 191 с.
4. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) : навч. посіб / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
5. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. від 25.06.1997., № 24, стаття 170 (зі змінами).
7. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-ІХ. Відомості Верховної Ради України від 08.10.2021. № 41, стор. 2, стаття 339 (зі змінами).

S. Minenko, *Doctor of Philosophy in Management, Head of the Department of Postgraduate and Doctoral Studies of the State Biotechnological University*
ORCID: 0000-0003-3033-1911

The role and place of local self-government bodies in the system of legal regulation of territorial defense of Ukraine: administrative and legal dimension

The article provides an in-depth analysis of the role and place of local self-government bodies in the system of legal regulation of territorial defense of Ukraine

from an administrative and legal point of view. The author aims to investigate the legislative and administrative aspects of the interaction of local self-government bodies with central state authorities in order to ensure the effectiveness and coordination of measures in the field of territorial defense. The article places special emphasis on modern challenges facing local self-government bodies in the context of national security and territorial stability. In particular, the problems associated with ensuring an effective response to threats and challenges, coordinating actions between different levels of government, and preserving territorial integrity and stability are analyzed. As a result of the conducted research, it is indicated the need to improve the administrative and legal dimension of the role and place of local self-government bodies in the system of legal regulation of territorial defense. Proper legal regulation of this area is an important factor in ensuring the coordination and effectiveness of territorial defense measures. It has been proven that the effective provision of territorial defense largely depends on the understanding and proper use by local self-government bodies of their powers and duties in this process. The article highlights the need for further research and development of legal and administrative regulation that would take into account modern challenges and ensure a high level of cooperation between local and central authorities in the context of territorial defense.

Keywords: *local self-government bodies, territorial defense, legal regulation, national security, administrative and legal activity, territorial stability, legislation.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.09
УДК 342.95

Музичук О. М.,
доктор юридичних наук, професор, за-
служений юрист України,
проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-8367-2504

ДО ПИТАННЯ ЗВ'ЯЗКІВ З ГРОМАДСЬКІСТЮ У ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН: СУТНІСТЬ ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті зазначено, що питання зв'язків з громадськістю лежить не лише в сфері журналістики, яка охоплює виключно зовнішні, комунікаційні аспекти, але й також у сфері адміністративно-правового регулювання з огляду на нормативно-правові, організаційно-управлінські основи даного питання. Наголошено на тому, що в основі адміністративно-правових відносин у сфері зв'язків з громадськістю (Public Relations) лежить спрямованість на реалізацію оперативного інформування населення про напрями діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин, послуги, що надаються ними, звітування про свою діяльність. Зазначено, що питання зв'язків з громадськістю не може розглядатися окремо від дослідження впливу на дану діяльність процесів глобалізації та цифровізації.

Ключові слова: зв'язки з громадськістю, суб'єкти, адміністративно-правові відносини, глобалізація, цифровізація, напрями, вдосконалення.

Постановка проблеми. Питання зв'язків з громадськістю набуває принципової важливості в умовах, коли інформація постає рушійною силою не лише для висвітлення тих чи інших управлінських рішень, але й формування комплексного уявлення населення про діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування або громадськості з подальшою побудовою на основі такого уявлення міцного фундаменту, яким виступає довіра та підтримка. З огляду на це, одним із базових напрямків діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин виступає налагодження

дієвої, адекватної сучасним викликам та доступної населенню системи зв'язків з громадськістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності та окремих аспектів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин були предметом наукових досліджень В. Б. Авер'янова, О. Б. Братасюк, К. Л. Бугайчука, Н. А. Гербут, А. Т. Комзюка, І. С. Курбатової, О. В. Максименко, Ю. В. Мех, О. А. Моргунова, Н. К. Серохіної, О. В. Тихонової, А. Г. Холдовського, Н. Ю. Цибульник, Н. С. Чорногор та багатьох інших авторів. Проте сутність зв'язків з громадськістю перебуває у

постійній трансформації з огляду на швидкоплинні зміни у базових сферах життєдіяльності суспільства в умовах цифровізації, глобалізації та принципового впливу нових безпечових реалій воєнного стану, що потребує постійного наукового осмислення.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність та напрямки вдосконалення зв'язків з громадськістю у діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розглянути позиції вітчизняних та зарубіжних науковців стосовно вказаної проблематики; визначити сутність та суб'єктний склад адміністративно-правових відносин у сфері зв'язків з громадськістю; сформувати комплексне бачення впливу глобалізації та цифровізації та розуміння сутності зв'язків з громадськістю; запропонувати напрямки вдосконалення технології Public Relations у діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження наведемо позицію турецького дослідника А. Cinar, який у ході вивчення протестів в парку Гезі в Туреччині 2013 року як репрезентативного випадку глобального зростання протестних рухів з 2011 року, стверджує, що основною метою протестів є заперечення фундаментальної раціональності сучасної держави, яка, як стверджує науковець, базується на патріархальному суспільному договорі, який наділяє державу повноваженнями представляти інтереси та говорити від імені громадян, використовуючи логіку захисту, а також створювати, запроваджувати та контролювати

режим громадянства, де громадяни можуть функціонувати лише як вихолощені суб'єкти, які залежать від захисту держави [1, с. 453].

Дана теза окреслює важливість питання зв'язків з громадськістю, яке покликане попереджати подібні протести та допомагати населенню вказувати на проблемні аспекти публічного управління у конструктивний спосіб. Це лежить не лише в сфері журналістики, яка охоплює виключно зовнішні, комунікаційні аспекти, але й також у сфері адміністративно-правового регулювання з огляду на нормативно-правові, організаційно-управлінські основи даного питання. Таке розуміння досліджуваної проблематики породжує необхідність з'ясування основних підходів вітчизняних дослідників до визначення сутності суб'єктів адміністративно-правових відносин.

В. Б. Авер'янов визначає, що адміністративно-правові відносини – це врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, в яких їх сторони (суб'єкти) взаємозв'язані та взаємодіють шляхом здійснення суб'єктивних прав і обов'язків, встановлених і гарантованих відповідними адміністративно-правовими нормами [2].

Водночас у ході осмислення сутності адміністративно-правових відносин у сфері зв'язків з громадськістю (Public Relations) важливо також наголосити на тому, що в основі таких відносин лежить спрямованість на реалізацію оперативного інформування населення про напрями діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин, послуги, що надаються ними, звітування про свою діяльність.

О. В. Максименко до суб'єктів адміністративно-правових відносин відносить органи держави, насамперед органи виконавчої влади, а також внутрішні частини їх апарату, органи громадських організацій, діяльність яких адміністративно регулюється нормами закону, адміністрація підприємств, установ, організацій, а також органи місцевого самоврядування. Суб'єктами цих відносин необхідно визнати і структурні підрозділи підприємств, установ, організацій (наприклад, цех, факультет, відділення в лікарні тощо) [3, с. 108].

У сфері зв'язків з громадськістю до відповідних специфічних суб'єктів можна віднести підрозділи (департаменти, управління, відділи, сектори тощо) комунікації (зв'язків з громадськістю), що є структурними підрозділами органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Зазначимо, що в умовах євроінтеграційних перетворень у сфері публічного адміністрування діяльність подібних підрозділів охоплює, окрім безпосередньої комунікації з населенням на рівні засобів масової інформації, ще й проведення спільних заходів з населенням, реалізацію соціальних проектів, залучення до розробки спільних стратегій на регіональному та загальнодержавному рівні тощо.

О. А. Моргунов, аналізуючи правовий статус учасників відповідних правовідносин, пропонує включати до складу їх учасників не лише органи державної влади та місцевого самоврядування, а й інститути громадянського суспільства [4, с. 80]. У свою чергу О. В. Тихонова, А. Г. Холдовський, О. Б. Братасюк, Н. С. Чорногор, Н. А. Гербут, Н. К. Се-

рохіна, розвиваючи даний напрямок, характеризують ступінь залученості та можливості впливу громадян на формування державної політики шляхом інформування, подання петицій, публічних консультацій та обговорень, кваліфікаційних громадських експертиз, участі у діяльності Громадських рад при міністерствах тощо [5, с. 168].

Так, під зв'язками з громадськістю у діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин варто розуміти сукупність комунікаційних та інших заходів, а також методів, підходів, стратегій їх проведення, спрямованих на формування громадської думки про ті чи інші аспекти діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин крізь призму актуальних проблем суспільства, держави та міжнародного співтовариства.

Глибоко переконаний, що питання зв'язків з громадськістю не може розглядатися окремо від дослідження впливу на дану діяльність процесів глобалізації та цифровізації, які, з одного боку, виступають у ролі векторів для подальшої реалізації напрямку Public Relations, а, з іншого боку, об'єднують у собі ряд особливостей, крізь призму яких можливо сформувати більш комплексне уявлення про досліджувану проблематику.

Щодо глобалізації, то, як зазначає індійський дослідник Pardhasaradhi Y., глобальний тероризм, природні та людські катастрофи, епідемічні захворювання, економічні кризи, енергетичні та екологічні проблеми та етнічні конфлікти – все це глобально взаємопов'язано. Навіть проблеми в традиційних сферах внутрішньої політики, такі як

громадський транспорт, управління інформацією, обороною та безпекою, були винесені за межі національних кордонів, що вимагає глобальних перспектив у накопиченні знань та пошуку рішень [6, с. 663]. Окреслені науковцем реалії формують бачення зв'язків з громадськістю у діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у контексті глобальних міжнародних викликів, оскільки яких не можуть стояти і українські органи державної влади, органи місцевого самоврядування та інститути громадянського суспільства. Адже вважаю, що у сучасному глобалізованому світі важливою є чітко сформована та публічно висловлена позиція того чи іншого суб'єкта адміністративно-правових відносин про нагальну та актуальну проблему глобального значення та бачення подальшої діяльності в контексті викликів даної проблеми.

Водночас для більш широкого розуміння місця глобалізації у сфері зв'язків з громадськістю наголошуємо на доцільності врахування позиції пакистанських дослідників MA. Nisar, A. Masood, які виступають за інше мислення про глобальне публічне управління та закликають шукати натхнення й розуміння з іншої сторони, дивитися назад, щоб вчитися з історії, дивитися по-іншому, щоб формулювати нові питання крізь нові призми, дивитися всередину дисциплінарних виключень і дивитися діалектично, щоб орієнтуватися в дослідницькому розриві макро-мікро [7, с. 326]. У продовження даної теми британські дослідники E. Ongaro та M. Tantardini зазначають, що релігія, духовність і віра впливають на публічне управління та його конфігурацію. Релігію, духовність і віру дослід-

ники вважають важливими пояснювальними факторами та частиною пояснювальних рамок для низки напрямків досліджень у сфері публічного управління. На цій основі дослідники на мікро-, мезо- та макрорівнях (тобто на рівні індивідів/людей, організацій та адміністративних систем відповідно) розглядають різноманітних відносини між релігією та державним управлінням [8].

На основі позицій науковців наголошу на необхідності врахування в ході осмислення сутності зв'язків з громадськістю у діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин окреслену проблему співвідношення «макро-мікро», яка має місце і в сфері комунікації.

Щодо цифровізації як другої окресленої основи зв'язків з громадськістю у діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин, то О. Ф. Лановий, І. В. Кобзев, О. І. Петрова крізь призму організації навчального процесу розглядають новітні цифрові умови, у яких наразі функціонує суспільство. Так, дослідники виділяють такі інноваційні складові процесу навчання, як інтерактивна взаємодія у діалоговому режимі між викладачем і слухачем, а також між студентами; швидка доставка студентів навчальних матеріалів в електронному вигляді; оперативний доступ до баз даних та знань, розміщених на сайті навчального закладу; тестування знань слухачів у дистанційному режимі [9, с. 247]. Виділені дослідниками складові процесу навчання в умовах цифровізації є аналогічними складовим процесу організації зв'язків з громадськістю. Зазначимо лише, що суб'єктами останнього виступає уповноважена

особа чи спеціально сформований підрозділ комунікації органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи інституту громадянського суспільства та населення.

Як зазначають Н. Ю. Цибульник, І. І. Задоя, І. С. Курбатова, Ю. В. Мех, якщо методи та засоби впровадження електронної демократії в Україні, невід'ємною частиною якої є електронне урядування, знаходяться лише на початковій стадії свого потенційного розвитку, суспільству та державним діям варто брати приклад із системи електронного урядування західних країн [10, с. 485]. Дана теза окреслює цифровізацію як динамічний процес, що потребує постійного звернення до передового міжнародного досвіду.

На основі попередньо осмислених позицій вітчизняних і зарубіжних науковців, викликів та перспектив, що постають у межах процесів глобалізації та цифровізації, сформуємо напрямки вдосконалення технології Public Relations у діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин.

1. Удосконалення комунікації з особами з обмеженими можливостями. Австрійські дослідники А. Wunderlich, G. Newesely, J. Reheis вивчали участь людей із розладами спілкування (людей з афазією та людей, які заїкаються) у комунікації з органами державної влади. Науковці вивчали фактори, що перешкоджають і сприяють комунікації у різних групах населення з урахуванням різних приватних і публічних чинників у спілкуванні. За результатами дослідження науковці наголосили на тому, що необхідно підвищити обізнаність про те, як кожен партнер по спілкуванню може зробити внесок в

успішну комунікацію, і продемонструвати шляхи досягнення цієї мети [11]. Подібна проблема, що також має місце і в українському суспільстві, потребує визначення комплексу заходів, спрямованих на її вирішення, зокрема проведення тренінгів для публічних службовців, громадських активістів з навчання мови жестів, особливостям комунікації з особами з іншими розладами спілкування, проектному менеджменту в контексті окресленої проблематики, організації творчих заходів, фестивалів, флешмобів, адже творчість є універсальним та загальнозрозумілим середовищем налагодження комунікації.

2. Комунікація як фасилітація. Як зазначають шведські дослідники М. Westin, L. Hallgren, E. Montgomerie, фасилітатори в літературі та на практиці найчастіше зводяться до нейтральних осіб або розглядаються просто як учасники влади. Науковці зазначають, що подібне редуктивне розуміння не дозволяє повною мірою осмислити перспективи використання фасилітації у публічному управлінні. Також дослідники виявили, що використання влади фасилітаторами набуває форми маятникового руху між авторитетом і аргументацією [12]. Використання різноманітних технологій фасилітації у налагодженні системи зв'язків з громадськістю допомагає організувати дієве колективне розв'язання актуальних суспільних проблем. Представник підрозділу комунікації, на глибоке переконання, має виступати також і фасилітатором, що сприяє залученню слухачів до спільної діяльності та висвітлення власних думок, а не виключно доповідатиме, що лише доводить до відома

населення заздалегідь визначену інформацію.

3. Розбудова системи стратегічних комунікацій в Україні. Вітчизняні науковці А. Носач, І. О. Остапенко, Ю. О. Жукова зазначають, що в умовах російсько-української війни постає питання вдосконалення стратегічних комунікацій як запоруки формування надійного інформаційного простору та забезпечення безперешкодного обміну інформацією як між суб'єктами публічного управління, так і з громадськістю. Саме вони забезпечуватимуть розвиток інформаційно-комунікаційного простору, що сприятиме організації узгодженої взаємодії суб'єктів публічного управління та інститутів громадянського суспільства у визначенні цілей, плануванні, прогнозуванні та програмуванні розвитку держави у безпековій, економічній, соціальній та інших сферах [13, с. 413]. Так, в умовах воєнного стану на систему стратегічних комунікацій покладається не лише інформаційно-просвітницька функція, а й забезпечення національної безпеки держави. У рамках даного напрямку важливо також виділити необхідність підвищення рівня професійної культури прес-секретарів ключових оборонних і безпекових відомств, у тому числі в контексті глибокого розуміння відповідальності даної діяльності, а також тих глобалізаційних, цифрових, морально-етичних аспектів зв'язків з громадськістю, які описані вище.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що питання зв'язків з громадськістю лежить не лише в сфері журналістики, яка охоплює виключно зовнішні, комунікаційні аспекти, але й також у

сфері адміністративно-правового регулювання з огляду на нормативно-правові, організаційно-управлінські основи даного питання. У ході осмислення сутності адміністративно-правових відносин у сфері зв'язків з громадськістю (Public Relations) важливо також наголосити на тому, що в основі таких відносин лежить спрямованість їх на реалізацію оперативного інформування населення про напрями діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин, послуги, що надаються ними, звітування про свою діяльність.

У сфері зв'язків з громадськістю до специфічних суб'єктів можна віднести підрозділи (департаменти, управління, відділи, сектори тощо) комунікації (зв'язків з громадськістю), що є структурними підрозділами органів державної влади та органів місцевого самоврядування. В умовах євроінтеграційних перетворень у сфері публічного адміністрування діяльність подібних підрозділів охоплює, окрім безпосередньої комунікації з населенням на рівні засобів масової інформації, ще й проведення спільних заходів з населенням, реалізацію соціальних проєктів, залучення до розробки спільних стратегій на регіональному та загальнодержавному рівні тощо.

Питання зв'язків з громадськістю не може розглядатися окремо від дослідження впливу на цю діяльність процесів глобалізації та цифровізації, які, з одного боку, виступають у ролі векторів для подальшої реалізації напрямку Public Relations, а, з іншого боку, об'єднують у собі ряд особливостей, крізь призму яких можливо сформувати більш комплекс-

не уявлення про досліджувану проблематику.

На основі позицій вітчизняних і зарубіжних науковців, викликів та перспектив, що постають у межах процесів глобалізації та цифровізації, до напрямків вдосконалення технології Public Relations у діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин в Україні слід віднести вдосконалення комунікації з особами з обмеженими можливостями, розуміння комунікації як фасилітації та

розбудова системи стратегічних комунікацій

До перспективних напрямків подальших досліджень слід віднести більш глибоке осмислення місця процесів глобалізації та цифровізації в сфері публічного управління, організаційно-управлінських основ зв'язків з громадськістю у діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин, а також інноваційних форм комунікації з населенням.

Список використаної літератури

1. Cinar A. Negotiating the foundations of the modern state: the emasculated citizen and the call for a post-patriarchal state at Gezi protests. *Theory and Society*. 2019. Vol. 48. Iss. 3. Pp. 453–482.
2. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник у 2-х т. Т. 1. Київ: Юридична думка, 2005. 584 с.
3. Максименко О. В. Адміністративні правовідносини в теорії адміністративного права України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 8. С. 106-110.
4. Morhunov O. Public administration in the field of physical culture and sports: theoretical principles and approaches to definition. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. № 12. Pp. 76-82. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.12.13>.
5. Tikhonova O. V., Holdovskyi A. H., Bratasyuk O. B., Chornohor N. S., Herbut N. A., Serohina N. K. The efficiency of tools for social interaction between public authorities and civil society. *Amazonia investiga*. 2022. № 11 (51). Pp. 161-170. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.15>.
6. Pardhasaradhi Y. Towards Global Public Administration: Compulsions and Constraints. In: University of Electronic Science and Technology of China. 10th International Conference on Public Administration. Chengdu, 24-26 October. Chengdu: University of Electronic Science and Technology of China.
7. Nisar MA., Masood A . Imagining an Otherwise Global Public Administration. *Administration & Society*. 2022. Vol. 55. Iss. 2. Pp. 326-345.
8. Ongaro E., Tantardini M. Religion, spirituality, faith and public administration: A literature review and outlook. *Public Policy and Administration*. 2023. DOI: 10.1177/09520767221146866.
10. Лановий О. Ф., Кобзев І. В., Петрова О. І. Використання телекомунікаційної мережі для дистанційної освіти державних службовців заочної форми навчання. *Право і Безпека*. 2009. № 2. С. 247-250.
11. Tsybulnyk N. Y., Zadoia I. I., Kurbatova I. S., Mekh Y. V. E-government within Public Administration. *Jurnal cita hukum-indonesian law journal*. 2020. № 8 (3). Pp. 471-488. DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v8i3.18300>.
12. Wunderlich A., Newesely G., Reheis J. Communicative participation with public authorities: Experiences of people with aphasia, people who stutter, and employees of public authorities. *Journal of Communication Disorders*. 2023. Vol. 102. DOI: 10.1016/j.jcomdis.2023.106314.

13. Westin M., Hallgren L., Montgomerie E. Between authority and argumentation: facilitators' use of power in collaborative governance. *Journal of Environmental Planning and Management*. 2023. DOI: 10.1080/09640568.2023.2174835.

14. Nosach A., Ostapenko I. O., Zhukova Y. O. Public administration of strategic communications: rethinking the issue in the context of the armed conflict. *Lex humana*. 2022. № 14 (2). Pp. 412-426.

O. Muzychuk, *Doctor of Legal sciences, professor, Honored lawyer of Ukraine, Vice-rector of the Kharkiv National University of Internal Affairs*
ORCID: 0000-0001-8367-2504

On the issue of public relations in the activities of subjects of administrative and legal relations: essence and directions for improvement

The article states that the issue of public relations lies not only in the field of journalism, which covers only external, communication aspects, but also in the field of administrative and legal regulation, considering the normative, legal, organizational and managerial foundations of this issue.

It is emphasized that at the basis of administrative-legal relations in the field of public relations (Public Relations) lies the focus on the implementation of operational information of the population about the areas of activity of subjects of administrative-legal relations, services provided by them, reporting on their activities.

In the field of public relations, specific entities can include communication (public relations) units (departments, management, departments, sectors, etc.), which are structural units of state authorities and local self-government bodies. It is noted that in the conditions of European integration transformations in the field of public administration, the activities of such units include, in addition to direct communication with the population at the level of mass media, also the holding of joint events with the population, the implementation of social projects, involvement in the development of joint strategies at the regional and national level, etc. It is noted that the issue of public relations cannot be considered separately from the study of the impact on this activity of the processes of globalization and digitalization, which, on the one hand, act as vectors for the further implementation of the direction of Public Relations, and, on the other hand, unite it has a number of features, through the prism of which it is possible to form a more complex idea of the investigated problem.

Based on the meaningful positions of domestic and foreign scientists, challenges and prospects arising within the processes of globalization and digitalization, the areas of improvement of Public Relations technology in the activities of subjects of administrative and legal relations in Ukraine include improving communication with persons with disabilities, understanding communication as facilitation and development of the strategic communications system.

Key words: *Public Relations, subjects, administrative and legal relations, globalization, digitalization, directions, improvement.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.10
УДК 343.28/.29.01(477)(02)

*Коломієць С. С.,
аспірант відділу проблем
кримінального права, кримінології
та судоустрою Інституту держави і
права ім. В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0001-9023-5310*

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ГРУПОВИХ ПРАВИЛ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ СТАНОМ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

У статті сформульовано концептуальну модель групових правил звільнення від покарання у зв'язку зі станом здоров'я як складових системи загальних засад звільнення від покарання. Проаналізовані медичні та юридичні критерії звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України). Досліджено зумовленість існування у вітчизняному кримінальному законодавстві аналізованих видів звільнення від покарання. На підставі виявлених законодавчих прогалин запропоновано шляхи вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: звільнення від покарання, загальні засади звільнення від покарання, групові правила звільнення від покарання, групові правила звільнення від покарання у зв'язку зі станом здоров'я особи.

Постановка проблеми. У разі розладу здоров'я у особи, яка вчинила кримінальне правопорушення в кримінальному законодавстві передбачено певні особливості реалізації кримінальної відповідальності. Особливості щодо звільнення від покарання у зв'язку зі станом здоров'я особи визначені в статті 84 Кримінального кодексу України (далі – КК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми звільнення від покарання засудженого у зв'язку зі станом здоров'я досліджені у наукових працях А. Я. Берша, В. М. Бу-

рдіна, О. П. Гороха, В. В. Мальцева, Р. І. Міхеєва, А. С. Міхліна, Є. О. Письменського, Н. І. Поліщук, Т. Б. Ніколаєнко, В. В. Скибицького, Ю. М. Ткачевського.

Постановка завдання. Спроби визначити уніфіковані правила звільнення від покарання осіб, що страждають на різні захворювання, у кримінально-правовій доктрині робилися лише поодинокі. Вперше цю ідею у 2019 р. висловив український вчений О. Горох. Однак попри сформульовані цим вченим положення, чимало питань дотепер лишаються дискусійними та потребують більш

грунтового дослідження. Отже, *метою* цієї наукової статті є формулювання концептуальної моделі групових правил звільнення від покарання у зв'язку з станом здоров'я як складових системи загальних засад звільнення від покарання.

Виклад основного матеріалу.

Аналіз положень кримінального законодавства дозволяє зробити висновок про те, що можливість звільнення від покарання у зв'язку з станом здоров'я (ст. 84 КК) законодавець пов'язує з двома критеріями: медичним (який має засвідчувати наявність у особи певного захворювання) та юридичним (що має засвідчити неможливість виконання щодо особи призначеного покарання). Видється, що з цими критеріями мають бути пов'язані і перші правила аналізованих видів звільнення від покарання.

Стан здоров'я – загальний показник для хвороб (гострих і хронічних), розладів, пошкоджень або травм. Стани здоров'я кодуються згідно з Міжнародною статистичною класифікацією хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я [1]. Стан здоров'я має засвідчувати наявність у осіб, зазначених у відповідних частинах статті 84 КК, певних хвороб.

Перелік захворювань, що є підставою для звільнення засуджених від покарання, що страждають на психічну хворобу (ч. 1 ст. 84 КК) визначений у Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі, затверджений Наказом МЮУ та МОЗ України від 15 серпня 2014 р. № 1348/5/572) [2]. Аналіз судової практики, проведений українськими юристами [3, с. 61; 4, с. 111-112], а

також результати власного вивчення судової практики засвідчує той факт, що якщо наявне в особи психічне захворювання не входить до переліку захворювань, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, українські суди відмовляють в задоволенні подання про звільнення особи від відбування покарання у зв'язку з психічною хворобою. Хоча в судовій практиці трапляються поодинокі випадки, коли суди не встановлюють відповідності між наявним у особи психічним захворюванням та його визначенням в розділі VI Додатку 13 до Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі [5]. У цьому контексті в аспекті позитивістського правозастосування заслуговують на увагу пропозиції українських вчених розширити перелік хвороб в частині психічних та поведінкових розладів та привести їх назви у термінологічну відповідність з Міжнародною статистичною класифікацією хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я [6, с. 70-71].

Перелік тяжких захворювань, що є підставою для звільнення засуджених від покарання визначено Додатком 13 (окрім розділу 6) до Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі (пункт 1 розділу VI), затвердженого наказом МЮУ та МОЗ України від 15 серпня 2014 р. № 1348/5/572). Результати досліджень українських вчених засвідчують, що найчастіше звільненими від покарання у зв'язку з аналізованою медичною підставою є особи, які страждають на: туберкульоз легенів

(близько 33%); злоякісні новоутворення різних органів і тканин (близько 24%); цироз печінки різної етіології в стадії декомпенсації (близько 12%); хвороби органів кровообігу (близько 10%); хвороби нервової системи та органів чуття (в тому числі повна сліпота та інші патологічні зміни зору) – близько 6%; різні захворювання головного мозку (5%); хвороби ендокринної системи (цукровий діабет) – близько 4%; анатомічні дефекти (висока ампутація верхніх або нижніх кінцівок) – близько 3%; інші важкі хвороби (близько 2%) Таким чином, найпоширенішими захворюваннями серед засуджених є прогресуючий туберкульоз легень (звільнений майже кожен третій засуджений), злоякісні новоутворення (звільнений кожен п'ятий) і цироз печінки вірусної етіології [7, с. 37]. Дещо схожа статистична ситуація спостерігається і в зарубіжних пенальних практиках. Характер захворювань, з наявністю яких засуджені звертаються до суду з відповідними клопотаннями такі: туберкульоз, онкологічні захворювання, ВІЛ-інфекція, алкоголізм, цироз печінки, печінкова недостатність, цукровий діабет [8, с. 58].

Аналіз судової практики, проведений українськими юристами [3, с. 61; 4, с. 111-112], а також результати власного вивчення судової практики також засвідчує той факт, що якщо наявне в особи тяжке захворювання не входить до переліку захворювань, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, українські суди відмовляють в задоволенні подання про звільнення особи від відбування покарання у зв'язку з тяжкою хворобою.

Такий позитивістський підхід в судовій практиці обґрунтовано, на нашу думку, критикує О. П. Горох. Автор з урахуванням практики ЄСПЛ обґрунтовано вважає, що, якщо суд дійде висновку про те, що захворювання, на яке страждає засуджений, є тяжким і перешкоджає засудженому відбувати покарання, суд має ухвалити рішення про звільнення засудженого від покарання (його відбування) на підставі ч. 2 ст. 84 КК і в тих випадках, коли наявне в особи захворювання хоча і не входить до зазначеного Переліку захворювань, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. Таке рішення суду відповідатиме принципу верховенства права [3, с. 61]. Доречно зазначити, що такі рішення вже зустрічаються в судовій практиці [9].

Своєю чергою, при визначенні непридатного до військової служби стану здоров'я військовослужбовця, необхідно керуватися «Розладом хвороб, станів і фізичних вад, що визначають ступінь придатності до військової служби у Збройних Силах України» (Додаток 1 до «Положення про військово-лікарську експертизу та медичний огляд у Збройних Силах України»). Слід зазначити, що на ці нормативні акти положення Кримінального кодексу України посилалися не містять. Однак необхідність використання саме цих документів у практиці застосування звільнення від покарання у зв'язку з хворобою сформовано судовою практикою.

Отже, медичний критерій, що потребує дослідження судом при вирішенні питання про можливість звільнення від покарання у зв'язку зі станом здоров'я (ст. 84 КК) ґрунту-

ється на встановленні відповідності існуючого у особи захворювання певним захворюванням, що визначені в нормативних положеннях.

Юридичний критерій, що потребує дослідження судом при вирішенні аналізованого питання має засвідчити неможливість виконання щодо засудженої особи призначеного їй покарання. Вважаємо, що з юридичним критерієм прямо пов'язано питання про зумовленість існування у вітчизняному кримінальному законодавстві аналізованого виду звільнення від покарання.

Першою тезою, якою виникає бажання обґрунтувати існування у вітчизняному законодавстві положень статті 84 КК України, є гуманізм кримінального права. Слід зазначити, що саме гуманізмом обґрунтовують аналізовані законодавчі положення і окремі вітчизняні дослідники цих питань [4, с. 82; 6, с. 5]. Однак, ми вважаємо, що гуманізмом кримінального права з певними застереженнями можна обґрунтувати лише звільнення від покарання осіб, які страждають на тяжку (не психічну) хворобу (ч. 2 ст. 84 КК). Передбачаючи ж можливість звільнення від покарання осіб, які страждають на психічну хворобу (ч. 1 ст. 84 КК) або на хворобу, що зумовлює непридатність особи до військової служби (ч. 3 ст. 84 КК України) законодавець (як впливає з тексту нормативних положень) керувався іншими міркуваннями.

Зокрема, в ч. 1 ст. 84 КК прямо зазначено, що звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. Відсутність у особи

можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними унеможливорює досягнення щодо такої особи всіх складових мети покарання. У зв'язку з цим слушною видається думка В. В. Скибицького про те, що виправити особу, яка страждає на зазначену психічну хворобу, неможливо, адже така особа нездатна усвідомлювати сенс здійснюваних стосовно неї виправних та запобігальних заходів [10, с. 102-103]. Аналогічної думки дотримуються й інші українські вчені [4, с. 64; 11, с. 139; 13]. Своєю чергою М. С. Шмат вказує: «Тяжкі психічні розлади, що позбавляють можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, створюють реальні перешкоди для можливості відбування покарання, оскільки мета покарання втрачає свого сенсу» [6, с. 81]. Таким чином, обґрунтованість звільнення від покарання осіб, які страждають на психічну хворобу (ч. 1 ст. 84 КК України) слід шукати не стільки в гуманізмі кримінального права, скільки в неспроможності досягнення мети покарання щодо такої категорії засуджених. Цю обставину вже підкреслювали й інші українські вчені [3, с. 61]. Мабуть тому не випадково законодавець передбачає можливість у разі одужання осіб, зазначених у частинах 1 та 2 цієї статті, їх направлення для подальшого відбування покарання.

Своєю чергою відповідно до ч. 3 ст. 84 КК військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання. Логіку законодавця щодо звільнення від покарання військово-

службовця, визнаного непридатним до військової служби за станом здоров'я, доволі просто роз'яснює О. П. Горох. Автор, зокрема, пише: «необхідність звільнення від покарання аналізованої категорії засуджених зумовлена об'єктивною обставиною – неможливістю подальшого відбування військовослужбовцем (з огляду на його професійний статус) покарань, що застосовуються виключно для військовослужбовців» [3, с. 402]. Отже, звільнення від покарання цієї категорії засуджених зумовлено також не стільки гуманізмом кримінального права, скільки неможливістю виконання призначених військовослужбовцю спеціальних видів покарань.

Щодо осіб, які страждають на тяжку (не психічну) хворобу, також вважаємо, що не лише гуманізм кримінального права зумовлює їх звільнення від відбування покарання. Гуманізм кримінального права можна вбачати в тому, що звільняючи від покарання тяжко хворих осіб, цим особам надається можливість застосувати для свого одужання необхідні заходи для лікування. Водночас такий підхід законодавця можна обґрунтувати і недопущенням завдання фізичних страждань при застосуванні покарання (ч. 3 ст. 50 КК) та забезпеченням дотримання щодо засудженого прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини, що забороняє катування (ст. 3). При цьому законодавець передбачає можливість у разі одужання таких осіб їх направлення для подальшого відбування покарання. Таким чином, ці особи не звільняються від покарання повністю.

Не можна також не враховувати, що реалізувати стосовно тяжко

хворої особи в повному обсязі виправний вплив з дотриманням режиму виконання покарання не так просто. На цю обставину звертають увагу юристи, слушно при цьому зауважуючи, що тяжка хвороба не дозволяє, з однієї сторони, самому засудженому відбувати покарання, виконувати всі покладені на нього як на засудженого обов'язки в період відбування покарання, а з іншої сторони, не дозволяє спеціалізованим органам, що виконують покарання, виконувати призначене покарання стосовно цієї конкретної особи [13, с. 582]. Відносно таких засуджених немає можливості в повному обсязі застосовувати покарання, адже у таких випадках покарання, наголошує М. В. Романов, не досягає мети виправлення і ресоціалізації та до засудженого не можуть бути застосовані більшість з тих засобів виправлення і ресоціалізації, які передбачені кримінально-виконавчим законодавством [12]. Отже, підставою для звільнення таких осіб від покарання є також неможливість досягнення мети покарання.

Слід зазначити, що в судовій практиці питання про можливість застосування до особи засобів виправлення і ресоціалізації при вирішенні аналізованого питання, на жаль, аналізується вкрай рідко. Здебільшого суди аналізують це питання в аспекті оцінки серйозного погіршення здоров'я засудженого чи настання інших тяжких наслідків у разі подальшого його утримання в установі виконання покарання [14]. Водночас трапляються випадки, коли ані питання про можливість застосування до особи засобів виправлення і ресоціалізації, ані питання про тяжкість хвороби та її загрозли-

вий стан взагалі судами не аналізується взагалі [15] або аналізується лише в аспекті можливості виконання покарання без аналізу досягнення мети покарання [16]. Ця обставина зайвий раз доводить на важливості розробленого нами положення.

Важливим в аспекті аналізованого питання є також встановлення чи може засуджений відбувати конкретний вид покарання. Законодавець в ст. 84 КК конкретизував види покарань, від яких засуджена особа може бути звільнена, лише стосовно військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК). Щодо осіб, які страждають на психічну хворобу (ч. 1 ст. 84 КК) такого уточнення законодавець не зробив. Отже, буквально тлумачення закону дозволяє застосовувати цей вид звільнення від покарання до осіб у разі наявності у них зазначених хвороб, які відбувають буді-які покарання (як основні, так і додаткові). Однак стосовно можливості звільнення особи, яка страждає на психічну хворобу, від певних додаткових покарань вчені висловлюють різні міркування [3, 376; 17, с. 338-339].

Проаналізувавши порядок виконання додаткового покарання у виді штрафу (ст. 26 КВК) констатуємо, що законодавець передбачає активну участь засудженої особи у виконанні цього покарання. У зв'язку з цим ми не можемо погодитися із Б. А. Спасенніковим та Є. О. Письменським в тому, що стосовно особи, яка страждає на психічну хворобу, держава може продовжувати виконувати додаткове покарання у виді штрафу.

Водночас порядок виконання покарань у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу

(ст. 29 КВК), позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (статті 30-33 КВК), конфіскації майна (стаття 48 КВК), на нашу думку, не передбачає активної участі засудженої особи у виконанні цих покарань. Отже, проаналізовані нами положення кримінально-виконавчого законодавства дозволяють нам погодитися з позицією тих юристів, які вважають, що стосовно особи, яка страждає на психічну хворобу, держава може продовжувати виконувати додаткові покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскації майна. З метою недопущення неоднакового застосування закону судами, вважаємо, це положення варто було б висвітлити безпосередньо в ч. 1 ст. 84 КК.

Що стосується осіб, які страждають на тяжку (не психічну) хворобу (ч. 2 ст. 84 КК) законодавець зробив уточнення, що така особа може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування, якщо тяжка хвороба перешкоджає відбуванню покарання. Окрім неможливості застосовувати засоби виправлення і ресоціалізації засуджених, це може бути пов'язано із загрозами їх життя або може призвести до серйозного погіршення здоров'я чи інших тяжких наслідків (п. 2 ППВСУ від 28 вересня 1973 р. № 8). О.П. Горох зазначає, що більшою мірою це стосується відбування тяжко хворими покарань у виді арешту, обмеження волі чи позбавлення волі [3, с. 376, 389]. Мабуть тому не випадково в проєкті нового Кримінального кодексу України автори пропонують ви-

класти текст відповідної статті у такій редакції, згідно з якою суд особі, яка хворіє на тяжку хворобу, відстрочує виконання лише покарання у виді арешту, ув'язнення на певний строк або довічного ув'язнення (ч. 1 ст. 3.4.7.) [18]. Проте такий підхід авторів проєкту нового КК, на нашу думку, є некоректним. Оскільки вирішальним чинником у цьому питанні мав б бути не вид покарання, а саме стан здоров'я засудженої особи, що перешкоджає їй відбувати призначене судом покарання.

Отже, на підставі наведеного можемо констатувати, що юридичний критерій, що потребує дослідження судом при вирішенні питання про можливість звільнення від покарання у зв'язку зі станом здоров'я (ст. 84 КК), ґрунтується на встановленні спроможності досягнення щодо засудженого, який має певне захворювання, мети покарання або спроможності виконати державою призначене засудженому певне покарання. Встановлення нами спільних ознак медичного та юридичного критеріїв для звільнення від покарання всіх категорій осіб, зазначених у ст. 84 КК, у зв'язку з станом їх здоров'я, дозволяє нам сформулювати ці положення у вигляді певних групових правил.

Варто зазначити, що О.П. Горох досліджуючи групові правила звільнення від покарання у зв'язку зі станом здоров'я, пропонує, окрім характеру захворювання, враховувати особу винного та інші обставини справи, а також строки давності, передбачені статтями 49 або 80 цього Кодексу [3, с. 121]. На нашу думку, ці правила не можуть претендувати на групові правила звільнення від покарання у зв'язку зі станом здоров'я,

оскільки законодавча вимога про необхідність врахування тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеру захворювання та інших обставин справи поширюється лише на звільнення від покарання осіб, які страждають на тяжку (не психічну) хворобу (ч. 2 ст. 84 КК). Щодо осіб, які страждають на психічну хворобу (ч. 1 ст. 84 КК) вирішальним у цьому питанні є те, наскільки психічна хвороба перешкоджає відбуванню покарання. Так само не беруться до уваги тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання та інші обставини справи при звільненні від відбування покарання військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК).

Своєю чергою, законодавча вимога про необхідність врахування строків давності, передбачених статтями 49 або 80 КК, для вирішення питання про звільнення від покарання за аналізованою підставою, поширюється лише на звільнення від покарання осіб, які страждають на психічну (ч. 1 ст. 84 КК) та тяжку (не психічну) хворобу (ч. 2 ст. 84 КК). Оскільки ми вважаємо, що груповими правилами звільнення від покарання можуть бути лише універсальні правила звільнення, які поширюються на всі категорії засуджених, зазначені в ст. 84 КК, запропоновані О.П. Горохом положення не можуть бути нами підтримані.

Натомість вважаємо, що на групове правило звільнення від покарання у зв'язку з хворобою може претендувати положення про врахування судами часу виникнення захворювання. Висловлена нами ідея ґрунтується на тому, що в ст. 84 КК законодавець чітко конкретизував, що положення цієї статті поширю-

ється на відповідні категорії осіб, у разі виникнення у них захворювань в певний час.

Так, за змістом положень ч. 1 ст. 84 КК особа звільняється від покарання, яка захворіла на психічну хворобу *під час* відбування покарання. Вчені та практики сходяться в думці, що на таке звільнення мають заслуговувати й ті особи, які захворіли на психічну хворобу на стадії досудового розслідування [3, с. 372; 12; 17, с. 336; 19, с. 345], однак хворобу було виявлено лише в процесі відбування покарання або засудження, але під час відбуття покарання їхня хвороба внаслідок прогресування набула характеру, зазначеного в Переліку захворювань [21, с. 487-490]. За змістом положень ч. 2 ст. 84 КК особа звільняється від покарання, яка захворіла на тяжку хворобу *після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку*. Варто погодитися також з тим, що на таке звільнення мають заслуговувати й ті особи, які захворіли на певну хворобу до вчинення кримінального правопорушення, однак така хвороба набула характеру тяжкої вже після його вчинення [4, с. 131-132; 22; 26]. Своєю чергою, за змістом положень ч. 3 ст. 84 КК військовослужбовець звільняється від покарання, якщо він захворів на певні хвороби *після його засудження*.

Цілком визнаючи важливість встановлення судом часу виникнення у особи захворювання для вирішення судом питання про звільнення її від покарання, вважаємо доцільним звернути увагу й на інший аспект аналізованої проблеми.

В положеннях статті 84 КК для визначення правових наслідків для хворої особи законодавець викорис-

товує такі термінологічні звороти: «звільняється від покарання» (ч. 1 ст. 84 КК), «може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування» (ч. 2 ст. 84 КК), «звільняються від покарання» (ч. 3 ст. 84 КК). Постає питання, які правові наслідки визначені законодавцем для цих категорій осіб?

Українська вчена Т.А. Денисова констатує, що термінологічний зворот «звільнення від покарання» законодавець використовує в декількох значеннях [24, с. 8]. Розкриваючи цю тезу О.П. Горох уточнює, що «цим термінологічним зворотом законодавець описує різні кримінально-правові поняття. Далі О.П. Горох констатує, що використання одних і тих самих термінологічних зворотів для позначення різних кримінально-правових понять нічого іншого, окрім плутанини під час тлумачення і застосування кримінального закону, не дає. У зв'язку з цим цей автор запропонував у статтях 74-87 КК використовувати аналізовані термінологічні звороти у відповідній редакції, що мають адекватно розкривати зміст видів звільнення від покарання [3, с. 47-49]. В аналізованому аспекті заслуговує на підтримку пропозиція авторів проекту нового Кримінального кодексу України закріпити у відповідних статтях розділу 3.4. «Звільнення від покарання. Зміна призначеного покарання» термінологічні звороти, що відповідають певним різновидам звільнення від покарання [18].

Безумовно, що зроблені цим українським вченим висновки повною мірою стосуються і термінологічних зворотів, закріплених законодавцем в ст. 84 КК. Наразі не зовсім є зрозумілим, які правові наслідки має

застосувати суд і від чого саме звільнити осіб, вказаних у частинах 1-2 ст. 84 КК? Так, в положеннях цих частин статті 84 КК законодавець використав термінологічні звороти: «звільняється від покарання» (ч. 1 ст. 84 КК), «може бути звільнена від покарання» (ч. 2 ст. 84 КК), наслідком чого мало б бути остаточна відмова держави від застосування до засудженого покарання без будь-яких умов та перегляду цього питання в майбутньому. Водночас у ч. 4 ст. 84 КК законодавець зазначає наступне: «У разі одужання осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 цього Кодексу, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання». Те саме стосується і використання законодавцем у ч. 3 ст. 84 КК термінологічного звороту «звільняються від покарання».

Очевидно, що на рішення суду про визначення правового наслідку для хворої особи впливає те, на якому етапі кримінального провадження у особи виникла хвороба. Це є визначальним для визначення відповідного кримінально-правового наслідку, констатує О.П. Горох. У зв'язку з висновками цього автора стає зрозумілою його пропозиція (яку ми підтримуємо) використовувати у положеннях статті 84 КК два таких термінологічних звороти: «звільнення від призначеного покарання» та «звільнення від подальшого відбування покарання» [3, с. 47-49, 372-373, 393-394]. Отже, час виникнення у особи захворювання впливає не

лише на вирішення судом питання про звільнення її від покарання у зв'язку з хворобою загалом, а й на визначення різновиду звільнення від покарання, що підлягає застосуванню до такої особи. Вважаємо, що це положення також має бути відображено в групових правилах звільнення від покарання аналізованої категорії осіб.

Висновки. Таким чином, проаналізовані положення на підставі виявлених нами спільних ознак різновидів звільнення від покарання, передбачених в ст. 84 КК, дозволяють нам сформулювати концепцію групових правил звільнення від покарання у зв'язку зі станом здоров'я особи. На нашу думку, ці прикладні вимоги полягають в дотриманні судами наступних положень, які варто викласти у законодавстві в такій редакції: *«У разі звільнення покарання у зв'язку зі станом здоров'я засудженої особи суд повинен додатково врахувати:*

- 1) стан здоров'я засудженої особи;*
- 2) спроможність досягнення щодо засудженої особи мети покарання;*
- 3) можливість виконання щодо засудженої особи призначеного покарання;*
- 4) час виникнення у особи захворювання та різновид звільнення від покарання, що підлягає застосуванню до особи».*

Сподіваємось, що розроблені нами положення сприятимуть ефективному застосуванню законодавства у сфері звільнення від покарання.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
2. Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі (Затверджено наказом МЮУ та МОЗ України від 15 серпня 2014 р. № 1348/5/572). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#n409>
3. Горюх О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. дис. д-ра юрид. наук, спец: 12.00.08. К., 2019. 674 с.
4. Поліщук Н. І. Звільнення від покарання за хворобою у кримінальному праві України. дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 «Право». Львів, 2021. 238 с.
5. Ухвала Конопотського міськрайонного суду Сумської області від 13.02.2018 р. Справа № 577/402/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72190696>
6. Шмат М. С. Звільнення від покарання за хворобою. дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 «Право». Дніпро, 2023. 217 с.
7. Поліщук Н. І. Кримінально-правова характеристика медичної підстави звільнення від покарання у зв'язку з хворобою. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 4 (14). С. 34-41.
8. Nurkaeva T. N. Problemy osvobozhdeniya ot nakazaniya v svyazy s ynoi tiazheloi boleznju. *Yurydycheskyi vestnyk Samarskoho unyversyteta*. 2020. № 6(1). С. 54-60.
9. Ухвала Селидівського міського суду Донецької області від 07.09.2020 р. Справа № 242/3398/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91422595>
10. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. Киев: Наук. думка, 1987. 184 с.
11. Письменський Є. О. Звільнення від відбування покарання за психічною хворобою: кримінально-правові проблеми та шляхи їх розв'язання. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2013. Випуск № 714. С. 138-142.
12. Романов М. В. Звільнення від відбування покарання за хворобою: теоретичні та практичні питання. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_52.
13. Энциклопедия уголовного права. Т. 10: Освобождение от уголовной ответственности и наказания. Санкт-Петербург: Изд. проф. Малинина, 2008. 890 с.
14. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 21.05.2018 р. Справа № 490/3963/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74117685>
15. Ухвала Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 29.07.2020 р. Справа № 346/2959/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90678252>
16. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 21.09.2020 р. Справа № 344/10821/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91673884>
17. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. дис. д-ра юрид. спец: 12.00.08. Луганск, 2014. 562 с.
18. Текст проекту нового Кримінального кодексу України. <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/05/22/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-22-05-2023.pdf>
19. Музика А. А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування. *Наука і правоохорона*. 2013. № 1 (19). С. 343-358.

20. Романов М. В. До питання про сутність і поняття «звільнення від відбування покарання». *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 1 (3) : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Romanov.pdf;

21. Практика застосування Верховним Судом України положень Загальної частини Кримінального кодексу України / [уклад. О. П. Горох]; за заг. ред. А. А. Музики. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 524 С. 487-490.

22. Шевчишен А. В. Доказування обставин, що є підставою для звільнення від відбування покарання за хворобою за вчинення корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Корупційна злочинність у міжнародному вимірі: форми, методи та засоби протидії: матеріали міжнар. круглого столу 2014-11-10. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3803>;

23. Ухвала Балаклійського районного суду Харківської області від 17.08.2020 р. Справа № 537/321/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91055078>.

24. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та функції його призначення і виконання за законодавством України: навч. посіб. для студентів юрид. ф-тів вищ. навч. закл. / Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління». Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. 152 с.

S. Kolomiets, graduate student of the Department of Criminal Law, Criminology and the Judiciary of the Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Science of Ukraine

ORCID: 0000-0001-9023-5310

Conceptual model group rules of release from punishment due to a person's state of health

The legal sub-institution of release from punishment due to a person's state of health is sufficiently researched in legal doctrine. However, attempts to define unified rules of release from punishment due to a person's state of health in the criminal law doctrine have been made only occasionally. The purpose of the article is to determine, using scientific methods of knowledge, the group rules of release from punishment due to a person's state of health (Article 84 of the Criminal Code of Ukraine).

Based on the analysis of regulatory provisions, the author determined the medical criteria of release from punishment on the analysed grounds. In turn, on the basis of the analysis of the legislation and the positions of scientists regarding the grounds for the application of types of release from punishment provided for in Art. 84 of the Criminal Code of Ukraine, the existence of the analysed types of release from punishment in the domestic criminal legislation is well-founded. It has been proven that the legal criterion that needs to be examined by the court when deciding on the possibility of release from punishment due to a person's state of health is based on the establishment of the ability to achieve the purpose of punishment for a convict who has a certain disease or the ability to carry out a certain punishment assigned to him by the state.

It is substantiated that the group rule of release from punishment due to a person's state of health can be claimed by the provision that the courts take into account the time of the onset of the disease. In this aspect, the time of occurrence of the disease in a person affects not only the decision of the court on the issue of release from punishment due to a person's state of health in general, but also on the determination of the type of release from punishment that is subject to application to such a person.

The common features of the types of release from punishment due to a person's health, established during the research, allowed the author to formulate the following conceptual model of group rules for their application:

«In the case of release from punishment due to the state of health of the convicted person, the court must additionally take into account:

- 1) the state of health of the convicted person;
- 2) ability to achieve the goal of the punishment in relation to the convicted person;
- 3) the possibility of execution of the imposed punishment for the convicted person;
- 4) the time of the person's illness and the type of release from punishment applicable to the person."

Keywords: *release from punishment, general principles of release from punishment, group rules of release from punishment, group rules of release from punishment due to a person's health»*

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.11
УДК 343.28

Рудницьких М. І.,
кандидатка юридичних наук,
юридична радниця ініціативи CLIR
проекту «Супровід урядових
реформ в Україні» (SURGe)
ORCID: 0000-0002-7048-3429

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ ПІДГОТОВКИ ДО ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (за результатами анкетування працівників органів та установ виконання покарань)

У статті представлені результати анкетування працівників уповноважених органів з питань пробації та установ виконання покарань щодо взаємодії при підготовці до звільнення засудженої особи. На основі проаналізованих даних наукова публікація підіймає проблемні питання, спричинені евакуацією засуджених до інших установ, складнощами при сприянні вирішення трудового та побутового влаштування засуджених після звільнення, а також окреслює шляхи їх можливого вирішення.

Ключові слова: уповноважений орган з питань пробації, пенітенціарна пробація, заходи підготовки до звільнення, установа виконання покарань, соціальний супровід після звільнення.

Постановка проблеми. Пенітенціарна пробація та підготовка до звільнення засуджених зазнають чи не найбільших викликів з початку повномасштабного вторгнення. Цей напрям діяльності найбільше розкривається через взаємодію уповноважених органів з питань пробації (далі – УОПП) з установами виконання покарань (далі – УВП), суб'єктами соціального патронажу, місцевою владою та ін. Підготовка до звільнення – доволі складний процес, в якому задіяно багато процесів та осіб: це обмін інформацією, сприяння отримання соціальних послуг, пошук та підтвердження місця проживання після звільнення та працевлашту-

вання. Війна виступила своєрідною лінзою – збільшивши проблемні питання, які існували до повномасштабного вторгнення.

Постановка завдання. Такі об'єктивні причини, як відсутність протягом певного часу можливості обміном інформацією через Єдиний реєстр засуджених та осіб, узятих під варту (далі – Єдиний реєстр), евакуація засуджених до інших установ, зменшення партнерських неурядових організацій, складнощі при сприянні вирішення трудового та побутового влаштування засуджених після звільнення зумовили актуальність обраної теми та визначили такі завдання цієї наукової публікації:

визначити основні проблемні питання взаємодії УОПП та УВП при підготовці до звільнення засуджених; актуалізувати напрямки підготовки до звільнення, які потребують більшої уваги в умовах воєнної агресії; сформувати на основі визначених даних рекомендації щодо вирішення проблем.

Емпіричною основною для аналізу та надання рекомендацій стали результати анкетування працівників органів та установ виконання покарань, які здійснюють заходи пенітенціарної пробації та підготовки до звільнення. Усього в анкетуванні, яке проводилось через Google-форму, у березні-червні 2023 року на всій підконтрольній території України взяло участь: 1338 працівників уповноважених органів з питань пробації: 75 % жінок та 25 % чоловіків; 285 працівників УВП: 75,1 % чоловіків та 24,9 % жінок.

Виклад основного матеріалу.

Основним регуляторним документом для здійснення повноважень щодо пенітенціарної пробації є Порядок взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк (далі – Порядок). Саме він визначає межі та порядок взаємодії УВП та УОПП. Разом з тим, на практиці виникають питання, які можуть перешкоджати чи ускладнювати таку взаємодію, особливо в умовах воєнного стану. Тому одним окремим увага в межах анкетування була приділена саме кооперації та співпраці УОПП та УВП при підготовці до звільнення осіб.

УОПП на питання «Яким чином ви підтримуєте зв'язок з УВП, у разі необхідності уточнення інформації?» відповіли так: найбільше персонал пробації комунікує з працівниками УВП через засоби електронного зв'язку (телефон, електронна пошта, месенджери) – на це вказало 80,7 % респондентів; 26, 4 % підтримують зв'язок в межах запитів відповідно до Порядку; у 7,8% не виникало потреби додатково уточнювати інформацію в УВП.

Так само найбільш поширеним способом комунікації працівників пенітенціарних установ з службою пробації є засоби електронного зв'язку (телефон, електронна пошта, месенджери) – на це вказало 68,8 % опитаних. 33,3 % працівників УВП відповіли, що спілкуються з УОПП тільки в межах відповідей на відповідні запити, а в 17,2 % опитаних – не виникало потреби взаємодіяти з УОПП для уточнення інформації.

Окремо варто відмітити відповіді персоналу УВП, які стосувалися можливості використання мобільного зв'язку:

- «На жаль, коли я працюю, то в мене немає доступу до мобільного телефону, щоб підтримувати зв'язок з органами пробації. Тому з пробацією я спілкуюся або на вихідних, або в позаробочий час, коли не має доступу до реєстру, що дещо ускладнює процес розуміння один одного».

- «Найкращий зв'язок із усіма органами – це мобільний. Так як у нас з телефоном не можна ходити в охоронюваному об'єкті, то більшість часу доводиться проводити за межами охоронюваного об'єкту. Це виглядає так: ти сидиш за комп'ютером (з Інтернетом і доступом до всіх мереж), але коли необхідно зателефо-

нувати в УОПП чи інший орган, то ти знаходиш в Інтернеті їх номер телефону, виписуєш собі в записник, а потім виходиш за межі охоронюваного об'єкту, телефонуєш, і потім чекаєш відповідного часу догляду».

Запити від УВП до УОПП та відповіді до них надсилаються, як правило, через Єдиний реєстр. У 58,9 % опитаних працівників пробації не виникало проблем при отриманні повідомлень, запитів від УВП. Разом із тим: 23,8 % опитаних вказали, що запити та повідомлення надсилаються з порушенням визначених строків; 23,6% респондентів звернули увагу, що запити та повідомлення містять неповну або неточну інформацію про засуджену особу; у 10,6% випадках запити або повідомлення надсилаються не до відповідного уповноваженого органу з питань пробації.

Аналогічне питання було задано і до працівників УВП. У 80 % опитаних не виникало проблем при отриманні повідомлень, відповідей на запити від УОПП, однак: 10 % вказали, що відповіді на запити та повідомлення надсилаються з порушенням визначених строків; 6% респондентів звернули увагу, що запити та повідомлення містять неповну або неточну інформацію про засуджену особу; у 9,5 % випадках опитані вказали, що відповіді містять формальний характер.

У цьому питанні була можливість вказати свій варіант – працівники УВП в окремих випадках вказали, що:

- «Відсутність інформації про оновлені назви відділів пробації у Миколаївській, Донецькій, Луганській та Херсонських областях, через що ускладнюються надсилання пові-

домлень-запитів через Реєстр засуджених».

- «Якщо запит направлений з порушенням строків, то в відповіді просто пишуть, що «повідомлення направлено з порушенням норм». Під час підготовки засуджених до звільнення не усі знають, куди будуть звертатися, та іноді повідомляють нам, що обрали адресу, але до кінця строку залишилося менше двох місяців. Але не усі органи так реагують, деякі йдуть на зустріч».

Видається, що найбільша взаємодія відбувається через обмін інформацією через Єдиний реєстр, попри це обидві групи респондентів мають певні проблеми з отриманих запитом або відповіддю на нього.

УОПП має право відповідно до Порядку ознайомлюватись з матеріалами особових справ осіб, які готуються до звільнення. У межах цього дослідження виіршено з'ясувати, в який спосіб це може відбуватися з урахування віддаленості УВП від органів пробації за місцем звільнення засудженої особи (респонденти мали змогу обрати декілька варіантів). Найбільш поширеним способом був Єдиний реєстр – на це вказали 70,9 % респондентів, рідше (31,3 %) УВП надсилає потрібні документи через засоби електронного зв'язку на прохання пробації, а в 7,1 % працівників пробації не виникало потреби ознайомлюватись з матеріалами особових справ.

Працівник пробації також може проводити бесіди з засудженою особою, яка готується до звільнення. Відповідно до результатів опитування у 29,1 % респондентів немає такої можливості. Попри це, 7,2 % опитаних працівників УОПП користуються цим правом, із яких:

3,3% проводять особисто в УВП, а 3,9 % проводять через засоби електронного зв'язку за сприяння УВП. 63,7 % опитаних працівників УОПП зазначили, що відсутня потреба проводити такі бесіди, серед цих відповідей були названі такі додаткові роз'яснення: «Частіше за все наданої інформації вистачає», «Не має УВП на території, тому не проводжу», «Не було запрошень і запитів на зустріч від УВП», «Даю відповіді тільки на запити».

З огляду на вищезазначене послідовною позицією є те, що 78 % респондентів не вбачають потреби в забезпеченні УВП можливості для онлайн-зустрічі з засудженою особою, яка готується до звільнення проти 22 % працівників, які б хотіли мати таку можливість.

Переважає більшість працівників УВП (87,7 %) вважають, що існує достатній рівень співпраці між установами виконання покарань, уповноваженими органами з питань пробації проти 12,3 % опитаних, які мають протилежну думку. Серед основних проблемних питань, що впливають на співпрацю були виділені такі групи: формальний підхід до процесу підготовки до звільнення; недостатня взаємодія з працівниками УВП та засудженим, який готується до звільнення.

Хоча УОПП самостійно не надають соціальні послуги, однак вони сприяють їх отриманню особам, які готуються до звільнення. Повномасштабне вторгнення негативно вплинуло на інфраструктуру соціальних послуг. Серед складнощів, при вирішенні питань в межах пенітенціарної пробації працівники стикаються (можна було обрати декілька варіантів): щодо надання

соціальних послуг – 16,1%; щодо визначення місця проживання – 25,8%; щодо можливості працевлаштування – 17,2%.

Слід відмітити, що 59 % респондентів вказали, що нових складнощів не виникало. Так само аналіз анкетування працівників УВП показав, що 58 % працівників не стикалися зі складнощами при виконанні своїх повноважень у процесі підготовки до звільнення. Разом із тим: 23,2 % респондентів вказали, що є проблемним питанням вирішення питання щодо місця проживання після звільнення: «засуджені вказують місце проживання після звільнення тимчасово окуповані території»; «більшість територіальних органів пробації не надають інформації, куди можна звернутися (притулки тощо по обраній території) в разі, якщо засуджений обрав певне місце проживання після звільнення, але з різних причин є відмови»; «недостатньо соціального житла»; 27,7 % опитаного персоналу УВП зіштовхнулися з проблемою працевлаштування особи, яка готується до звільнення: «з центрів зайнятості не надходять відповіді на запити щодо працевлаштування»; «відсутність роботи для звільненої особи»; «не хочуть брати на роботу»; «небажання працевлаштовувати засуджених, низький рівень професійних навичок у засуджених»; «недовіра працевлаштовувачів в особу засудженого (навіть в минулому засудженого)»; «при перевірці наданих довідок про можливість працевлаштування після звільнення багато негативних відповідей».

Попри те, що 74 % працівників УВП не вказали про проблеми щодо організації соціальних послуг, 26 % вказали, що складнощі виникають у

разі організації: соціальної адаптації для працездатних звільнених осіб, які досягли 35 років (10,5%); стаціонарного догляду (влаштування до спеціального будинку-інтернату, іншого надавача соціальної послуги стаціонарного догляду) (8,4%); соціального супроводу молодих звільнених осіб у віці від 18 до 35 років (3,9%); госпіталізації до закладів охорони здоров'я (за потреби) (3,2%).

Слід відмітити позитивну тенденцію співпраці УВП з недержавними організаціями при підготовці засуджених до звільнення: 77,5 % респондентів вказали про це. Основні способи співпраці на основі відповідей респондентів, можна об'єднати за такими напрямками: благодійна допомога (наприклад, придбання квитків для звільнених, оплата обов'язкових державних зборів для відновлення документів); допомога з житлом та працевлаштуванням після звільнення; забезпечення релігійних потреб через бесіди, консультації; юридичні консультації; участь у проведенні групових заходів (тренінги, бесіди, роз'яснення); соціальний супровід після звільнення; профілактика та допомога у лікуванні ВІЛ, ТБ, вірусних гепатитів.

Аналіз відповідей на відкриті запитання персоналу УВП засвідчив негативний вплив війни на процес підготовку до звільнення. Відповіді, у чому саме проявляється такий вплив на практиці, згруппувалися таким чином:

- Засуджені не мають житла через бойові дії або воно знаходиться на окупованій території – це найбільша проблема, яку виділили респонденти. Фактично, великій кількості засуджених осіб після звільнення

немає куди повертатись, нове місце проживання складно знайти. Така ситуація має системний характер і не під силу для вирішення самостійно системою виконання покарань.

- Втрата соціальних зв'язків: є ситуації, коли родина лишилась на тимчасово окупованих територіях, або родичі евакуювались за кордон: «Засуджені, які проживали до засудження на тимчасово окупованих територіях втратили зв'язок із рідними або взагалі втратили житло. Часто звертаються по допомогу знайти їх родичів», «відсутність зв'язків з рідними та місця проживання», «втрачені соціальні зв'язки із рідними які б їх чекали», «втрата соціально корисних зв'язків, особливо у засуджених, які були евакуйовані з південно-східних регіонів», «мало очного спілкування», «складнощі з соціальними зв'язками – багато родин виїхали за кордон».

- Складність у відновленні документів, отримання інформації: «державні установи скрили адреси, тому важко направляти запити, надання довідок з окупованих територій (щодо виготовлення паспорта)», «На окуповані території не можна направити запити чи повідомлення».

- Повітряні тривоги через ракетні обстріли.

- Психологічний стан засуджених осіб: «Збільшило у засуджених страх перед майбутнім», «засуджені налякані», «погіршився емоційний стан засуджених», «Тривога за дім і рідних», «Негативні емоційні стани, невпевненість у завтрашньому дні».

- Матеріально-технічні та організаційні складнощі: «Періодичне відключення електроенергії та Інтернету», «Засудженні часто перепишують заяву щодо місця проживання

після звільнення тому що бояться війни, тому доводиться у Єдиному реєстрі часто відмінити запити до УОПП та надсилати нові запити. І уже у реєстрі світитиметься порушення строків надсилання запитів. Через це деякі УОПП відмовляють надавати інформацію, щодо місця проживання засуджених після звільнення».

Так само, за результатами узагальнення відкритого питання щодо складнощів, з якими працівники УОПП наразі стикаються можна виділити такі групи:

- Пов'язані з війною і воєнним станом («засуджені вказують обране місце проживання після звільнення тимчасово окуповану територію або де йдуть бойові дії»; «оскільки область тимчасово окупована, то неможливо провести перевірку обраного місця проживання»).

- Збір та надання інформації для підготовки відповідей на запити («запит до ЦНАП звучить некоректно. Інформацію про наявність житлового приміщення та можливість проживання там засудженого ніхто з працівників ЦНАП не надає у великому місті – надають лише повідомлення, чи зареєстрована особа»; «при наданні запиту до ЦНАП на наявність майна, може бути повний збіг по даним і відповідно наявність майна, що не належить даній особі, тому для отримання більш точної інформації щодо конкретної особи потрібно зазначати ідентифікаційний код»; «не завжди органи місцевого самоврядування надають чітку інформацію на запити органів пробації»).

- Взаємодія з родичами особи, яка готується до звільнення («відсутність житла або відмова родичів, неможливо вийти на зв'язок з родичами засудженого», «рідні проти спі-

льного проживання на одній житловій площі, або житловий будинок непридатний для проживання», «відмова рідних від спілкування з представниками органу пробації, ненадання ними необхідної інформації»).

- Недостовірна інформація у запитах щодо місця проживання після звільнення («засудженими особами, зазвичай надається неправдива інформація, щодо місця проживання після звільнення», «засуджені вказують адресу за якою ніколи не проживали або житло не придатне для проживання», «засуджені вказують не повну інформацію про соціальні зв'язки з родичами з метою складання листа опитування власника житла, та іноді вказують не існуючу адресу», «засуджений обирає місцем проживання після звільнення якісь реабілітаційні центри чи церкви», «засуджені надають не достовірну інформацію щодо обраного місця проживання», «в повідомленнях та запитах є випадки відсутності інформації щодо соціальних зв'язків та їх контакти».)

- Відсутність соціального житла («у місті відсутні соціальні будинки з можливістю безоплатного мешкання для особи, яка звільнилася», «відсутність у населеному пункті соціального житла у разі неможливості проживання за обраною засудженим адресою», «відсутні установи куди можна скеровувати осіб без місця проживання»).

- Безпека працівника та інші складнощі при перевірці місця проживання («іноді було небезпечно перевірити обрану адресу мешкання після звільнення», «при перевірці місця проживання, особи які там проживають не відчиняють, не виходять, та відмовляються в наданні

письмових пояснень», «відсутній зв'язок з рідними, які будуть спільно мешкати після звільнення, оскільки вони перебувають за кордоном»).

Висновки. Пенітенціарна пробація та підготовка до звільнення під час повномасштабного вторгнення зазнала певного впливу і поглибила кризові питання, які могли виникати до того. Ускладнилася взаємодія між усіма учасниками процесу підготовки до звільнення. При цьому система все одно зберігає відносну стабільність та обмін інформацією продовжує відбуватися в межах чинного правового регулювання. Процес обміну інформацією та взаємодія УВП та УОПП триває і представники органів та установ за певними винятками досить позитивно оцінюють таку взаємодію: 87,7 % працівників УВП вважають, що існує достатній рівень співпраці між установами виконання покарань, уповноваженими органами з питань пробації. Серед найпоширеніших проблем слід виділити: порушення строків обміном інформацією, неповна або неточна інформація та формальність наданих даних.

Великим викликом наразі постають два питання, які пов'язані між собою: місце проживання звільненої особи та підтримка соціально корисних зв'язків. Війна виступила своєрідною лінзою – збільшивши проблемні питання, які існували до повномасштабного вторгнення. Найбільший вплив проявився в неможливості повернутися додому через тимчасову окупацію та бойові дії – на це найбільше звертали увагу респонденти обох груп. Це спричинило такі наслідки, як втрата або послаблення соціальних зв'язків, страх та тривога через майбутнє, невизначеність

щодо планів після звільнення. Слід визнати, що самостійно система виконання покарань не може вирішити проблеми житлового влаштування засуджених після звільнення, так як це виходить за межі повноважень. Є потреба у переосмисленні державного стандарту соціальної адаптації та розбудові соціальної допомоги на декількох рівнях: державному та місцевому. Так, має існувати чіткий алгоритм, який соціальні служби можуть запропонувати особі, яка готується до звільнення, у разі неможливості повернутися на попереднє місце проживання через окупацію чи ведення бойових дій. Так само, територіальні громади мають бути готовими приймати назад своїх мешканців, надаючи необхідну допомогу та соціальний супровід у разі потреби. Рекомендуємо УОПП проаналізувати банк ресурсів з метою визначення проблемного напрямку з реалізації криміногенних потреб, засудженої особи, та розширення співпраці з органами місцевого самоврядування через прийняття, ними, цільових програм для фінансування закупівлі послуг, які актуальні у конкретному регіоні

Щодо втрати соціальних зв'язків, на сьогодні чинне правове регулювання не передбачає роботу з цим УОПП та УВП. Однак саме близьке оточення може підтримати засуджену особу у період після звільнення. Робота персоналу пробації та УВП може полягати у пошуку близьких родичів, сімейній медіації, проведенню занять для засудженої особи щодо відновлення та підтримки родинних зв'язків, розширення практики онлайн-побачень.

Персонал УВП у своїх відповідях нерідко нарікає на формальний

підхід з боку інших учасників процесу. Однак сама система взаємодії органів та установ виконання покарань при підготовці до звільнення засудженої особи побудована так, що в основі її обмін та підтвердження даних щодо намірів особи робити після строку покарання. В основі такої співпраці лежить потреба у підтвердженні чи спростуванні інформації. У такому разі персонал пробації може не побачити за запитами основну потребу та форму допомоги, яку може забезпечити. Більша залученість УОПП до процесу підготовки до звільнення може бути реалізована через залучення працівників пробації до складання та реалізації заходів

разом із засудженою особою та представником УВП. Планувальна документація ведеться у Єдиному реєстрі, в якому серед виконавців можна вказувати відповідних працівників УОПП, а складати індивідуальну програму та переглядати її можна разом через онлайн-комунікацію. У подальшому це могло б замінити процедуру обміну запитами. Також залученість УОПП за останні три місяці перед звільненням в індивідуальну програму соціально-виховної та психологічної підготовки допоможе зробити процес пенітенціарної пробації більш індивідуалізованим, спрямованим на сприяння вирішення проблем засудженої особи.

M. Rudnytskykh, Ph.D. in Law, Legal adviser of the CLIR initiative of the project "Support of Government Reforms in Ukraine" (SURGe)
ORCID ID: 0000-0002-7048-3429

Analysis of problems in the implementation of measures preparing for the release of convicts under the conditions of martial state (according to the results of a survey of employees of bodies and institutions for the execution of punishments)

The article presents the results of a survey of prison and probation staff regarding interaction in preparation for the release of a convicted person. Based on the analyzed data, the scientific publication raises problematic issues caused by the evacuation of convicts to other penitentiary institutions, difficulties in helping to solve the labor and household arrangement of convicts after release, and outlines the ways of their possible solutions.

Penitentiary probation and the preparation for the release of convicts are facing perhaps the biggest challenges since the beginning of the full-scale invasion. This direction of activity is most revealed through the interaction of probation with penitentiary institutions, subjects of social patronage, local authorities, etc. Preparation for release is a rather complex process involving many processes and persons: exchange of information, assistance in obtaining social services, search, and confirmation of residence after dismissal and employment. The war acted as a kind of lens – magnifying the problematic issues that existed before the full-scale invasion.

The above determined the relevance of the selected topic and defined the following tasks of this scientific publication: to identify the main problematic interac-

tion issues between probation and penitentiary institutions in preparing for the release of convicts; - to update the preparation directions for release, which requires more attention in the conditions of military aggression; - to form recommendations for solving problems based on the determined data.

The empirical basis for the analysis and provision of recommendations was the results of the survey of the employees of the bodies and institutions for the execution of punishments, which carry out measures of penitentiary probation and preparation for release.

In total, in March-June 2023, the following took part in the survey, which was conducted through a Google form, in the entire controlled territory of Ukraine: 1338 probation staff: 75% women and 25% men; 285 penitentiary institutions staff: 75.1% men and 24.9% women.

Keywords: *probation service, penitentiary probation, measures for preparation for release, penitentiary institution, social support after release.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.12
УДК 343.8

Топчій В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, директор
навчально-наукового інституту права
Державного податкового
університету
ORCID: 0000-0002-1726-9028

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, професор
кафедри кримінального права та
процесу Державного податкового
університету
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Бусел А. О.,
студент II-го курсу, Національний
університет «Одеська юридична
академія»
ORCID: 0009-0001-1787-6995

РОЗШИРЕННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ – ОДНЕ ІЗ ДжЕРЕЛ ПОСЯГАНЬ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

У науковій статті здійснено аналіз правового статусу засуджених до довічного позбавлення волі в Україні, на підставі результатів якого зроблено висновок про те, що зазначені суб'єкти кримінально-виконавчих правовідносин не наділені на рівні закону правом на короткочасні виїзди за межі виправної колонії, у тому числі при наявності виняткових особистих обставин. Також констатовано, що розширення прав осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, може привести до суспільної напруги та до створення одного з небезпечних джерел посягань на національну безпеку України, невід'ємним складовим елементом якої є визначений у законі порядок виконання – відбування зазначеного кримінального покарання.

Ключові слова: кримінальне покарання; довічне позбавлення волі; засуджений; правовий статус особи; мета покарання; основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених; запобігання; кримінально-виконавче законодавство.

Постановка проблеми. Як показує практика, останнім часом на законодавчому [1] та доктринальному [2] рівнях все частіше предметом розгляду та дискусій в Україні виступає правовий статус засуджених до довічного позбавлення волі. Зокрема, на сьогодні у провадженні Конституційного Суду України перебуває справа за конституційною справою засудженого до вказаного виду покарання А. О. Лужинецького, який вважає, що він має право на короткостроковий виїзд з виправної колонії у винятковий випадок, як це передбачено ст. 111 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) для інших категорій засуджених [3]. Без сумніву, що особи, які відбувають покарання, мають конституційне та передбачене законом право на звернення у будь-який державний орган (ст. 40 Конституції України, та ст. ст. 8, 107, 113 КВК), включаючи й Конституційний Суд України (ст. 56) [4]. Поряд з цим, враховуючи існуючі на сьогодні потенційні та реальні загрози, що посягають на національну безпеку України, варто досить виважено на всіх рівнях підійти до вирішення тих нагальних проблем, що стосуються не тільки і не стільки засуджених до довічного позбавлення волі, скільки до національних інтересів держави, одним із яких є забезпечення ефективного виконання покарань, та максимального досягнення його цілей з метою захисту інтересів потерпілих від злочину, суспільства та держави в цілому (ч. 1 ст. 1 КВК). Саме з цих міркувань досить важливо питання надання для засуджених до довічного позбавлення волі короткострокових виїздів за межі колоній у виняткових випадках більш детально та всебічно дослідити

на науковому рівні, враховуючи актуальність та прикладне значення вказаної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що досить предметно та продуктивно зазначеною проблематикою займаються такі учені, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, І. М. Копотун, О. О. Кваша, В. Я. Конопельський, О. В. Лисодєд, В. О. Меркулова, Є. С. Назимко, А. В. Савченко, П. Л. Фріс, В. І. Шакун, І. С. Яковець та ін. Поряд з цим, у контексті досліджуваної у цій науковій статті проблематики, вказана тема вивчалась періодично та без комплексного підходу, який дав би обґрунтовану відповідь на предмет конституційного звернення засудженого А. О. Лужинецького, що, у свою чергу, обумовлює її актуальність, теоретичну та прикладну в цілому спрямованість.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування наявності підстав для розширення прав засуджених до довічного позбавлення волі. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: 1) з'ясувати наявність соціально-психологічних, моральних, правових та інших підстав для розширення прав засуджених до довічного позбавлення волі; 2) окреслити можливі межі розширення прав цієї категорії засуджених; 3) уточнити правову основу для розв'язання досліджуваного питання.

Виклад основного матеріалу. Як видається, для того, щоб дати кваліфіковану відповідь на досліджуване у цій роботі питання, слід всебічно та системно підійти до

з'ясування змісту таких ключових для кримінально-виконавчого законодавства України понять, як: правовий статус особи та, зокрема, засудженого; мета і завдання кримінального покарання; правообмеження, які визначаються для певних категорій осіб, які відбувають покарання; режим виконання – відбування покарання. Зокрема, загальні засади правового статусу засуджених, включаючи й осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, визначені в Конституції України (ст. ст. 24, 27, 28, 63, п. 1 ст. 92) та КВК (ст. ст. 7-10). При цьому в жодній із правових норм не ведеться мова про виключне права засуджених на короткочасні виїзди за межі виправних і виховних колоній. Таке право, як це витікає з положень ст. 111 КВК, надається лише для певних категорій осіб, засуджених до позбавлення волі.

Отже, з огляду вимог Основного закону України та міжнародно-правових джерел, які є частиною національного законодавства (наприклад, Конвенції про захист прав і основоположних свобод [5]), юридичних підстав для надання права засудженим до довічного позбавлення волі на короткострокові виїзди за межі колонії, навіть у виняткових випадках, на сьогодні не передбачено.

Не визначені вказані підстави і в спеціальних (локальних) законодавчих актах України, які встановлюють права засуджених до покарань, пов'язаних з позбавленням волі, включаючи й довічне. Такий висновок витікає, зокрема, з таких положень КВК:

1. Відповідно до змісту ч. 2 ст. 151 вказаного Кодексу, на осіб, які

відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, поширюються права засуджених до позбавлення волі, передбачені ст. 107 цього законодавчого акту. Поряд з цим, остання ні для перших, ні для других суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин не передбачає їх право на короткочасні виїзди за межі колоній, тобто вимоги засуджених до довічного позбавлення волі на сьогодні є необґрунтованими та явно незаконними.

2. Згідно положень ч. 1 ст. 111 даного Кодексу, зазначене право визначено лише для засуджених, які тримаються у: а) виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (ч. 2 ст. 18 КВК); б) дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання (ст. 98 КВК); в) дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях (ст. 98 КВК).

Таким чином, не дивлячись на вимоги принципу рівності засуджених перед законом (ст. 24 Конституції України та ст. 5 КВК), не всі категорії цих осіб мають право на короткочасні виїзди за межі колоній, позаяк їх правовий статус визначається тими правообмеженнями (карою та режимом виконання – відбування покарання), які встановлені для інших рівнів безпеки, що передбачено для них у вказаних кримінально-виконавчих установах закритого типу (ч. 3 ст. 11, ст. 17, 19, 94, 96-98 КВК), що, знову ж таки, не суперечить ні нормам Конституції України, ні тим міжнародно-правовим актам, які є частиною національного законодав-

ства (ст. 9 Основного Закону України).

Отже, в основу правообмежень для засуджених покладено рівень їх суспільної небезпеки, а в основу процесу виконання – відбування – режим забезпечення та реалізації тих чи інших правообмежень. При цьому режим складає основу такого елемента мети покарання, як кара (ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу (КК) України), а останнє є невід’ємною частиною та сутністю в цілому кримінальної відповідальності.

У науковій літературі під карою розуміють орієнтацію законодавцем суду на застосування до засудженого такого комплексу правообмежень і свобод, який буде відчутним і водночас достатнім для основних цілей покарання – виправлення цієї особи, а також здійснення заходів спеціальної (щодо конкретно взятого засудженого) та загальної (відносно інших громадян, які не притягались до кримінальної відповідальності) превенції (запобігання вчиненню нових злочинів (кримінальних правопорушень) [6, с. 107].

Натомість, термін «кримінальна відповідальність» тлумачиться ученими як передбачені санкціями норми кримінального права наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких зазнає винна у вчиненні кримінального правопорушення особа на підставі закону та рішення суду [7, с. 255-259].

У свою чергу, поняття «режим» дано у ч. 1 ст. 102 КВК, сутність якого зводиться до встановленого в законі порядку виконання – відбування того чи іншого кримінального покарання (ст. 51 КК), призначеного для засудженого судом [8, с. 564-579].

При цьому однією з функцій режиму є каральна, яка покликана особу, яка відбуває покарання, стримувати від вчинення нових злочинів не лише залякуванням, а й стимулюванням до її виправлення та отримання певних пільг і законних благ [8, с. 579].

Таким чином, сутність, зміст, обсяг тощо правообмежень відносно засуджених (у даному випадку – до довічного позбавлення волі) – це комплекс заходів юридичного, технічного, індивідуального та іншого спрямування, який формується на підставі загального (у виді поняття юридичної та кримінальної відповідальності), спеціального (шляхом закріплення у законі такої мети покарання і кримінально-виконавчого законодавства (ч. 1 ст. 1 КВК) та одиничного (обмеження прав, законних інтересів і свобод винної у вчиненні злочину особи) підходів на законодавчому, правоохоронному та правозастосовному рівнях, у зв’язку з необхідністю захисту інтересів особи, суспільства і держави у процесі виконання – відбування покарань.

З огляду цього, можна зробити висновок про те, що навіть при наявності визначених у законі виняткових особистих обставин (ст. 111 КВК) засуджений до довічного позбавлення волі не має права на короткочасний виїзд за межі колонії, позаяк ступінь тяжкості вчиненого ним кримінального правопорушення (ст. 12 КК), характер і ступінь суспільної небезпеки даної категорії осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності [6, с. 18], режим (кара) виконання – відбування даного виду покарання (ст. 151 КВК), юридичний факт та інші соціально-

правові наслідки засудження винної особи (включаючи неможливість виїзду за межі колонії у випадках виняткових особистих обставин) – все це складає сутність і зміст правообмежень, які є необхідними і достатніми для досягнення визначеної мети покарання (ч. 2 ст. 50 КК) та мети кримінально-виконавчого законодавства України (ч. 1 ст. 1 КВК) – це реалії реалізації завдань кримінально-виконавчої політики як в Україні [9, с. 44-53], так і в цивілізованих зарубіжних державах [10], враховуючи, що в жодній із них на законодавчому рівні досліджуване у цій статті право засуджених не передбачено.

І, зрештою, як показали результати вивчення судової практики з питань призначення кримінальних покарань, щорічно кількість засуджених до довічного позбавлення волі зменшується, позаяк суди призначають його лише у виняткових випадках, з урахуванням всіх обставин кримінального провадження та винної особи [11, с. 245]. Вказаний факт виступає додатковим аргументом щодо того, що найбільш жорсткі заходи режиму виконання – відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, які визначені у законі (ст. ст. 102, 107, 151 КВК), є обґрунтованими як з огляду законодавчого, так і з точки зору судового підходу щодо вирішення вказаної проблематики. Так, якщо у 2002 році (першому звітному періоді після прийняття у 2001 році нового КК України) до довічного позбавлення волі було засуджено 150 осіб [12, с. 40], то у 2013 році (першому звітному періоді після прийняття Кримінального процесуального кодексу (КПК) 2012 року) – 53 осо-

би [13, с. 40], а у 2022 році – 23 особи [14].

Отже, якщо враховувати зазначену вище тенденцію щодо призначення судами покарання у виді довічного позбавлення волі, а також внесенні останнім часом зміни до чинного кримінально-виконавчого законодавства України щодо гуманізації процесу його виконання – відбування [1], то слід визнати, що навіть при тому, що станом на 01.07.2023 в нашій державі нараховувалось 1700 осіб, які були засуджені до даного виду кримінального покарання [15], їх кількість не може слугувати правовою підставою для надання ним права на короткостроковий виїзд за межі колонії, яке визначено в ст. 111 КВК. При цьому необхідно зазначити, що спроби послабити («удосконалити») режим виконання – відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, у тому числі й шляхом використання можливостей Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) в Україні є постійним як у часи дії КК 1960 року [16], так і в сьогоденні [3], що не можна розцінювати по-іншому, ніж як тиск на державу та суспільство, а також як цинічне ігнорування прав потерпілих від злочинів та їх законних представників, а також як джерело суспільно небезпечних посягань на національну безпеку, особливо в умовах війни з російською агресією у сьогоденні.

Як видається, у теперішніх соціально-економічних, правових та інших умовах життєдіяльності, що склались в Україні, держава об'єктивно вимушена вчиняти дії у так званій крайній необхідності (ст. 39 КК), позаяк законні інтереси інших осіб, у першу чергу потерпілих

від злочину, суспільства і держави є більш цінними у кримінально-виконавчій діяльності (ч. 1 т. 1 КВК) за ті права, які бажають собі здобути засуджені до довічного позбавлення волі.

Більш того, такий юридичний підхід не суперечить сьогодні жодному міжнародно-правовому акту, що є частиною національного законодавства України та регулює процес виконання – відбування покарань, до яких апелюють у своїх зверненнях як особи, які відбувають зазначене вище покарання, так і їх законні представники, а також деякі політики, науковці та інші суб'єкти формування і реалізації кримінально-виконавчої політики [9] (зокрема, це – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Рекомендації Ради Європи від 24.09.1982 № R(82)16; додаток до Рекомендації Ради Європи від 09.10.2003 № Rec(2003); витяги Європейського комітету з питань

запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; ін.) [3].

Висновок. Таким чином, проведений аналіз змісту законодавчих актів, включаючи й норми міжнародного права, судової практики та наукових джерел, дозволяє стверджувати, що жодних соціально-психологічних, моральних, правових та інших підстав для розширення у сьогоднішній прав засуджених до довічного позбавлення волі, у тому числі тих, що стосуються короткострокового виїзду цих осіб за межі колоній при наявності виняткових особистих обставин, не має, а будь-які спроби окремих суб'єктів правоохоронної, правозастосовної та нормотворчої діяльності з означених питань є не тільки науково не обґрунтовані, але й небезпечні у контексті існуючих потенційних і реальних загроз для національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини : Закон України від 18.10.2022 № 2689-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Пісоцька О. «Право на надію» : заміна покарання у вигляді довічного позбавлення волі в українських реаліях. URL : <https://iurica.ligazakon.net>2050>.
3. Гордовенко В. Звернення судді Конституційного Суду України до ректора Національної академії внутрішніх справ від 20.07.2023. URL : <https://polim НАВС>.
4. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Конвенція про захист прав і основоположних свобод : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2006. 848 с.
7. Теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
8. Кримінально-виконавче право України : підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2010. 752 с.

9. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : моногр. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 336 с.
10. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.
11. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова.* Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 231-245.
12. Судова практика щодо призначення покарань у 2002 році. *Вісник Верховного Суду України.* 2003. № 4 (38). С. 35-41.
13. Аналіз здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2013 році (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України.* 2014. № 5(183). С. 31-40.
14. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2022 році. URL : <https://Stan-Pravosuddya,2022>.
15. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України : станом на 01.07.2023. URL : <https://www.d.k.v.s.gov.ua>.
16. Огляд рішень Європейського Суду з прав людини. Донецьк : «Донецький Меморіал», 2011. 55 с.

V. Topchii, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine Director of the Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University

ORCID: 0000-0002-1726-9028

O. Kolb, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Criminal Justice Department of the State Tax University

ORCID: 0000-0003-1792-4739

A. Busel, Odesa Law Academy National University, student of the 3rd year

ORCID: 0009-0001-1787-6995

Extending the rights of those sentenced to life imprisonment is one of the sources of encroachments on the national security of Ukraine

In this scientific article, an analysis of the legal status of those sentenced to life imprisonment in Ukraine was carried out, based on the results of which it was concluded that the specified subjects of criminal-executive legal relations are not endowed by law with the right to short-term trips outside the correctional colony, in that including in the presence of exceptional personal circumstances.

In particular, it was established that according to the current criminal law of Ukraine, only certain categories of those sentenced to imprisonment have such a right, which, in fact, shows the essence of one of the elements of the purpose of punishment, namely punishment, the meaning of which is to establish at the legislative level and on the basis of the court decision of the relevant legal restrictions for the specified persons. At the same time, their implementation in the process of execution - the serving of punishments is carried out through such a basic means of correction and realization of convicts as the regime.

It has been proven that precisely because of the regime of legal restrictions, the state has the opportunity and in this connection takes the measures provided by law to solve the tasks of a criminal-executive nature, one of which is to prevent the commission of criminal offenses by both convicted persons and other persons.

Moreover, the legal status of those sentenced to life imprisonment established at the legislative level, especially in the area of legal restrictions, is aimed at deterring not only repeat offenders from committing particularly serious crimes, but also persons who for the first time planned or are preparing to commit such criminal offenses.

This conclusion is based on official statistical data, according to which, starting with the introduction in 2001 of the current criminal law of Ukraine, a new punishment - life imprisonment. So, if in 2002 the number of such convicts in our country was more than 100 in absolute numbers, then in 2022 it will be more than 10.

Based on this, this scientific article states that the expansion of the rights of persons serving life imprisonment can lead to social tension and to the creation of one of the dangerous sources of encroachments on the national security of Ukraine, an integral component of which is a certain in the law, the order of execution is serving the specified criminal punishment.

Key words: *criminal punishment; life imprisonment; condemned; legal status of a person; purpose of punishment; the main means of correction and resocialization of convicts; prevention; criminal executive legislation.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.13

УДК 343.2

Ярмиш Н. М.,

доктор юридичних наук професор,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології Навчально-наукового
гуманітарного інституту
Національної академії СБ України
ORCID: 0000-0001-9999-5615

Ангелуца Н. П.,

доцент кафедри кримінального права
та кримінології Навчально-наукового
гуманітарного інституту
Національної академії СБ України
ORCID: 0000-0002-8985-3426

ЗАСТАРІЛІ ПОМИЛКИ В ПРАКТИЦІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБМАНОМ, ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Публікація присвячена аналізу типових помилок, яких припускаються правозастосовниками в процесі кримінально-правової кваліфікації дій осіб, які для заволодіння чужим майном використовують обман чи зловживання довірою. У публікації, зокрема, продемонстровано, що заволодіння майном шляхом обману зазвичай плутають з ситуаціями, коли обман слугує не способом заволодіння майном, а способом отримання доступу до нього, що в подальшому полегшує повернення майна на свою користь шляхом крадіжки чи грабежу. Надана розгорнута аргументація того, що й дії службової особи, якщо вони дійсно відповідають ознакам ст. 190 КК України, аж ніяк не можна кваліфікувати за цією статтею. Для кримінально-правового реагування на такі вчинки призначена спеціальна норма, що міститься у ч. 2 ст. 191 КК України.

Ключові слова: шахрайство; заволодіння чужим майном; спосіб заволодіння; спосіб отримання доступу; службова особа, одержання неправомірної вигоди; загальна норма; спеціальна норма; складене одиничне правопорушення.

Постановка проблеми. Як свідчить Єдиний державний реєстр судових рішень помилок у кваліфікації діянь, пов'язаних з обманом, не стає менше. Тому вважаємо за необхідне знову та знову звертатися до цієї

тематики, повторювати старі аргументи, наводити нові, звертаючись до свідомості осіб, що застосовують КК України, закликати їх до уваги стосовно законодавчих положень та довіри щодо своїх власних (звісно,

належно аргументованих) уявлень про зміст відповідних визначень. На це й спрямована дана публікація, що є результатом здивування (вчергове!) її авторів стосовно того, як довго тримаються на практиці хибні «традиції», як слабо впливають на осіб, що застосовують кримінальний закон, звернення до них фахівців-теоретиків, для яких вивчення законодавчих положень є роботою, котру вони намагаються виконувати якомога сумлінніше, аби «достукатися» до практичних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінально-правової кваліфікації діянь, пов'язаних з обманом, які сконцентровані навколо шахрайства (ст. 190 КК України), завжди турбували дослідників та піддавалися всебічному аналізу. Адже наявність будь-якої проблеми в кримінальному праві виявляється в розбіжностях кваліфікації відповідних діянь, що є неприпустимим. Останнім часом ретельну увагу зазначеним проблемам приділяли Н. О. Антонюк, О. П. Горох, Ю. А. Дорохіна, О. О. Дудоров, О. В. Ільїна, Д. О. Калмиков, О. О. Книженко, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, О. В. Смаглюк, М. І. Хавронюк, Ю. Л. Шуляк та багато інших науковців. Усі вони прикладають багато зусиль, аби навести переконливі аргументи на користь своїх позицій, розв'язати складні питання, допомогти практикам позбавитися помилкових висновків.

Постановка завдання. Метою публікації є допомога практичним працівникам у розумінні ознак відповідних правопорушень, аби викоринити «хронічні» помилки в кваліфікації та уніфікувати судову практику.

Виклад основного матеріалу.

Розглянемо помилки, які видаються найбільш типовими. Аналіз вироків, що міститься в Єдиному державному реєстрі судових рішень, свідчить, що практичні працівники схильні розглядати події, коли суб'єкт для реалізації своїх цілей використовує обман, переважно в якості шахрайства, а саме: за ст. 190 КК України. Проте насправді обман далеко не завжди свідчить про те, що відповідна особа є саме шахраєм. Шахрайством є не просто обман, а саме *заволодіння* майном чи правом на майно *шляхом обману* (чи шляхом зловживання довірою, яке є певні підстави вважати різновидом обману). Одна з найбільш поширених помилок щодо такої кваліфікації відома кожному досліднику, постійно піддається критичному аналізу, але й досі майже безрезультатно. Єдиний державний реєстр судових рішень буквально рясніє обвинувальними вирокami, де ст. 190 КК України застосовується до осіб, які просять майбутнього потерпілого надати можливість «буквально хвилинку» поговорити по телефону, а потім з цим телефоном зникають (чи непомітно, тобто таємно, чи відкрито). Практичні працівники (звісно, не всі) схильні до визнання тут шахрайства та застосування ст. 190 КК України. Пошлемося лише на один з останніх вироків, при тому, що подібних – безліч. Випадок, коли ст. 190 КК України застосована замість ст. 185 – типовий: суб'єкт під приводом здійснення телефонного дзвоника взяв у перехожого апарат, відійшов з ним та непомітно зник [1]. Причиною таких поглядів, на нашу думку, є неувага до змісту ознак цього кримінального правопорушення.

Згадаємо, що шахрайство визначено як заволодіння чужим майном або правом на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Обман у ситуації з телефоном є очевидним: насправді суб'єкт просить телефон не для того, аби скористатися ним, а потім повернути власнику, а для того, щоб незаконно заволодіти ним. Проте чи дійсно саме *заволодіння* відбувається *шляхом* обману? Чи стає суб'єкт саме *господарем* телефону, коли останній опиняється у нього в руках? Звісно ж, ні. Володарем залишається той, хто дозволив суб'єкту подзвонити (і не більш того). «Віддати назавжди» щось та «надати для тимчасового використання» – зовсім різні обставини. В такій ситуації особа, що обманює, повноважень власника аж ніяк не набуває та розпоряджатися телефоном, як власним, звісно не може. Інакше для чого йому потрібно таємно зникати чи втікати з телефоном?! Якщо говорити про ситуацію, коли суб'єкт втікає (а вона дуже ілюстративна), то лише саме у разі, коли особа починає втечу, і *починається* процес *заволодіння чужим майном*. Він може завершитися на стадії замаху, а якщо особі вдалося зникнути – буде закінченим злочином, який називається *відкритим заволодінням чужим майном, тобто грабежом*. Повторимо, що особа, яка пішла назустріч проханню злочинця, повноваженнями власника його *не наділяє*; злочинець наділяє себе незаконними повноваженнями власника сам, і робить це таємним (ст. 185 КК України) або відкритим (ст. 186 КК України) способом. А обман є лише способом поближче «підібратися» до чужого майна, аби потім зручніше було ним заволодіти.

Нагадаємо, що відповідно до усталених уявлень про шахрайство, які походять від логічного аналізу ознак цього складу кримінального правопорушення, при шахрайстві потерпілий зовні добровільно *відмовляється* від свого майна, віддає його *назовсім*, оскільки під впливом обману вважає, що це йому вигідно. Наприклад, за віддані гроші людина очікує отримати обумовлену послугу, яку злочинець насправді не збирається надавати. Іноді потерпіла особа вважає, що майно, зокрема гроші, вона *зобов'язана* віддати: наприклад, за послугу, яка насправді є безоплатною (до такого варіанту шахрайства ми звернемося далі). Таким чином, доходимо висновку, що способом заволодіння майном у розглядуваному прикладі є аж ніяк не обман потерпілого. Внаслідок обману суб'єкт лише отримує *доступ* до майна, яким потім заволодіває чи таємним (крадіжка), чи відкритим (грабіж) способом. Для ілюстрації цього, відомого науці кримінального права положення, наведемо ще один, аналогічний, проте чомусь більш доступний для розуміння приклад. Жінка в ювелірної крамниці просить дати їй «приміряти» коштовну прикрасу, наприклад, одну сережку з діамантом, а як тільки наділа цю коштовність, – з нею втікає. Чи є сумніви, що це грабіж, а не шахрайство?

Ті, хто вбачає в подібних випадках шахрайство, – роблять «юридичний подарунок» злочинцю. Адже шахрайство серед усіх умисних кримінальних правопорушень проти власності, пов'язаних з вилученням майна та його обертанням на свою користь або користь інших осіб, є найменш небезпечним. Це пояснюють тим, що вилучення майна при

шахрайстві має інтелектуальний характер та певним чином походить з неухважності самого потерпілого. «Частина вини» тут лежить саме на жертві, яка під впливом обману довірливо наважилася *відмовитися* від свого майна. Але в разі використання суб'єктом обману як *способу доступу до майна*, потерпіла особа від свого майна аж ніяк не відмовляється. Помилкове визнання грабежу чи крадіжки шахрайством, яке безумовно «вигідно» злочинцю, є *несправедливістю до суспільства*, яке очікує від держави адекватного реагування на будь-які антисоціальні прояви.

Ще більшою, кричущою, несправедливістю до суспільства вважаємо випадки (на превеликий жаль – численні) коли за ст. 190 КК України «Шахрайство» притягують до кримінальної відповідальності *службових осіб*, які шляхом обману з використанням свого *службового становища* заволодівають чужим майном. Зі всією відповідальністю стверджуємо, що такі дії ніколи, та ні за яких умов не можуть бути кваліфіковані за ст. 190 КК України. Контраргумент, що кваліфікуючої ознаки «...вчинене службовою особою...» стаття 190 КК України не містить», тому частину 1 можна застосовувати до будь-якого суб'єкта, спростуємо подальшими міркуваннями, які ми будемо намагатися виокремити поступово.

Почнемо з того, що, науці та практиці кримінального права відоме явище за назвою «конкуренція норм». Саме через наявність такої конкуренції особа, навіть фахівець з кримінального права, не може бути впевненою в тому, що відшукавши в КК України статтю, під ознаки якої цілком підпадають ознаки певного

діяння, вона кваліфікувала відповідну подію правильно. Адже знати весь КК напам'ять неможливо. Тому не можливо бути впевненим у тому, що десь поряд (а може, і в «далекому» іншому розділі КК України) не міститься ще одна (мабуть, і не одна), стаття, ознакам якої цілком відповідає та ж сама подія. В такому випадку обирати треба ту статтю, яка хоча б одну ознаку передбачає більш детально, ніж інша, тобто спеціальну норму. Тому превентивні пошуки спеціальних норм є необхідним етапом процесу кримінально-правової кваліфікації.

Висловимо припущення: правозастосовники, які кваліфікують дії службової особи, що шляхом обману з використанням свого становища заволоділа чужим майном, відповідний етап кваліфікацій пропускають, тобто не перевіряють, чи дійсно спеціальна щодо шахрайства норма в КК України не міститься. А насправді – міститься, причому у прямому сенсі – поряд. Але чомусь не застосовується. Шахрайські дії службової особи традиційно кваліфікуються за ст. 190 КК України, причому кваліфікуються іноді «двічі» неправильно: не лише тому, що правозастосовники ігнорують спеціальну до шахрайства норму, а ще і з тієї причини, що в багатьох випадках шахрайство вбачають в діях службової особи, які, хоча і пов'язані з обманом, проте до шахрайства мають вельми віддалене ставлення. Пояснимо сказане.

Звернувшись до Єдиного державного реєстру судових рішень, серед вироків, де події кваліфіковані за ст. 190 КК України, можна побачити, що за нею кваліфікують подію, коли службова особа, яка отримала неправомірну вигоду за вчинення

або невчинення певних дій в інтересах особи, яка надала таку вигоду (чи в інтересах третьої особи), насправді *не збиралася* цього робити. У відповідному обмані правозастосовники доволі часто вбачають всі ознаки шахрайства та застосовують ст. 190 КК України, тобто кваліфікують подію як кримінальне правопорушення проти власності, яке не належить до корупційних (не міститься у переліку примітки ст. 45 КК України).

Таку кваліфікацію можна розглядати вже не як «подарунок», а справжнє «щастя» для службової особи. Адже *невизнання* кримінального правопорушення корупційним є великою «пільгою» для службової особи, оскільки на неї не поширюються низка заборон та обмежень, яким піддаються корупціонери. Проте насправді це «щастя» аж ніяк не виправдне, оскільки зазначена поведінка службової особи цілком, однозначно та безперечно підпадає під ознаки одержання хабара (останній термін зник з КК України, проте залишився не лише в побуті, а й в науковому лексиконі, оскільки, як раніше, неправомірну вигоду надають-одержують в матеріальному вимірі, тобто у вигляді саме хабара). Аналіз ст. 368 КК України свідчить, що описана вище поведінка службової особи-«обманщика» цілком відповідає ознакам цієї статті (звісно, йдеться і про аналогічні корупційні статті КК України, призначені для інших суб'єктів). В усіх подібних статтях дії, за які одержують хабар, перебувають за межами об'єктивної сторони складу злочину. Вони характеризують суб'єктивні моменти: усвідомлення обох сторін, за що саме один суб'єкт надає «винагороду», а інший – її одержує.

Якщо самі дії, за які службова особа одержала неправомірну вигоду, диспозицією ст. 368 не охоплюються, немає жодного сенсу цікавитися, чи збиралася вона їх виконувати. За наявності розуміння – *за що саме* неправомірна вигода надана, усі ознаки події співпадають з ознаками ст. 368 КК України, і тому службову особу потрібно притягувати до відповідальності саме за корупційний злочин, відомий як одержання хабара, а не за шахрайство. Але найчастіше, у зазначених діях, вбачають саме шахрайство. Серед численних прикладів такої помилки наведемо один, хоча і не зовсім новий, проте дуже показовий. За ст. 190, а не 368 кваліфіковані дії старшого слідчого, який одержав від особи 200 доларів за «вирішення питання щодо закриття кримінального провадження». Виконувати ці дії слідчий не збирався через те, що провадження вже було закрито [2]. Ознаки цієї події повністю співпадають з ознаками ст. 368, яка не містить жодних обмежень щодо реальної можливості службової особи виконати ті дії, за які вона одержала винагороду. Показово й те, що, відповідно до зазначеного вироку, 200 доларів, які отримав слідчий від зацікавленої особи, слід «передати за належністю законному володілюцю». Насправді ж цей «законний володілець» грошей є корупціонером, оскільки його дії охоплюються ст. 369 КК України «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі», яка відповідно до переліку примітки ст. 45 КК України також належить до корупційних.

Втім зазначена помилка є «стародавньою», майже традиційною. Вона піддавалася критиці ще в часи

чинності КК України 1960 р. Застерігає від цієї помилки і Постанова пленуму Верховного Суду України 2002 р. У п. 3 переконливо зазначено: «Судам слід мати на увазі, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 368 КК України, полягає в одержанні хабара в будь-якому вигляді. Оскільки виконання чи невиконання службовою особою відповідних дій перебуває за межами об'єктивної сторони даного злочину, відповідальність настає незалежно від того, до чи після вчинення цих дій було одержано хабар, був чи не був він обумовлений до їх вчинення, виконала чи не виконала службова особа обумовлене, збиралася чи ні вона це робити» [3]. Підкреслимо: *...збиралася чи ні вона їх робити!* Далі у Постанові акцентується думка, яка логічно впливає з попередньої: якщо особа обіцяні дії виконала – це вже окрема ситуація. Потрібно проаналізувати ці дії та надати їм юридичну оцінку. Якщо вони є кримінально протиправними (наприклад, підrobка документів чи зловживання владою) – за сукупністю застосовується відповідна стаття КК України

Міркування, викладені у цитованій постанові, настільки логічні та зрозумілі, що відповідні висновки доступні як самостійні для будь-кого, хто володіє прийомами формальної логіки та надає собі труд їх використати. А те, що за роз'яснення таких питань береться Верховний Суд, означає, що багато правозастосовників просто слідуєть хибної «традиції», не заглиблюючись у суть того, що насправді заглиблення і не потребує, оскільки «лежить на поверхні». А наслідки такої неувважності дуже сумні: службова особа, яка насправді вчинила корупційний злочин

– одержання хабара, – не визнається корупціонером. А інша сторона події з «активного» корупціонера-хабародавця перетворюється у «потерпілого» від шахрайства.

Втім дії службової особи, якщо вона заволодіває чужим майном шляхом обману або зловживання довірою, навіть якщо вони і не є одержанням хабара, взагалі не можуть бути кваліфіковані за ст. 190 КК України (як вже було заявлене авторами даної публікації). Аби подальші логічні викладки були зрозумілими, наведемо приклад, коли обманні дії службової особи, що були способом заволодіння чужим майном, можна розглядати не як одержання хабара, а саме як різновид дій шахрайських. Таке спостерігається, коли службова особа, користуючись довірою людини, яка до неї звернулася за певною послугою, повідомляє неправдиву інформацію, що така послуга є платною, та заволодіває визначеною сумою грошей, яку надає особа, вважаючи, що в даній ситуації вона офіційно зобов'язана заплатити. Цей приклад ми доволі довгий час наводили суто гіпотетично, однак відносно нещодавно стикнулися з відповідним вироком.

Суть події в наступному. До керівника Чернівецької обласної державної лікарні ветеринарної медицини, звернулася громадянка, якій було необхідно оформити дозвільні документи на собак, аби перевезти п'ять цих тварин для продажу за кордон. Зазначена *службова особа* (якою керівник лікарні правильно визнаний у вирок), *використовуючи свій авторитет начальника* та неознаність власниці собак, вирішив незаконно збагатитися за її рахунок. З цією метою він повідомив неправ-

диву інформацію про необхідність офіційної оплати послуг в сумі 2500 грн. за кожну тварину. Заплативши відповідну суму, потерпіла згодом отримала ветеринарно-санітарні паспорти на собак. Дії службової особи були кваліфіковані за ст. 190 КК України[4].

У тому, що це дійсно заволодіння чужим майном шляхом обману, немає сумнівів. Сумніви в іншому: чи дійсно такі шахрайські дії слід кваліфікувати за ст. 190 КК України? Чи насправді службова особа, яка заволоділа чужим майном шляхом використання свого службового становища, не вчинила злочин, який на законодавчому рівні *визнається корупційним*? Для відповіді на ці взаємопов'язані питання повернемося до уже згаданої проблеми конкуренції норм.

Про конкуренцію норм у даному випадку поговоримо під кутом зору ознак ч. 2 ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем». На думку про можливість розглядати цю статтю в аспекті спеціальної норми навидить вже сама її назва. Звернення до диспозиції ч. 2 цієї статті такі уявлення лише зміцнює. Читаємо: «Привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем». Як бачимо, тут зазначені способи вчинення злочину, два з яких (привласнення та розтрата) конкретизовані. Залишається розібратися із «заволодінням». Звернувшись до розділу VI Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти власності», та проаналізувавши зміст його статей, визначимось, яки-

ми ж способами передбачається *заволодіння* чужим майном. Перший з них – крадіжка. Даний варіант заволодіння нам не підходить, тому що привласнення чужого майна – це фактично і є крадіжка майна особою, включаючи службову, якій майно ввірено чи в віданні якої перебуває (звісно ж, це робиться таємно). Привласнення передбачено як окремий спосіб. Розтрата передбачена там же окремо. Та вона і не є заволодінням, оскільки характеризується тим, що відповідна особа одразу, минаючи етап заволодіння, передає чуже (проте ввірене їй) майно третім особам. Далі розглянемо такі способи заволодіння, як грабіж та розбій. Уявити собі, що службова особа може заволодіти чужим майном відкритим способом чи із застосуванням відповідного фізичного насильство або погроз саме *використовуючи своє службове становище*, – просто неможливо; це виглядало б абсурдно. Тобто розбій та грабіж як способи заволодіння чужим майном, що передбачені у ч. 2 ст. 191 КК України, категорично відпадають. Вимагання також відпадає, оскільки кваліфікуюча ознака «...службовою особою з використанням свого службового становища» передбачена у ч. 2 ст. 189 «Вимагання». Залишається розглянути ст. 190 «Шахрайство». Ось тут і зупинимось.

Знов прочитаємо диспозицію ст. 190 КК України та згадаємо, що законодавець вважає шахрайством «заволодіння чужим майном або правом на майно шляхом обману чи зловживанням довірою». Порівняємо це визначенні з тим, що міститься у ч. 2 ст. 191: «...заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим стано-

вищем». Як бачимо, визначення шахрайства не суперечить тому, аби розглядати його як один з способів дій службової особи, що передбачені у ч. 2 ст. 191 КК України. Таким чином, цю норму можна вважати спеціальною стосовно норми загальної «Шахрайство» (ст.190 КК України).

Звісно, було б значно зручніше, як би законодавець у ч. 2 ст. 191 КК України прямо так й написав: «...або заволодіння ним шляхом *шахрайства*» (адже, як виявилось, це – єдиний спосіб, що підпадає під «заволодіння» в розглядуваному контексті). Проте й з того, що написано у ч. 2 ст. 191, цілком можна зрозуміти, що відповідна норма стосовно шахрайства є спеціальною за суб'єктом (службова особа). Тому саме вона, а не та, що міститься у ст. 190, і підлягає застосуванню у відповідних випадках. Вважаємо, заперечення проти такого погляду порушували би постулати формальної логіки.

А логіка цих міркувань доволі проста, тому не потребує офіційного «підкріплення». Проте для більшої переконливості зазначимо, що ця тема (щоправда в іншому контексті) офіційно все ж-таки була піддана обговоренню, причому на рівні Верховного Суду (тоді ще – України). У відповідній Постанові йдеться також про спеціальну до шахрайства норму, що міститься у ст. 289 КК України: «Незаконне заволодіння транспортним засобом». У цій статті способи заволодіння також не конкретизовані, а у примітці уточнюються, що протиправне вилучення транспортного засобу можливо «будь-яким способом». У зв'язку із суперечками, які все ж-таки точилися навколо відповідної події, Верховний Суд надав таке роз'яснення:

«.....норми, передбачені статтями 289 та 190 КК, у разі встановлення факту заволодіння транспортним засобом співвідносяться як спеціальна і загальна. Згідно з правилами кваліфікації кримінальних правопорушень, якщо діяння, вчинене винною особою, одночасно підпадає під ознаки двох чи більше кримінально-правових норм, має місце конкуренція останніх. Завжди повинна застосовуватися та норма, яка охоплює з найбільшою повнотою всі фактичні ознаки вчиненого діяння. Вона має перевагу перед нормою, яка передбачає лише частину того, що вчинив суб'єкт. Отже, за вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом, у тому числі шляхом обману або зловживання довірою потерпілої особи, законодавець передбачив спеціальну норму кримінального закону – статтю 289 КК України, яка має перевагу над загальною нормою кримінального закону – статтею 190 КК України, а тому належить застосувати спеціальну норму кримінального закону» [5]. Звісно, такий алгоритм міркувань має бути використаний й для аналізу співвідношення понять «шахрайство» та «заволодіння» стосовно «сусідніх» статей 190 та ч. 2 ст. 191 КК України.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 191 КК України за переліком примітки ст. 45 КК України належить до корупційних. Тому відповідна кваліфікація цілком втілює принцип справедливості та сприяє протидії корупції у нашій країні. Проте практика, на жаль, йде іншим, помилковим шляхом.

Вважаємо за доцільне зазначити, що норму, передбачену у ч. 2 ст. 191 КК України можна розглядати

і як складену, тобто таку, яка поєднує в собі склади злочину проти власності та у сфері службової діяльності. За правилами кримінально-правової кваліфікації у випадку наявності так званої конкуренції частини та цілого застосовується саме «ціле», тобто складена норма – врахована законодавцем у конструкції складу одиничного кримінального правопорушення їх сукупність. Це зручно, оскільки позбавляє правозастосовника шукати в події сукупність злочину проти власності та злочину у сфері службової діяльності – зловживання владою або службовим становищем. А такі намагання, як відомо, мали місце. Попутно зауважимо, що зараз частина 2 ст. 191 КК України не застосовується та застосовуватися не може через те, що у частину 4 цієї статті (а також низки інших) 03.03.2022 р. додана особливо кваліфікуюча ознака «...в умовах воєнного або надзвичайного стану». Проте у вироках, якщо шахрайські дії службової особи кваліфіковані за ч. ч. 4 або 5 ст. 191 КК України, обов'язково має міститися відповідна інформація, аби службова особа-шахрай була визнана такою, що вчинила саме корупційний злочин.

Висновки. Незважаючи на численні скрупульозні розробки науковців та роз'яснення судових органів, на постійні відповідні звернення до осіб, які застосовують кримінальний закон, помилок у кваліфікації дій, пов'язаних із заволодінням чужим майном шляхом обману або зловживання довірою, не стає менше. Вони виявляються в різноманітних ситуаціях. Ретельний аналіз вироків, що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень,

спонукає знову й знову рекомендувати практичним працівникам, зокрема, наступне.

Обман як ознака шахрайства є саме *способом* заволодіння чужим майном, коли під впливом цього обману потерпілий відчужує своє майно, тобто наділяє суб'єкта правами власника, а від своїх прав на це майно відмовляється. В інших випадках – у разі коли власник під впливом обману *не віддає* своє майно назавжди, а лише *передає* його суб'єкту для тимчасового використання, шахрайство відсутнє. За таких обставин майно, якщо воно *фізично* і перебуває у суб'єкта, залишається для нього чужим, тому обман є способом *не заволодіння*, а отримання доступу до майна, якій полегшує подальше заволодіння ним таємним (ст. 185 КК України) чи відкритим (ст. 186 КК України) способом.

У разі обману з боку службової особи стосовно наміру виконувати дії, за які йому надана неправомірною вигодою (в реальному житті – хабар), такий обман не має значення для кваліфікації, оскільки *виконання* таких дій ст. 368 КК України й не передбачає. За цією статтею (та подібними) суб'єкта притягують до відповідальності не за те, що він зробив певні дії, одержавши за них хабара, а за те, що він його саме одержав (чи навіть погодився на це). Тому застосування у таких випадках «некорупційної» статті 190, є помилкою. Відповідно, той хто надав хабаря є не потерпілим від шахрайства, а «хабародавцем» (ст. 369 КК України), тобто також корупціонером.

Помилковим є і застосування статті 190 КК України у разі, коли службова особа дійсно заволоділа

чужим майном шляхом обману, оскільки стосовно такого варіанту шахрайства існує спеціальна норма – ч. 2 ст. 191 КК України, яка передбачає корупційний злочин. Адже шахрайство є способом *заволодіння* майном, про що у частині другій і йдеться. Одночасно злочин, передбачений ч. 2 ст. 190 КК України, можна розглядати як одиничний складений (зловживання владою чи службовим становищем та відповідний злочин проти власності). Цим також підкріплюється необхідність застосовувати саме ч. 2 ст. 191, а не

ст. 190 за сукупністю із ст. 364 КК України.

Розглянутими проблемними ситуаціями помилки у кваліфікації дій службової особи, що полягають у заволодінні чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою, не вичерпуються. Звісно, обговорення дослідниками відповідних помилок у різних проявах буде продовжуватися. Дуже бажано, щоб наукові висновки ставали надбанням правозастосовників та втілювалися у практику кримінально-правової кваліфікації.

Список використаних джерел

1. Вирок Вінницького міського суду від 12.01.2024. Справа № 127/375512/23. Провадження №1-кп/127/1110/23.
2. Вирок Луцького міжрайонного суду Волинської області від 03.06. 2019 р. Справа № 161/16334/16 к. Провадження №1 кп/161/60919.
3. Про судову практику у справах про хабарництво. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5.
4. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 17 травня 2022 р. Справа №727/5982/21. Провадження № 1-кп/727/133/22.
5. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України № 5-249 кс15 від 21 січня 2016 року.

N. Yarmysh, Doctor of Law, Professor, Docent at the Department of Criminal Law and Criminology, the Educational and Scientific Humanitarian Institute of the National Academy of the Security Service of Ukraine

ORCID: 0000-0001-9999-5615

N. Angelutsa, Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, the Educational and Scientific Humanitarian Institute of the National Academy of the Security Service of Ukraine

ORCID: 0000-0002-8985-3426

The old errors in the practice of criminal-legal qualification of actions related to deception and ways of overcoming them

The publication is dedicated to the analysis of typical mistakes that have been made by law enforcement officers for many years in the process of criminal-legal qualification of the actions of persons who use deception or abuse of trust to acquire someone else's property. These mistakes are constantly subject to constructive criticism by scientists, analyzed in the acts of the Supreme Court, which contain well-founded prescriptions for solving the relevant problems. Despite

regular efforts to encourage law enforcement officers to correctly understand the signs of relevant offenses, their misqualification remains consistently widespread. The specified actions are most often qualified under Art. 190 of the Criminal Code of Ukraine "Fraud". In this publication, in particular, it has been demonstrated that in fact such actions do not always fall under the characteristics of this article. Possession of property by deception is usually confused with situations where deception serves not as a way to acquire property, but as a way to gain access to it, which subsequently facilitates turning the property to one's advantage through theft or robbery. It is also noted that practitioners continue to see fraud where all the signs of Art. 368 of the Criminal Code of Ukraine "Acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official". The authors echo the views expressed by many researchers and further strengthen the arguments against recognizing the relevant behavior as fraud. It was noted that such a mistake entails unjustified deprivation of the "status" of a corrupt official. A detailed argumentation is provided that the actions of an official, if they really correspond to the signs of Art. 190 of the Criminal Code of Ukraine cannot be qualified under this article. A special norm contained in Part 2 of Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine. This rule can also be considered as "composite", which "doubles" the argumentation regarding its application, and not the totality of fraud and abuse of official position.

Keywords: *Fraud; possession of someone else's property; method of possession; method of obtaining access; official, receiving an illegal benefit; general norm; special norm; compound single offence.*

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською (два-три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements**: formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible**.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

- Греченко В. А., Ярмиш О. Н.,**
ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДИ ПРИ НАДАННІ ЖИТЛА У КИЄВІ У СІЧНІ 1944 р. 5

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- Барсук М. А.,**
МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДДІВ В УКРАЇНІ
У КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ 14
- Бєлоусов В. Д.,**
МІСЦЕ ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ 22
- Волинець В. В.,**
УЧАСТЬ РОБОТОДАВЦІВ У ПИТАННІ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ 30
- Гаєвий В. В.,**
ОСНОВНІ ФОРМИ УЧАСТІ СУБ'ЄКТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ 39
- Дашутін І. В.,**
ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОННОСТІ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ ЗА
УЧАСТЮ СУДДІ 47
- Прокоп'єв Р. Є.,**
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРАЦІВНИКА ТРАНСПОРТУ 56

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Міненко С. І.,**
РОЛЬ І МІСЦЕ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР 65

Музичук О. М., ДО ПИТАННЯ ЗВ'ЯЗКІВ З ГРОМАДСЬКІСТЮ У ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН: СУТНІСТЬ ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ	72
---	-----------

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Коломієць С. С., КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ГРУПОВИХ ПРАВИЛ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗВ'ЯЗКУ ЗІ СТАНОМ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ	80
Рудницьких М. І., АНАЛІЗ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ ПІДГОТОВКИ ДО ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	92
Топчій В. В., Колб О. Г., Бусел А. О., РОЗШИРЕННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ – ОДНЕ ІЗ ДЖЕРЕЛ ПОСЯГАНЬ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ	101
Ярмиш Н. М., Ангелуца Н. П., ЗАСТАРІЛІ ПОМИЛКИ В ПРАКТИЦІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБМАНОМ, ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ	109

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

- V. Grechenko, O. Yarmysh,**
ABUSE IN PROVIDING HOUSING IN KYIV IN JANUARY 1944. 13

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

- M. Barsuk,**
THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF SOCIAL SECURITY OF JUDGES
IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF BUILDING A LEGAL WELFARE
STATE 20
- V. Belousov,**
THE PLACE OF LEGAL IMPLEMENTATION IN THE SOCIAL SECURITY
SYSTEM OF MODERN UKRAINE 29
- V. Volynets,**
PARTICIPATION OF EMPLOYERS IN THE PROTECTION OF LABOR AND
OTHER SOCIAL RIGHTS OF AN INTERNALLY DISPLACED PERSON 37
- V. Haievych,**
THE MAIN FORMS OF PARTICIPATION OF CIVIL SOCIETY ACTORS IN
THE LEGAL REGULATION OF SOCIAL SECURITY 46
- I. Dashutin,**
THE PRINCIPLES OF ENSURING LEGALITY IN LABOR RELATIONS
WITH A JUDGE 54
- R. Prokopiev,**
PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF A TRANSPORT WORKER 64

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

- S. Minenko,**
THE ROLE AND PLACE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN
THE SYSTEM OF LEGAL REGULATION OF TERRITORIAL DEFENSE OF
UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL DIMENSION 70
- O. Muzychuk,**
ON THE ISSUE OF PUBLIC RELATIONS IN THE ACTIVITIES OF SUB-
JECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS: ESSENCE AND
DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT 79

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL-EXECUTIVE LAW**

S. Kolomiets, CONCEPTUAL MODEL GROUP RULES OF RELEASE FROM PUNISHMENT DUE TO A PERSON'S STATE OF HEALTH	90
M. Rudnytskykh, ANALYSIS OF PROBLEMS IN THE IMPLEMENTATION OF MEASURES PREPARING FOR THE RELEASE OF CONVICTS UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE (ACCORDING TO THE RESULTS OF A SURVEY OF EMPLOYEES OF BODIES AND INSTITUTIONS FOR THE EXECUTION OF PUNISHMENTS)	99
V. Topchii, O. Kolb, A. Busel, EXTENDING THE RIGHTS OF THOSE SENTENCED TO LIFE IMPRISONMENT IS ONE OF THE SOURCES OF ENCROACHMENTS ON THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE	107
N. Yarmysh, N. Angelutsa, THE OLD ERRORS IN THE PRACTICE OF CRIMINAL-LEGAL QUALIFICATION OF ACTIONS RELATED TO DECEPTION AND WAYS OF OVERCOMING THEM	118

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 2(24)/ 2023
BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 2(24)/ 2023

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Голубов А. Є.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових,
редагованих макетів
в друкарні
ФОП «Кандиба Т. П.»

Підписано до друку 28.05.2023.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 14,65
Наклад. 120 прим.

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

Зам. № ____

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24

ISSN 2523-4552

9 772523 455001

02